

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТИХА ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 364.3(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ
В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

051 «Економіка»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання

на відповідне джерело _____ О. І. Тиха

Науковий керівник: **доктор економічних наук, професор Стефанишин
Ольга Василівна**

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Тиха О.І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 051 Економіка. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024.

У дисертації «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України» поглиблено теоретичні засади та розроблено науково-практичні рекомендації щодо інноваційної трансформації соціального захисту населення, механізму його регулювання задля досягнення економічної безпеки України.

Відновлення і модернізація економіки та побудова соціальної держави в Україні можливі тільки шляхом якісної трансформації сфери соціального захисту населення. Питання покращення соціального захисту (СЗ) та реформування сфери соціального захисту населення (СЗН) набувають особливої актуальності на фоні складних економічних і соціальних проблем в Україні через російсько-українську війну. Швидке повоєнне відновлення економіки країни та демократичного суспільства можливі на базі сучасної, тобто ефективної, гнучкої та інноваційної національної сфери соціального захисту населення.

У роботі обґрунтовано науковий підхід до розробки і реалізації стратегічних напрямів реформування сфери соціального захисту в Україні, що включають перелік складових, які охоплюють: мету, цілі, завдання, принципи, суб'єкти та об'єкти, інструменти та ресурси, вимоги, стратегічні індикатори, послідовність дій та акцентують увагу у запровадженні інновацій на основі цифрових та інформаційних технологій в межах розробки інтегрованої платформи СЗ, Єдиної цифрової платформи соціального захисту, Єдиного інформаційного простору соціального захисту населення в країні.

Розвинуто визначення сутності принципів та проблемних аспектів державної політики у сфері соціального захисту населення. Розкрито підходи до

визначення і оцінки механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України, які включають ідентифікацію та оцінювання п'яти механізмів (рудиментарного, американського, континентального (європейського), ринково-орієнтованого, інноваційного) за показниками участі суб'єктів системи економічної безпеки держави (СЕБД), зв'язку СЗ з економікою країни, ефективності, адаптивності і гнучкості, бюрократії, рівня корупції, централізації, навантаження на бюджети різних рівнів, контролю за ресурсами.

Запропоновано науково-методичний підхід до діагностики розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки України, що на відміну від наявних, включає дослідження взаємозв'язку індикаторів СЗ і макроекономічних показників – ВВП країни (номінація у гривні та доларах США), витрат на одну особу, співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії з прожитковим мінімумом, рівня безробіття, виконання ключових соціальних програм (допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога на дітей одиноким матерям, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, житлові субсидії).

Обґрунтовано напрями реформування соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки України, які базуються на імплементації закордонного досвіду економічно розвинутих країн, країн з перехідною (транзитивною) економікою, країн, що розвиваються та враховують обмеження на застосування іноземного досвіду для країни.

Набули подальшого розвитку класифікація ключових ризиків, небезпек та загроз для системи економічної безпеки держави, яка базується на інтерпретації їх взаємозв'язку та враховує наявність негативних факторів впливу (зовнішні, внутрішні), цільову спрямованість впливу негативних факторів, ймовірність настання негативних подій.

Визначено позитивні та негативні сторони сфери соціального захисту населення, а також позитивні та негативні аспекти впливу соціального захисту на економічну безпеку держави і ґрунтуються на використанні функціонального бенчмаркінгу, де за базу порівняння взяті економічно розвинуті країни різних регіонів і країни, які розвиваються з різним рівнем доходів на одну особу.

Сформовано підходи до оцінювання функціонування сфери соціального захисту України у контексті взаємодії СЗ з економічною безпекою держави, які включають оцінку інструментів, видів, функцій, форм, важелів, підсистем (політична, організаційна, економічна, правова, інформаційна), рівнів (національний, регіональний, місцевий, корпоративний, індивідуальний), суб'єктів та об'єктів СЗ.

Розкрито зміст соціального захисту населення як основної складової заходів із попередження та сприяння вирішенню соціальних проблем та забезпечення умов для підвищення якості життя населення країни за допомогою використання сукупності заходів економічного, соціального, правового, інформаційного, консультаційного, технічного, психологічного, організаційного, управлінського характеру і базується на комплексності, та інноваційності (у тому числі запровадженні цифрових технологій), а також враховує відкритість національних економічних систем. Визначено зв'язок СЗН з економічною безпекою країни. При цьому перевагою авторського визначення сутності СЗН є врахування процесів цифровізації, функціонування відкритої економіки та взаємозв'язку з економічною безпекою країни.

Доведено, що в межах історичного розвитку відбувались зміни щодо взаємозв'язку та взаємовпливу між соціальним захистом і економічними системами різних рівнів. Визначено сучасний прямий та опосередкований вплив соціального захисту на зростання економіки на макро-, мезо-, мікрорівнях. Розкрито особливості чотирьох загальносвітових підходів, що формують зв'язок між соціальним захистом та розвитком економіки (SRM, SRP, TSP, CCT). Наведена схема взаємозв'язку соціального захисту та економіки на різних рівнях їх функціонування (світовий, міжнародний, національний).

Наведена декомпозиція систем національної та економічної безпеки країни та на основі аналізу першоджерел визначена сутність термінів «економічна безпека», «економічна безпека держави», «система економічної безпеки держави». Розкрито особливості забезпечення сукупності національних інтересів країни за допомогою системи економічної безпеки держави. Підтверджуємо зв'язок між економічною безпекою та соціальним захистом населення через забезпечення СЕБД соціальних інтересів в країні. Надано теоретичну характеристику системи економічної безпеки держави, де розкрито мету, завдання, умови, суб'єкти, об'єкти, рівні, функції, принципи, індикатори (показники) СЕБД. Наведена інтерпретація та визначена сутність термінів «ризик», «небезпека», «загроза», а також визначено взаємозв'язок між ризиками, небезпеками та загрозами. Сформована сукупність ключових ризиків, небезпек та загроз для СЕБД. Ідентифіковані складові системи економічної безпеки держави та надана їх характеристика.

Розкрито зв'язок між соціальною політикою, соціальним захистом, соціальною безпекою, розвитком економічної системи країни, національною економічною політикою та системою економічної безпеки держави. Визначені механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України, проведена компаративна оцінка виявлених механізмів. Доведено, що всі механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України не відповідають повною мірою сучасним вимогам, які висувуються до СЗ та СЕБД, що потребує розробки нового механізму на основі використання складових інноваційного механізму, як найбільш адекватного, з залученням елементів американського та європейського механізмів.

Діагностування розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки України, на основі виокремлення історичних етапів розвитку СЗ в країні, дало змогу виявити сукупність проблем, де визначено: критичну залежність соціального захисту від бюджетних відрахувань та розвитку економічної системи країни; скорочення витрат на соціальний захист;

проблеми пенсійного забезпечення та захисту малозабезпечених; зростання рівня безробіття; низьку ефективність та результативність соціальних програм, які діють в країні.

Результати аналізу розвитку соціального захисту населення як напрямку зміцнення економічної безпеки України на основі проведення функціонального бенчмаркінгу з економічно розвинутими країнами різних регіонів (США, Німеччина, Австралія, Японія), і країнами, які розвиваються з різним рівнем доходів на одну особу (Казахстан, Індія, Китай, Польща, Чехія, Болгарія, Туніс, Аргентина, Куба) за період з 2008 р. до 2021 р. показали низьку ефективність СЗ в країні та зростання розриву з економічно розвинутими країнами та з країнами, що розвиваються. На основі проведеного аналізу було обґрунтовано характеристику сфери соціального захисту в Україні (позитивні та негативні сторони) та її вплив (позитивний та негативний) на економічну безпеку держави.

Дослідження інституційно-правового забезпечення взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України дало змогу виявити структуру, особливості функціонування та взаємодії сфери СЗ і ЕБД, а також визначити негативні сторони та проблеми функціонування структурних елементів сфери СЗ в країні, а саме: інструменти соціального захисту; види СЗ; функції управління соціальним захистом; форми СЗ; важелі соціального захисту; підсистеми СЗ; рівні соціального захисту; суб'єкти та об'єкти СЗ.

Визначено напрями імплементації в Україні кращих закордонних практик соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки країни. Акцентовано увагу на необхідності використання досвіду підвищення ефективності соціального захисту у економічно розвинутих країнах, державах з перехідною (транзитивною) економікою, країнах, що розвиваються. Сформовано сукупність рекомендацій для імплементації у сферу СЗН України, як з точки зору реформування всієї сфери, так і з точки зору внесення змін до окремих її складових (усунення гендерної дискримінації, залучення до сфери СЗ неформально зайнятих, покращення соціального захисту мешканців сільських територій, започаткування СЗ трудових мігрантів та членів їх родин).

Ключові слова: Соціальний захист населення, економічна безпека, соціальна політика, державне регулювання, людський капітал, сталий розвиток, соціальні гарантії, соціальний ризик, соціальні заходи, зайнятість населення, ринок праці, безробіття, трудова міграція, глобалізація економіки, цифрові інновації.

ABSTRACT

Tykha O.I. Social protection of the population in the system of economic security of Ukraine. – Qualifying scientific work with manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the field of knowledge 05 Social and behavioral sciences, specialty 051 Economics. – Lviv Ivan Franko National University, Lviv, 2024.

The thesis "Social Protection of the Population in the System of Economic Security of Ukraine" deepens the theoretical foundations and develops scientific and practical recommendations for the innovative transformation of social protection of the population, the mechanism of its regulation to achieve economic security of Ukraine.

The restoration and modernization of the economy and the construction of a welfare state in Ukraine are possible only through a qualitative transformation of the social protection sector. The issues of improving social protection (SP) and reforming the SP sector are of particular relevance against the backdrop of complex economic and social problems in Ukraine due to the Russian-Ukrainian war. Rapid post-war recovery of the country's economy and democratic society is possible on the basis of a modern, i.e., efficient, flexible and innovative national social protection system.

The paper substantiates a scientific approach to the development and implementation of strategic directions for reforming the social protection sector in Ukraine, including a list of components covering: purpose, goals, objectives, principles, subjects and objects, tools and resources, requirements, strategic indicators, sequence of actions and focusing on the introduction of innovations based on digital and information technologies within the development of an integrated SP platform, a

Unified Digital Social Protection Platform, a Unified Information Space for Social Protection of the Population, and a Unified Social Protection Information Space..

The definition of the essence of the principles and problematic aspects of the state policy in the field of social protection of the population is developed. The approaches to defining and evaluating the mechanisms of interaction between the sphere of social protection of the population and the economic security system of Ukraine are disclosed, including the identification and evaluation of five mechanisms (rudimentary, American, continental (European), market-oriented, innovative) by the indicators of participation of the SPSS subjects, the connection of the SPSS with the country's economy, efficiency, adaptability and flexibility, bureaucracy, level of corruption, centralization, burden on budgets of different levels, control over resources.

A scientific and methodological approach to diagnosing the development of social protection of the population as a component of Ukraine's economic security is proposed, which, unlike the existing ones, includes a study of the relationship between the indicators of SP and macroeconomic indicators - the country's GDP (nomination in UAH and USD), expenditures per capita, the ratio of average and minimum wages, average and minimum pensions with the subsistence level, unemployment rate, implementation of key social programs (childbirth allowance, childcare allowance until the child reaches the age of three, child allowance for single mothers, child adoption allowance, childcare allowance for children under guardianship or custody, state social assistance to low-income families, state social assistance to disabled persons from childhood and children with disabilities, housing subsidies).

The directions of reforming the social protection of the population to strengthen the economic security of Ukraine are substantiated, based on the implementation of foreign experience of economically developed countries, countries with transition (transitional) economies, developing countries and taking into account the limitations on the application of foreign experience for the country.

The classification of key risks, hazards, and threats to the economic security system of the state has been further developed, based on the interpretation of their interconnection and taking into account the presence of negative factors of influence

(external and internal), the targeted direction of the impact of negative factors, and the probability of negative events.

The positive and negative aspects of the social protection sphere, as well as positive and negative aspects of the impact of social protection on the economic security of the State, are identified and are based on the use of functional benchmarking, where economically developed countries of different regions and developing countries with different levels of income per capita are taken as a basis for comparison.

Approaches to assessing the functioning of the social protection sphere of Ukraine in the context of interaction between the SP and the economic security of the State are formed, which include an assessment of instruments, types, functions, forms, levers, subsystems (political, organizational, economic, legal, informational), levels (national, regional, local, corporate, individual), subjects and objects of the SP.

The article reveals the content of social protection of the population as the main component of measures to prevent and facilitate the solution of social problems and provide conditions for improving the quality of life of the country's population through the use of a set of economic, social, legal, informational, consulting, technical, psychological, organizational, managerial measures and is based on complexity and innovation (including the introduction of digital technologies), and also takes into account the openness of national economic systems. The author identifies the connection between the SPP and the economic security of the country. At the same time, the advantage of the author's definition of the essence of the SPP is that it takes into account the processes of digitalization, the functioning of an open economy and the relationship with the economic security of the country.

It is proved that within the framework of historical development there were changes regarding the relationship and mutual influence between social protection and economic systems of different levels. The current direct and indirect influence of social protection on the growth of the economy at the macro-, meso-, and micro levels is determined. The features of four global approaches that form the connection between social protection and economic development (SRM, SRP, TSP, CCT) are revealed. The

diagram of the relationship between social protection and the economy at different levels of their functioning (world, international, national) is given.

The decomposition of the country's national and economic security systems is presented, and the essence of the terms "economic security", "economic security of the state", "system of economic security of the state" is determined based on the analysis of primary sources. The peculiarities of ensuring the totality of national interests of the country with the help of the system of economic security of the state are revealed. We confirm the connection between economic security and social protection of the population through the provision of SES of social interests in the country. A theoretical description of the system of economic security of the state is provided, where the purpose, tasks, conditions, subjects, objects, levels, functions, principles, indicators (indicators) of the SES are disclosed. A graphical interpretation and defined essence of the terms "risk", "danger", "threat" is provided, as well as the relationship between risks, dangers and threats is defined. A set of key risks, dangers and threats for SES has been formed. The components of the system of economic security of the state are identified and their characteristics are provided.

The relationship between social policy, social protection, social security, development of the country's economic system, national economic policy and the state's economic security system is revealed. Mechanisms of interaction between the sphere of social protection of the population and the system of economic security of Ukraine were determined, and a comparative assessment of the identified mechanisms was carried out. It has been proven that all the mechanisms of interaction between the sphere of social protection of the population and the economic security system of Ukraine do not fully meet the modern requirements that are put forward to the SP and SES, which requires the development of a new mechanism based on the use of the components of the innovative mechanism, as the most adequate, with the involvement of elements of the American and European mechanisms.

The diagnosis of the development of social protection of the population as a component of the economic security of Ukraine, based on the identification of the historical stages of the development of social security in the country, made it possible

to identify a set of problems, which identified: the critical dependence of social protection on budget deductions and the development of the country's economic system; reduction of social protection costs; problems of pension provision and protection of the poor; rising unemployment; low efficiency and effectiveness of social programs operating in the country.

The results of the analysis of the development of social protection of the population as a direction of strengthening the economic security of Ukraine based on functional benchmarking with economically developed countries of different regions (USA, Germany, Australia, Japan) and developing countries with different levels of income per capita (Kazakhstan, India, China, Poland, Czech Republic, Bulgaria, Tunisia, Argentina, Cuba) for the period from 2008 to 2021 showed low efficiency of social protection in the country and a growing gap with economically developed and developing countries. Based on the analysis, the author substantiates the characteristics of the social protection sector in Ukraine (positive and negative aspects) and its impact (positive and negative) on the economic security of the state.

The study of the institutional and legal provision of the interaction of social protection and economic security of Ukraine made it possible to identify the structure, peculiarities of the functioning and interaction of the sphere of social protection and social security, as well as to determine the negative sides and problems of the functioning of structural elements of the sphere of social security in the country, such as: social protection tools; types of SP; social protection management functions; SP forms; levers of social protection; subsystems of SP; levels of social protection; subjects and objects of SP.

The directions of implementation of the best foreign practices of social protection in Ukraine to strengthen the country's economic security are identified. Attention is focused on the need to use the experience of improving the efficiency of social protection in economically developed countries, countries with transitional (transitory) economies, and developing countries. A set of recommendations for implementation in the sphere of the SPP of Ukraine is formed, both in terms of reforming the entire sphere and in terms of making changes to its individual

components (elimination of gender discrimination, involvement of informally employed in the SPP, improvement of social protection of rural residents, introduction of the SPP for labor migrants and their families).

Keywords: Social protection of the population, economic security, social policy, state regulation, human capital, sustainable development, social guarantees, social risk, social measures, employment of the population, labor market, unemployment, labor migration, globalization of the economy, digital innovations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Тиха О. І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2018. № 55. С. 228–236.

2. Тиха О. І. Економічна безпека індивіда в системі економічної безпеки держави: сутність та принципи взаємодії. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Економічні науки". 2019. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-12-5499>.

3. Тиха О. І. Сфера соціального захисту в ОТГ та підприємництво. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. № 35. С. 280–289.

4. Тиха О. І. Сучасні тенденції впливу трансформації на формування соціального захисту населення України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-17>

Статті в іноземних періодичних наукових виданнях:

1. Тиха О. І. Держава в системі соціальної безпеки в Україні: інституційний аспект. *Міжнародний науковий журнал World Science*. 2019. Т. 2, № 7(47). С. 4–9. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31072019/6592

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: переваги і слабини. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 494–500.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Тиха О. І. Соціальний захист населення: досвід Франції. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings : International Scientific Conference*, м. Le Mans, 23 Nov. 2018 р. Le Mans, 2018. С. 62–64.

2. Тиха О. І. Соціальний захист населення як основний інструмент соціальної держави. *Реалізація концепції сталого розвитку: взаємодія держави та бізнесу* : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 20 жовт. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 82–85.

3. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: досвід України та Казахстану. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств. : Матеріали II Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 9–10 листоп. 2018 р. Херсон, 2018. С. 103–105.*

4. Тиха О. І. Коронавірус та сфера соціального захисту населення: ризики та наслідки для України та суспільства. *«Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності»* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 27 черв. 2020 р. Київ, 2020. С. 66–70.

5. Тиха О. І. Стан соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки України. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку»* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 28–29 квіт. 2023 р. Запоріжжя, 2023. С. 80–83.

6. Тиха О. І. Механізми регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення економічної безпеки України. *VI Міжнародний літній науковий симпозіум «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика»*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 28–29 лип. 2023 р. Запоріжжя, 2023. С. 40–42.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	26
1.1. Еволюція поглядів на соціальний захист населення та його економічний зміст	26
1.2. Теоретичні підходи до регулювання сфери соціального захисту для гарантування економічної безпеки держави	46
1.3. Концептуалізація механізмів регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення економічної безпеки України	63
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	78
2.1. Діагностування розвитку сфери соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави (2008 - 2022 рр.)	78
2.2. Аналіз стану соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки України.....	98
2.3. Моніторинг інституційного середовища взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України.....	117
Висновки до розділу 2	131
РОЗДІЛ 3. ІННОВАТИЗАЦІЯ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	134
3.1. Стратегічні напрями вдосконалення механізму інноваційної трансформації соціального захисту задля посилення економічної безпеки України.....	134
3.2. Імплементация закордонного досвіду у сфері соціального захисту в цілях зміцнення економічної безпеки України	169

Висновки до розділу 3	188
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
ДОДАТКИ	220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СЗ – соціальний захист

СЗН – соціальний захист населення

ЕБД – економічна безпека держави

СЕБД – система економічної безпеки держави

ЦТСЗ – цифрові технології соціального захисту

ЄЦПСЗ – єдина цифрова платформа соціального захисту

ЦСР – цілі сталого розвитку

КМУ – Кабінет міністрів України

ВПО – внутрішньо переміщені особи

МОП – Міжнародна організація праці

НСФ – надзвичайний соціальний фонд

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальний захист населення відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки будь-якої країни. Економічна безпека передбачає не лише стійкість економіки та її конкурентоспроможність, але також дбайливе ставлення до соціального добробуту населення та його захист від негативних впливів економічних та соціальних ризиків. Наразі сфера соціального захисту в країні не повністю справляється з поставленими завданнями та виступає одним з головних факторів дестабілізації економічної безпеки. Питання покращення соціального захисту (СЗ) та реформування сфери соціального захисту населення (СЗН) набувають ще більшої актуальності на фоні складних економічних і соціальних проблем населення України через російсько-українську війну. Швидке поствоєнне відновлення економіки країни та демократичного суспільства можливі тільки на базі сучасної, тобто ефективної, гнучкої та інклюзивної національної сфери соціального захисту населення.

Україна в межах реформування сфери соціального захисту та зміцнення економічної безпеки потребує: пошуку інноваційних шляхів розвитку соціального захисту; цифровізації процесів надання соціального захисту і взаємодії між учасниками сфери соціального захисту та особами, що мають соціальні проблеми; активізації залучення до соціального захисту населення України міжнародних організацій, іноземних державних та недержавних інститутів (комерційні та некомерційні), національних недержавних інститутів (комерційні та некомерційні), приватних осіб (іноземних та українських); імплементації іноземного досвіду економічно розвинутих країн, держав з перехідною економікою, країн, що розвиваються щодо оптимізації соціального захисту; координації зусиль щодо соціального захисту між всіма учасниками сфери СЗ; усунення ключових проблем та інституційних пасток у сфері соціального захисту.

Проблеми соціального захисту населення розкривали у своїх наукових дослідженнях такі іноземні вчені: А.В. Аткинсон, М. Бієрбаум, Д. Вілсон,

Д. Вінтер, М. Гувен, С. Деверо, Б. Дікон, К. Келлер, В.Е. Крітзер, Ф.А. Куррі, Дж. Ле Гранд, П. Моутон, Т. Оно, Д. П'єтерс, Р. Сабатес-Вейлер, Ю. Учїда, П.С. Хеллер, Дж. Хїлс, Дж. Хїманші та інші.

Проблематика соціального захисту знаходилась у фокусї наукових досліджень таких вітчизняних вчених: Н. А. Балтачєвої, Л. Б. Баранник, Л. А. Горїєвої, К. В. Дубич, Г. С. Єлькіної, О. Ю. Лихошви, М. П. Лукашевич, А. Г. Мелконян, Д. П. Мельничука, Г. Ю. Міщук, Р. В. Михайлишина, Л. О. Павлової, С. І. Панцир, О.І. Пікулик, В. І. Піца, Н. В. Рак, А. С. Рацюк, І. В. Рудкевича, І. І. Смирнової, В. К. Стаднік, О. В. Стефанишин, У. Я. Садова, Н. П. Топїшко, М. В. Туленкова, В. Р. Фїліпчука, Т. О. Чернинської, Г. М. Юрчик та інших.

Взаємозв'язку між соціальним захистом, економікою країни та економічною безпекою присвячено роботи таких науковців: К. А. Бабенко, Д. Д. Буркальцева, З. С. Варналій, О.С. Гринькевич, О. Є. Дахнова, Я. А. Жалїло, Л. І. Ільчук, А. Кїдд, Л. М. Клівїденко, І. М. Крупка, А. А. Мазаракї, Д. П. Мельничук, Ф.-К. Меррен, Т. М. Мкртчян, О. В. Пабат, О. В. Скорук, А. П. Смелянцев, Л. Дж. Рейнолдс, М. М. Руженський, О. С. Саєнко, С. І. Урба, О. В. Федорук, Л. А. Чвєртко та інші вчені.

Незважаючи на широке коло наукових досліджень, що розкривають проблематику соціального захисту населення, формування і розвитку сфери соціального захисту населення на національному рівні, а також економічної безпеки окремих країн, питання взаємозв'язку між соціальним захистом і економічною безпекою на рівні країни розкриті недостатньо. Виникає наукова та практична необхідність дослідження шляхів підвищення ефективності соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки держави з врахуванням впливу на соціально-економічну систему країни зовнішніх і внутрішніх факторів, особливо російської військової агресії. Все це обумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її мету і завдання, окреслило об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках теми наукових досліджень кафедри економіки України Львівського національного університету імені Івана Франка «Державне регулювання структурних змін в системі формування національної економіки сталого розвитку» (0120U101806).

Дисертаційна робота виконана на кафедрі економіки України економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка і затверджена Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка 28 листопада 2018 р., протокол №58/11.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад і розроблення науково-практичних рекомендацій щодо формування та розвитку соціального захисту населення і системи його регулювання задля досягнення економічної безпеки України.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі завдання:

- визначити економічну сутність соціального захисту населення та розкрити теоретичні підходи щодо функціонування соціального захисту в системі економічної безпеки країни;
- уточнити структуру та основні компоненти системи економічної безпеки держави та встановити взаємозв'язок зі сферою соціального захисту;
- з'ясувати особливості формування механізму взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України;
- дати оцінку стану, тенденціям та суперечностям розвитку соціального захисту населення і їх впливу на економічну безпеку країни;
- здійснити моніторинг інституційного регулювання соціального захисту населення України для виявлення суперечностей у розвитку та зміцненні національної економічної безпеки;
- обґрунтувати пріоритетні напрями інноваційної модернізації національної сфери соціального захисту населення;

– дослідити зарубіжний досвід регулювання сфери соціального захисту та можливості його використання в Україні для гарантування економічної безпеки країни.

Об'єктом дослідження є соціальний захист населення в системі економічної безпеки України.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні засади функціонування сфери соціального захисту населення з метою гарантування економічної безпеки України.

Методи дослідження. В якості методологічної бази дисертаційної роботи виступає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, прийомів та підходів дослідження.

У першому розділі роботи використано методи та наукові підходи: логічного узагальнення та наукової абстракції – для уточнення понятійно-категоріального апарату соціального захисту населення в системі економічної безпеки держави; аналізу першоджерел – для дослідження підходів до визначення термінів «соціальний захист», «економічна безпека» та «система економічної безпеки держави»; історичного підходу – для визначення передумов і етапів розвитку соціального захисту та його взаємозв'язку з економічними системами різних рівнів; індукції й дедукції – для дослідження прямого та опосередкованого впливу соціального захисту на зростання економіки на макро-, мезо-, мікрорівнях; декомпозиції – для визначення складових систем національної та економічної безпеки країни; системного аналізу і синтезу – для визначення обґрунтування сукупності національних інтересів країни, пов'язаних з системою економічної безпеки держави; наукової абстракції – для визначення зв'язку між соціальною політикою, соціальним захистом, соціальною безпекою, розвитком економічної системи країни, національною економічною політикою та системою економічної безпеки держави; компаративної оцінки – для оцінювання механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України.

У другому розділі дослідження застосовано методи та підходи: історичний – для характеристики етапів розвитку соціального захисту населення в Україні за часів незалежності; порівняльного аналізу – при дослідженні розвитку сфери соціального захисту в Україні та її впливу на економічну систему держави; функціонального бенчмаркінгу – для порівняльної оцінки розвитку соціального захисту в Україні та його впливу на економічну безпеку держави з економічно розвинутими країнами та країнами, які розвиваються; системного аналізу – для характеристики соціального захисту населення в Україні та її впливу на економічну безпеку держави; системно-функціональний – для оцінювання структури, особливостей функціонування та взаємодії сфери соціального захисту України з економічною безпекою держави, факторного аналізу – для оцінки впливу соціального захисту на рівень економічної безпеки, економетричного прогнозування – для оцінювання прогнозного рівня економічної безпеки України з урахуванням таких чинників як: людський капітал, реалізований економічний потенціал, соціальні стандарти та витрати на соціальний захист населення.

У третьому розділі роботи використано: метод наукової абстракції – при визначенні концептуальних основ розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні; метод системного аналізу – для визначення місця і ролі цифрових технологій соціального захисту у сфері соціального захисту України; системно-функціональний підхід – для розробки інтегрованої платформи соціального захисту в Україні; логічного узагальнення – для формування єдиного інформаційного простору соціального захисту в Україні; метод аналогій – для розробки рекомендацій щодо імплементації кращих міжнародних практик використання соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки України; методи систематизації, групування та логічного узагальнення – для систематизації наукової інформації, формування пропозицій та висновків; графічний – для унаочнення результатів дисертаційної роботи.

Інформаційною базою дисертаційної роботи виступили: теоретико-методологічні та науково-практичні дослідження українських та іноземних вчених, міжнародних, організацій; вітчизняні, міжнародні та закордонні нормативно-правові акти і методичні розробки; офіційна статистична інформація Державної служби статистики, інших країн світу, міжнародних організацій, а також адміністративні дані міністерств і відомості з питань соціального захисту населення та зміцнення економічної безпеки країни, в умовах трансформації сфери соціального захисту, переходу на постіндустріальну парадигму розвитку економічних систем різних рівнів, пандемії, російської військової агресії.

Наукова новизна одержаних результатів.

Найсуттєвіші результати дослідження, які містять наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено:

- теоретико-методичні підходи до обґрунтування стратегічних напрямів реформування сфери соціального захисту в Україні, що включають визначення їх цілей, завдань, принципів, суб'єктів та об'єктів, інструментів, ресурсів, вимог, стратегічних індикаторів, послідовність дій у реалізації та акцентують увагу на запровадженні інноваційних технологій для розробки інтегрованої платформи соціального захисту, Єдиної цифрової платформи соціального захисту, Єдиного інформаційного простору соціального захисту населення в країні (підрозділ 3.1);
- науково-практичні підходи до реформування соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки України, які базуються на імплементації кращих закордонних практик, запровадженні цифрових технологій, що можуть суттєво удосконалити процеси ідентифікації та верифікації отримувачів допомоги в сфері соціального захисту, забезпечуючи підвищення економічної ефективності використання фінансових ресурсів держави та інших суб'єктів соціальної підтримки (підрозділ 3.2);
- методичні підходи до визначення механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України в

контексті сталого розвитку, які на відміну від наявних, передбачають їх ідентифікацію та оцінювання за показниками участі суб'єктів системи економічної безпеки держави, зв'язку соціального захисту з економікою країни, ефективності, адаптивності і гнучкості, інклюзивності, прозорості, навантаження на бюджети різних рівнів, контролю за ресурсами (підрозділ 1.3).

набули подальшого розвитку:

– принципи державної політики у сфері соціального захисту та розуміння їхньої сутності в сучасних реаліях, зокрема принципи соціальної справедливості, соціальної універсальності, соціального контролю, соціальної безпеки та соціального страхування (підрозділ 1.1);

– визначення сутності поняття «соціальний захист» як комплексу заходів, які пов'язані з економічною безпекою держави і спрямовані на попередження та сприяння вирішенню соціальних проблем окремих осіб/домашніх господарств державою та іншими суб'єктами (органи місцевого самоврядування, роботодавці, міжнародні організації, представники іноземних урядів, окремі суспільні групи чи особи) через використання інструментів економічного, соціального, правового, інформаційно-консультаційного, технічного, управлінського характеру, базуються на комплексності, інклюзивності та інноваційності, а також враховують відкритість національних економічних систем (підрозділ 1.1);

– класифікація ключових ризиків і загроз для системи економічної безпеки держави, яка, на відміну від наявних, базується на інтерпретації їх взаємозв'язку та враховує наявність негативних факторів впливу (зовнішні, внутрішні), цільову спрямованість впливу негативних факторів, ймовірність настання негативних подій та змін, отриманий результат (підрозділ 1.2);

– характеристика позитивних і негативних аспектів впливу соціального захисту на економічну безпеку держави, яка ґрунтується на використанні функціонального бенчмаркінгу, де базою порівняння є економічно розвинуті країни і країни, які розвиваються з різним рівнем доходів на одну особу та методу

факторного аналізу впливу соціального захисту на економічну безпеку країни (підрозділ 2.2);

– підходи до оцінювання функціонування сфери соціального захисту України у контексті взаємодії соціального захисту з економічною безпекою держави, які, на відміну від наявних, включають оцінку інструментів, видів, функцій, форм, важелів, підсистем (політична, організаційна, економічна, правова, інформаційна), рівнів (національний, регіональний, місцевий, корпоративний, індивідуальний), суб'єктів та об'єктів соціального захисту (підрозділ 2.3).

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичне і практичне значення роботи полягає у науковому обґрунтуванні підвищення ефективності соціального захисту населення держави в системі економічної безпеки України в умовах світової трансформації сфери соціального захисту, переходу на постіндустріальну парадигму розвитку економічних систем різних рівнів, пандемії, російської військової агресії.

Результати дослідження мають прикладне значення і можуть бути використані міжнародними та іноземними організаціями, органами державної влади України, місцевого самоврядування, національними організаціями (комерційними, некомерційними) з метою розробки заходів підвищення ефективності соціального захисту населення та зміцнення економічної безпеки України.

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі кафедри економіки України економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка при викладанні дисципліни «Аналітична економіка» (довідка вих. № 2525-н від 03.10.2023).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в практичній діяльності Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації (довідка вих. № 02-616 від 15.08.2023), Департаменту економічної політики Львівської обласної державної адміністрації (довідка вих. № 1-52/479 від 08.09.2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власних досліджень автора. Наукові положення, розробки, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора в опублікованих працях відображено у списку праць.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи представлені автором на 6 наукових конференціях:

5 міжнародних конференціях: «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку», міжнародна науково-практична конференція (28-29 квітня 2023 р.); «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика», міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 28-29 липня 2023 р.); «Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності», міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 27 червня 2020 р.); «Реалізація концепції сталого розвитку: взаємодія держави та бізнесу», міжнародна науково-практична конференція (м. Дніпро, 20 жовтня 2018р.); «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств», міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 9-10 листопада 2018 року);

1 закордонній конференції: «State, Region, Enterprise: Conference Proceedings», International Scientific Conference Anti-Crisis Management (November 23, 2018. Le Mans, France).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових праць – 6 наукових статей, у тому числі 4 у фахових виданнях, 1 в іноземному науковому виданні, 1 в інших виданнях, і 6 матеріалів та тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 251 сторінки друкованого тексту. Список використаних джерел налічує 227 найменувань на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Еволюція поглядів на соціальний захист населення та його економічний зміст

Тривалий час соціальний захист (СЗ) був похідною розвитку суспільства та економічних відносин, реагуючи на зміни у суспільних та економічних відносинах. Однак, роль соціального захисту зростала і все більше мала впливу на економічний розвиток, перетворившись з другорядної складової суспільних відносин, що формується на основі економіки, на важливий елемент розвитку сучасного суспільства, що має зв'язок з економікою. Наразі соціальний захист має стійкі симбіотичні зв'язки з економічними системами на різних рівнях (світовий, національний), що склались у межах еволюції як соціального захисту, так і економіки.

Історичні аспекти розвитку соціального захисту та його взаємозв'язку з економічними характеристиками висвітлено у табл. А.1, Додатку А. Так, перші згадки про елементи СЗ у різних формах з'явилися, ще за часів розвитку перших держав: за правління царя Вавилону Хаммурапі (1793 – 1750 роки до н.е.) була започаткована солідарна допомога постраждалим від стихійних лих, а у Афіньській державі (IX – VIII ст. до н.е.) сиротам та інвалідам війни сплачували пенсії [200, с. 3]. У Стародавньому Римі практикувались перші форми соціального страхування, що базувались на акумулюванні коштів відповідними об'єднаннями громадян [40, с. 130]. У цей історичний період держава майже не брала участі у соціальному захисті і він носив більше солідарний характер. При цьому зв'язок між СЗ та розвитком економіки переважно відображався через розподіл доходів багатих громадян на соціальні потреби нужденних.

У середні віки соціальний захист будувався на основі розвитку феодальної економіки та розповсюдження християнства, де саме церкви та

феодалі-благодійники брали на себе забезпечення вирішення соціальних проблем нужденних [155, с. 61]. Зв'язок соціального захисту з економікою був опосередкований, де церква виконувала функції акумулювання фінансових ресурсів та фінансування організації заходів з соціального захисту. Інструменти та методи соціального захисту були не регламентовані і залежали від вподобань благодійників. Участь держави у соціальному захисті була мінімальна та, у більшості, знаходила відображення у благодійній діяльності правителів держав і членів їх сімей, як великих феодалів. Нужденні є активними шукачами надавачів соціального захисту.

На початковій стадії капіталізму до релігійної складової соціального захисту додається зростання благодійності зі сторони, у першу чергу, нових підприємців. Формуються перші спроби соціальних виплат (банківський сектор Італії, моряки та військові у Франції). У той же час, зароджується та наростає боротьба між роботодавцями та працівниками за забезпечення соціального захисту, де на сторону підприємців стає держава (наприклад, прийняття «Законів про бідних» у Великобританії на початку XVII століття) [196, с. 56]. Відбуваються перші спроби науковців пояснити сутність та складові соціального захисту та його зв'язок і вплив на економічні системи окремих країн (меркантилісти, фізіократи, класична школа політекономії) [53; 54; 101]. На практиці соціальний захист супроводжується хаотичністю форм та інструментів.

Розвиток капіталізму супроводжується зростанням участі держави у процесах соціального захисту, що знаходить відображення у формуванні нормативно-правової бази на фоні жорсткої боротьби між робітниками та підприємцями за соціальні і економічні права. Відбувається первинна регламентація складових, структури та механізмів соціального захисту [155, с. 64]. Неспроможність забезпечити достатній рівень соціального захисту за рахунок тільки діяльності церкви і благодійників призводить до розуміння залежності СЗ від розвитку економіки. У цей період соціальний захист вивчають неокласики та науковці, що працювали над розробкою соціалістичних економічних ідей [53; 54; 101].

Період трансформації ринкових відносин, що включив в себе час між двома світовими війнами та період Великої економічної депресії, а також Другої світової війни, призвів до розуміння необхідності забезпечення соціального захисту державою на основі використання результатів функціонування національної економічної системи. Держава перерозподіляє ВВП на користь людей, що мають соціальні проблеми. Звідси, соціальний захист повністю залежить від розмірів та темпів зростання національної економіки. Дослідження впливу економічних криз на соціальний захист формує «новітню дилему соціального захисту», а саме у період економічної кризи зростає потреба у соціальному захисті населення, але фінансових ресурсів держави не вистачає, у період економічного піднесення зростають можливості держави щодо соціального захисту, але населення його потребує у менших розмірах. Трансформаційні процеси у економіці та соціальному захисті вивчають вчені кейнсіанської школи та представники школи «неолібералізму» [53; 54; 101]. У цей період, у 1935 році термін «соціальний захист» з'являється у першому нормативному акті (Закон про соціальний захист – Social Security Act, США) та швидко розповсюджується у науковій, правовій та економічній сферах [160, с. 106].

У другій половині ХХ століття почалось формування та розвиток нового капіталізму на основі глобалізаційних процесів, що призвело до появи міжнародних організацій, які взяли на себе функції регламентації та забезпечення соціального захисту у більшості країн світу. Зростає роль держави та міжнародних організацій на фоні швидкого розшарування країн на багаті і бідні, де багаті країни збільшують соціальний захист населення та задають нові стандарти його забезпечення, а бідні – за допомогою міжнародних організацій намагаються сформувавши мінімум соціального захисту з врахуванням економічних можливостей країни [155, с. 67]. Право людини на соціальне забезпечення закріплюється у «Загальній декларації прав людини» [176], а конвенція Міжнародної організації праці (МОП) №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 рік) формує мінімальні стандарти соціального

захисту для всіх країн світу [211]. До вивчення соціального захисту та його співвідношення з економікою залучаються представники неоконсерватизму, кейнсіанської школи та інституціоналізму [53; 54: 101].

Кризи 1973 - 1975 та 1980 - 1982 років призвели до розвитку концепції соціально орієнтованої держави, де держава виконує головну роль у перерозподілі ВВП країни в межах забезпечення рівних можливостей для всіх громадян країни. Цей історичний період характеризується постійним зростанням обсягів соціального захисту, як за охопленням населення, так і за розмірами витрат фінансових ресурсів. Соціальний захист повністю залежить від економічного розвитку країни. Виникають проблеми, що пов'язані з неможливістю забезпечувати високі рівні соціального захисту навіть у економічно розвинутих країнах. Сформовані сфери соціального захисту є головними джерелами сповільнення економічного розвитку та формують пасивних споживачів соціальних послуг [154, с. 291-292]. У цей період зростають міжнародні зусилля відносно розповсюдження та збільшення соціального захисту у всіх країнах світу, так у 1994 році на Міжнародній конференції з народонаселення та розвитку, у 1995 році на Світовій зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, а також на Світовій конференції щодо становища жінок урядами країн світу, були прийняті зобов'язання щодо збільшення соціального захисту та усунення сегрегації і дискримінації при наданні соціального захисту [215]. Вивчення соціального захисту та його взаємовпливу з економічними системами знаходиться у фокусі досліджень неоконсерватизму, некейнсіанства та неінституціоналізму [53; 54; 101].

Перехід на нову парадигму розвитку економіки (економіка постіндустріального типу) призвів до пошуку нових шляхів розвитку економіки та соціального захисту, що сформувало симбіоз, який зробив економіку та соціальний захист нерозривними частинами єдиного цілого, особливо на рівні держави, де соціальний захист підтримує економічний розвиток, за рахунок якого зростає соціальне забезпечення населення країни. Виокремилась, як складова економіки та соціального захисту, соціальна економіка. У цей період

вивченням соціального захисту та пошуками меж його ефективного поєднання з економікою займаються вчені наукових шкіл посткейнсіанства та новітнього кейнсіанства, неоконсерватизму і неоінституціоналізму (кліометрія, теорія суспільного вибору, теорія Г. Мюрдаля) [53; 54; 101].

Починаючи з 2000 року значно зростає робота міжнародних організацій щодо підвищення ефективності соціального захисту та розвитку його складових:

у 2001 році на вісімдесят дев'ятій сесії Міжнародної конференції праці прийнято рішення щодо забезпечення всім громадянам країн світу базового доходу та відповідного медичного обслуговування;

у 2003 році Світовий банк наголосив на необхідності збільшення ефективності соціального захисту через зміщення концентрації уваги від бідних до вразливих;

у 2009 році Координаційна рада керівників системи ООН наголосила на необхідності забезпечення мінімального рівня соціального захисту як одного з головних елементів антикризового управління на макрорівні;

у 2012 році на Конференції ООН зі стійкого розвитку (Ріо+20) були сформовані вимоги до мінімального рівня соціального захисту, які потім були відображені у Рекомендації МОП № 202;

у 2015 році вимоги до соціального захисту були закріплені у Цілях сталого розвитку на період з 2015 до 2030 років у Офіційній резолюції Генеральної Асамблеї ООН [187; 188; 214; 216].

Міжнародні організації та представники академічного середовища підтримують точку зору, що не тільки економіка впливає на соціальний захист, а й соціальний захист має значний вплив на розвиток економічної системи та забезпечення сталого економічного зростання [170; 187; 205; 207]. При цьому, соціальний захист має прямий та опосередкований вплив на розвиток економіки країни та її складових на мезо- (регіон, галузь) та мікрорівнях (підприємство, домашнє господарство), що може мати, як позитивні, так і негативні наслідки для економіки (табл. 1.1-1.3).

Таблиця 1.1

Прямий та опосередкований вплив соціального захисту на розвиток економіки
на макрорівні (країна)

Напрямок впливу	Прямий вплив	Опосередкований вплив
Позитивний	<p>Зростання попиту домашніх господарств та зростання обсягів виробництва продукції (робіт, послуг).</p> <p>Зменшення рівня безробіття та витрат на утримання безробітних громадян.</p> <p>Позитивні зміни на ринку праці та залучення додаткових працівників (жінки, люди похилого віку, молодь).</p> <p>Збільшення ринків капіталу через зростання інвестицій пенсійних фондів.</p> <p>Зростання ринку послуг та зайнятості на ринку послуг через збільшення надання соціальних послуг.</p> <p>Зростання обсягів податкових надходжень через зростання зайнятості та обсягів виробництва.</p>	<p>Підтримка економічних реформ уряду.</p> <p>Позитивне відношення до державних і місцевих владних інститутів.</p> <p>Зменшення нерівності, сегрегації та дискримінації.</p> <p>Зростання активності суспільства та його окремих членів.</p> <p>Збільшення людського капіталу.</p> <p>Збільшення народжуваності.</p> <p>Зменшення міграційних та еміграційних процесів.</p> <p>Скорочення рівня тіньової економіки.</p>
Негативний	<p>Збільшення витрат державного бюджету та відволікання коштів від інвестицій в інфраструктурні проекти.</p> <p>Зростання кількості соціальних працівників та витрат на їх утримання.</p> <p>Зростання складності процесів соціального захисту та контролю за цими процесами.</p> <p>Зростання проявів патерналізму пасивності населення.</p>	<p>Збільшення соціальної напруги та конфліктів.</p> <p>Намагання людей, що мають середні доходи та доходи вище середнього не брати участь у солідарній підтримці соціального захисту населення.</p> <p>Конфлікт між державою, підприємцями та населенням щодо розподілу витрат на соціальний захист.</p>

Джерело: систематизовано автором за даними [178, с. 18; 206; 215].

Наголошуємо на наявності як позитивного, так і негативного впливу соціального захисту на розвиток національних економік, що потребує значної

уваги до забезпечення ефективності і результативності СЗ, а також відповідного реформування соціального захисту.

Соціальний захист має значний вплив на мезорівень економічних систем країни (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Прямий та опосередкований вплив соціального захисту на розвиток економіки на мезорівні (галузь, регіон)

Напрямок впливу	Прямий вплив	Опосередкований вплив
Позитивний	<p>Мультиплікативний ефект від зростання споживання для виробництва у регіоні чи окремій галузі.</p> <p>Зниження дефіциту робочої сили та конкуренції за неї.</p> <p>Накопичення продуктивних суспільних активів (для регіону або місцевості).</p> <p>Надходження додаткових інвестицій, у тому числі від людей з соціальними проблемами.</p>	<p>Формування галузевих та регіональних суспільств.</p> <p>Додаткові інвестиції у систему освіти, охорони здоров'я та рекреації</p> <p>Зростання привабливості регіонів та галузей для працівників.</p>
Негативний	<p>Зростання конкуренції, через вихід нових виробників, у тому числі тих, власниками яких є соціально вразливі категорії населення.</p> <p>Зростання конкуренції між галузями та регіонами за інвестиції і робочу силу..</p> <p>Зростання податкового тиску та витрат невиробничого характеру, що зменшує норму прибутку (для галузей).</p>	<p>Поглиблення диспропорцій між регіонами та галузями за рівнем соціального захисту.</p> <p>Зростання трудової міграції між регіонами та галузями.</p>

Джерело: систематизовано автором за даними [178, с. 18; 206; 215].

Згідно з наведеними даними, соціальний захист може допомогти у розвитку економіки регіону чи окремої галузі, а може стати головним фактором стримування економічного розвитку.

Важливим є вплив соціального захисту на мікрорівень економіки країни (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Прямий та опосередкований вплив соціального захисту на розвиток економіки на мікрорівні (підприємство, домашнє господарство)

Напря́м впливу	Прямий вплив	Опосередкований вплив
Позитивний	Зростання людського капіталу. Зростання доходів та інвестиційної активності. Збільшення продуктивності та ефективності праці. Зменшення гендерних диспропорцій на ринку робочої сили. Усунення сегрегації та дискримінації. Зростання соціальних інновацій та інноваційної активності. Зменшення негативного впливу ризиків.	Зростання інвестицій у освіту, охорону здоров'я та продукти харчування. Збільшення варіантів і можливостей розвитку. Реалізація потенціалу розвитку.
Негативний	Збільшення пасивності у економічній діяльності. Зменшення конкурентоспроможності. Обмежені можливості щодо вирішення соціальних проблем.	Зростання проявів політичних маніпуляцій та політичного популізму.

Джерело: систематизовано автором за даними [178, с. 18; 206; 215].

Соціальний захист потребує регулювання та забезпечення ефективної взаємодії на макро-, мезо-, мікрорівнях економічних систем. СЗ є одним з ключових факторів, що формують сучасні можливості для розвитку національних економік.

Розкриваючи сучасний взаємозв'язок соціального захисту та розвитку економіки, можемо виокремити функціонування чотирьох загальносвітових підходів:

1. Стратегія SRM (управління соціальними ризиками), що була розроблена та запропонована Світовим банком. Стратегія SRM спрямована на скорочення бідності завдяки кращому управлінню ризиками (економічні,

соціальні, екологічні, політичні, ризики, що пов'язані з ринком праці). Стратегія SRM базується на трьох принципах: 1) зниження ризиків шляхом кращого управління та реформування ринку праці; 2) впровадження інноваційних складових соціального захисту, які базуються на диверсифікації залучених ресурсів, у тому числі фінансових; 3) розробки та запровадження сукупності відповідних заходів, переважно економічного або соціального характеру [201].

Стратегія SRM має недоліки у використанні, які пов'язані з неможливістю прибрати сегрегацію та дискримінацію, а також критичну нерівність у доходах між бідними та багатими.

2. Підхід «соціальних прав бідних» (social rights for the poor – SRP), що базується на визнанні прав будь-якої людини на соціальний захист та рівні можливості для розвитку. Підхід SRP базується на трьох принципах: 1) кожна людина має однакові права, які є універсальними для будь-якої країни та життєвої ситуації; 2) права людини стосуються і соціального захисту; 3) потрібні зусилля на міжнародному рівні, щоб реалізувати соціальні права кожної людини у будь-якій країні. У межах реалізації підходу SRP намагаються поєднати соціальний захист та політику розвитку на макро-, мезо- та мікрорівнях [180].

Проблемою підходу SRP є його недостатній зв'язок з економічним розвитком країни, що не дає змогу його реалізувати повною мірою в країнах, що розвиваються та державах з транзитивною економікою.

3. Концепція «перетворюючого соціального захисту» (transformative social protection – TSP), що вказує на ключове значення для соціального захисту нормативно-правової бази та інституціональної структури. У межах підходу TSP використовують чотири групи заходів соціального захисту:

- захисні, що спрямовані на зменшення впливу соціальних проблем на особу або домашнє господарство;
- превентивні, що спрямовані на недопущення появи та збільшення соціальних проблем на макро-, мезо-, мікрорівнях;

– перетворюючі, що спрямовані на реформування сфери соціального захисту та її елементів з метою підвищення ефективності і результативності заходів з соціального захисту;

– стимулюючі, що спрямовані на допомогу у вирішенні соціальних проблем окремим особам або домашнім господарствам самотужки з мінімальною сторонньою допомогою та недопущення появи цих проблем у подальшому [179, с. 8-9].

Головним недоліком цього підходу є акценти на зміни інституційного середовища, що досить часто складно здійснити через наявність «інституційних пасток», що мають переважно економічний характер.

4. Програма «умовних грошових переказів» (Conditional Cash Transfers - CCT), що спрямована на покращення соціального захисту у країнах, що розвиваються та державах з транзитивною економікою. Програма є найбільш новою та використовує інноваційні методи соціального захисту. CCT є програмою, що спрямована на вузьку категорію громадян, які мають певні соціальні проблеми, де фінансова допомога нужденним, пов'язана з зобов'язаннями, які вони беруть на себе з приводу охорони здоров'я, освіти або харчування. Програма CCT поєднує соціальний захист та ринкові інструменти роботи зі споживачами, такі як: оцінка попиту, географічний таргетинг, перевірка потреб, опосередкована перевірка потреб, відбір на основі рекомендацій спільноти (громади) [201].

Недоліком програми є неможливість її використовувати для всіх видів соціального захисту, наприклад для пенсійного забезпечення або соціального захисту дітей.

Кожен із наведених підходів вказує на зв'язок між соціальним захистом та економічним розвитком, де роль економіки досить сильно відрізняється з точки зору впливу на формування СЗ. У цих умовах є необхідність надати схему взаємозв'язку соціального захисту та економіки на різних рівнях їх функціонування (рис. 1.1).

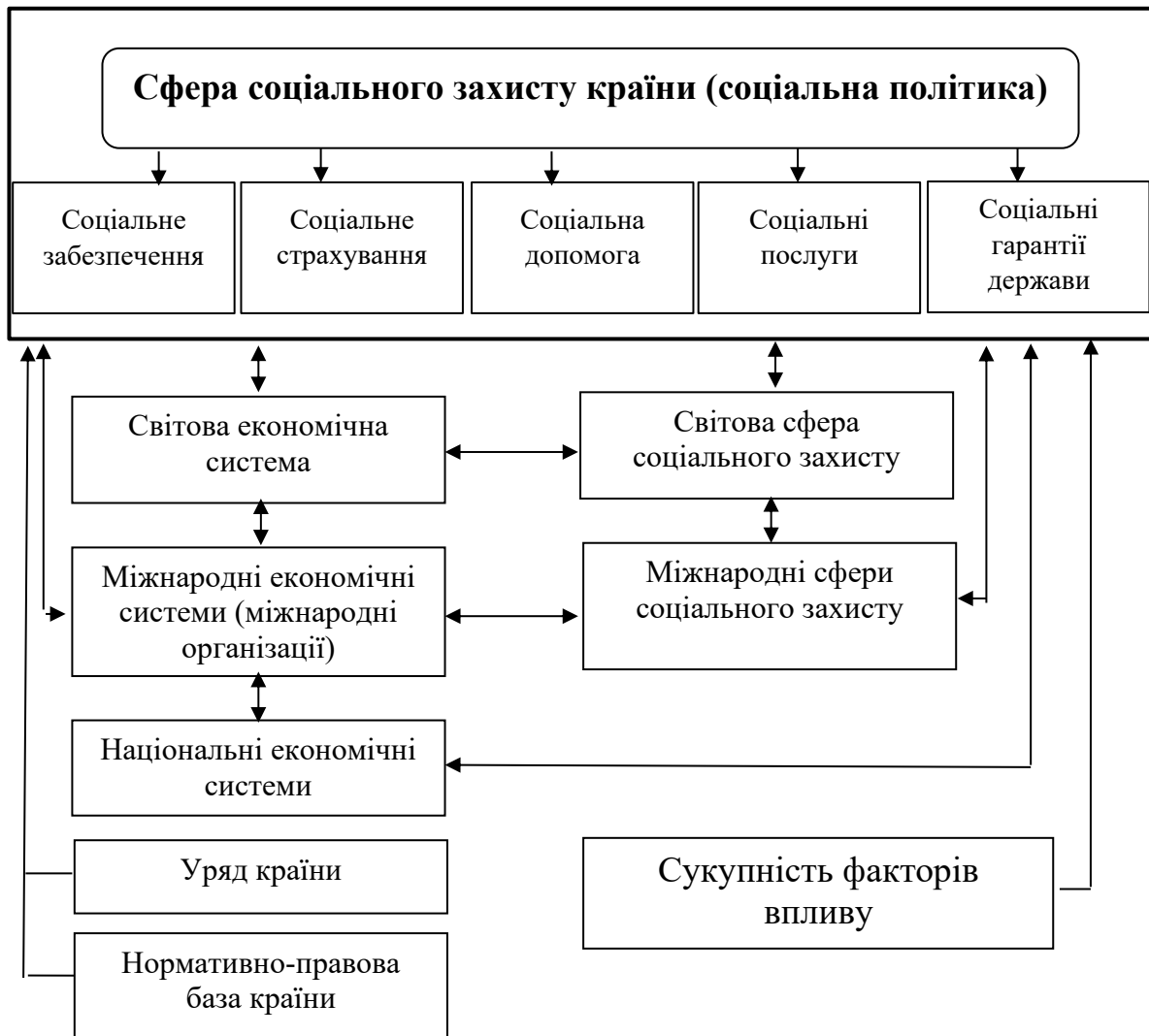

Рис. 1.1. Схема взаємозв'язку соціального захисту та економіки на різних рівнях їх функціонування

Джерело: власна розробка

Взаємозв'язок і взаємний вплив між економікою та соціальним захистом мають місце на всіх рівнях їх функціонування: глобальний, національний, регіональний, секторальний та інституційний. При цьому зв'язок може бути як прямим, так і опосередкованим через міжнародні організації. Економічні системи та сфери соціального захисту вищого рівня впливають на економічні системи і сфери СЗ нижчого рівня, і навпаки.

Сфера соціального захисту на рівні країни, як ключовий елемент СЗ безпосередньо взаємопов'язана зі світовою сферою соціального захисту, а також

міжнародними організаціями (обмін інформацією, нормативний вплив, консультаційні взаємодії, фінансові ресурси, технічні взаємодії), національною економічною системою, та опосередковано, через національну економіку, зі світовою та міжнародними економічними системами. Особливо відзначаємо вплив на національну сферу соціального захисту дій уряду, нормативно-правової бази, а також сукупності відповідних факторів впливу [143, с. 495].

Використовуючи наукові праці Н. П. Топішко [154, с. 293] та І. І. Смирнової, О. Ю. Лихошви, Н. В. Рак, Л. А. Горієвої [135, с. 207] вважаємо за доцільне детальніше розкрити сукупність факторів впливу на сферу соціального захисту у країні, яка включає такі групи факторів:

1. Економічні: динаміка розвитку національної економіки та розміри ВВП; фаза розвитку економічної системи; обсяги та динаміка доходів бюджетів різних рівнів; обсяги та динаміка доходів фірм і працівників; динаміка розвитку ринків ресурсів, особливо фінансових та ринку праці; рівень та обсяги тіньової економіки; рівень конкурентоспроможності економіки країни, її складових та окремих підприємств на національному, міжнародному та світовому рівнях; рівень диверсифікації національної економічної системи; динаміка сальдо зовнішньоторговельного балансу; рівень проникнення в економічну систему та впливу на економіку країни транснаціональних корпорацій; людський капітал.

2. Соціальні: обрана національна модель соціального захисту та соціальна політика (активна або пасивна); рівень та динаміка витрат на соціальний захист взагалі і у національному та місцевих бюджетах; рівень та динаміка доходів домашніх господарств; рівень та динаміка безробіття; рівень освіти та обсяги надання освітніх послуг; рівень охорони здоров'я та обсяги надання послуг з охорони здоров'я; доступність житла та якість харчування; демографічна ситуація; залучення громадян до реформування соціального захисту; диверсифікація суб'єктів соціального захисту.

3. Суспільно-політичні: рівень демократії у суспільстві; соціальна спрямованість політичних партій; конфлікти між суспільними та політичними групами; рівень корупції; рівень розвитку та гнучкості політичних інститутів;

рівень бюрократії; прозорість і підзвітність діяльності політичних партій та державних і місцевих владних інститутів; незалежність засобів масової інформації та відсутність цензури.

4. Правові: незалежність органів законодавчої та судової влади; прозорість та підзвітність органів законодавчої та судової влади; рівень розвитку нормативно-правової бази; імплементація закордонного правового досвіду; ефективність та результативність правових рішень у країні.

5. Культурно-освітні: відношення (довіра) населення до державних і місцевих владних інститутів; правова грамотність населення; національні традиції та менталітет населення; дотримання законодавчих норм; рівень організованості та суспільної активності.

Наведена сукупність факторів впливу на соціальний захист доводить важливість економіки для соціального захисту та взаємозв'язок розвитку економічної системи та сфери соціального захисту населення, оскільки економічні фактори впливу є одними з ключових для сфери СЗ. З іншої сторони, виокремлена сукупність факторів впливу доводить необхідність вивчення всіх аспектів впливу на соціальний захист в країні, а не тільки економічні та соціальні аспекти розвитку національної сфери СЗ.

Важливість соціального захисту та його багатоаспектність призвели до активної наукової дискусії щодо визначення сутності та надання теоретичної характеристики. Важливо розкрити сучасний зміст термінів «соціальний захист», «сфера соціального захисту», а також надати теоретичну характеристику СЗ враховуючи висвітлений взаємозв'язок з розвитком економіки.

Різноманітність підходів до визначення сутності терміну «соціальний захист», які сформовані вітчизняними та закордонними науковцями, а також міжнародними організаціями узагальнено у табл. А.2, Додатку А цієї роботи.

За визначенням Гунара Мюрдаля, соціальний захист – це сукупність гарантій економічного, соціального, психологічного та правового характеру

відносно забезпечення рівних умов на отримання достатнього доходу для працездатного населення та непрацездатних громадян [208, с. 491].

З визначення Г. Мюрдаля незрозумілим є, хто має давати гарантії та яким чином трансформувати гарантії у соціальний захист.

Д. П'єтерс розглядає соціальний захист через призму солідарної відповідальності суспільства та допомоги особам, що втратили заробіток або понесли великі витрати [110, с. 11].

Вважаємо, що визначення Д. П'єтерса дещо обмежено формулює сутність соціального захисту, не торкаючись питань державної та інших видів соціальної допомоги та соціальних послуг.

Н.П. Борецька стверджує, що соціальний захист – формується державою у межах соціальної політики для забезпечення достатнього життєвого рівня людини через систему соціальних та економічних прав і гарантій [14, с. 84].

М. Даніліна акцентує увагу на тому, що соціальний захист – це функція держави, яка направлена на забезпечення гідного життя людини за рахунок реалізації системи відповідних заходів (правові, соціальні, економічні, організаційні) [28, с. 26].

Зважаємо, що у визначеннях Н. П. Борецької та М. Даніліної зроблено акценти лише на діяльність держави у сфері соціального захисту, що обмежує практичні можливості їх застосування.

П. П. Антонюк та І. М. Михайловська розглядають соціальний захист як систему управління соціальними ризиками, в яку вбудовані механізми компенсації та мінімізації збитків [5, с. 114], втім соціальний захист спрямований на усунення наслідків не тільки соціальних ризиків та має більш ємну сутність, ніж управління ризиками.

Л. М. Клівіденко під соціальним захистом розуміє можливість захисту соціально вразливих верст населення в умовах економічних проблем за рахунок надання правової, фінансової та матеріальної допомоги [61, с. 6]. Перевагою визначення Л. М. Клівіденко є акцент на зв'язку соціального захисту та розвитку

національної економіки. Водночас, надання тільки допомоги в межах соціального захисту не повністю відображає його сутність.

Згідно з визначенням, яке пропонує Міжнародна організація праці, соціальний захист – це сукупність заходів, що зменшують нестабільність доходів і вразливість до соціальних проблем громадян (домашніх господарств) [178, с. 12].

Організація економічного співробітництва та розвитку наголошує, що соціальний захист – це всі заходи щодо надання допомоги у грошовій або натуральній формі з метою формування гарантованого доходу та доступу до медичного обслуговування [205].

Світовий банк вказує, що соціальний захист покликаний допомогти окремим особам та сім'ям, особливо бідним та вразливим, впоратись з кризами та потрясіннями, шукати роботу, підвищувати продуктивність, інвестувати у здоров'я та освіту своїх дітей та захищати населення, що старіє [217].

За визначенням ЮНІСЕФ, соціальний захист є сукупністю інститутів і заходів для забезпечення соціального страхування і надання соціальної допомоги населенню (пенсії, тимчасова втрата працездатності, вагітність, безробіття) [220].

На нашу думку, недоліком у визначеннях соціального захисту міжнародних організацій є відсутність акценту на зв'язок СЗ та розвитку економічних систем і ресурсів його забезпечення, а також слабка деталізація заходів і напрямів соціального захисту.

Підсумовуючи наведені вище підходи, можемо зазначити, що соціальний захист населення – це сукупність заходів державних і недержавних інститутів, які спрямовані на попередження та сприяння вирішенню соціальних проблем та забезпечення гідного життя і праці населення відповідно до цілей сталого розвитку та національної економічної безпеки.

В основі соціального захисту має бути об'єктивна оцінка індивіда, його потенціалу та людського капіталу [49; 91, с. 12; 109, с. 372]. Такий підхід зумовлений тим, що в період глобалізаційних та інноваційних перебудов у

світовій економіці, відбувається переосмислення усіх процесів, що забезпечують ефективне функціонування держави [25, с. 119]. Світові реформування політичних та економічних стратегій беззаперечно доводять, що в центрі всього є людина, а основним результатом є її добробут. Між країнами світу існує висока конкуренція за створення ефективної системи організації соціальної політики, адже так відображається міцність національної економіки та якість життя населення.

Як вважає О. Стефанишин, людський потенціал суспільства — це інтегральний показник граничної кількості та якості праці, якою володіє суспільство при певному рівні розвитку науки і технології, інформації, знань, співробітництва й довіри [139, с. 9]. Тому завдяки соціальному вектору провадження державної політики вирішуються основні питання щодо наявності якісного людського капіталу та забезпечення ефективного соціального захисту населення, що є підґрунтям для розвитку національної економіки в цілому.

Оскільки основним регулятором сфери соціального захисту в Україні є держава, то проблемними аспектами у сфері соціального захисту населення, на нашу думку, є функціонування в сучасних реаліях таких окремих принципів державної політики: соціальної справедливості, соціальної універсальності, соціального контролю та соціальної безпеки (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Принципи державної політики у сфері соціального захисту населення

Принцип	Суть принципу
Соціальної справедливості	Полягає у забезпеченні потреб індивіда у можливості самореалізації, забезпеченню соціальними послугами кожного громадянина та надання соціальних гарантій.
Соціальної універсальності	Охоплення всіх прошарків населення щодо участі в соціальному захисті населення. Відсутність поділу населення на категорії за соціальним статусом і забезпечення кожного індивіда рівними умовами та можливостями при отриманні соціальної підтримки чи допомоги.

Продовження таблиці 1.4

Соціального контролю	Дотримання законодавчих норм та правових засад щодо соціального захисту з боку індивіда.
Соціальної безпеки	Гарантування державою безпеки індивіда та суспільства в цілому при настанні соціальних ризиків та загроз.
Соціального страхування	Захист індивіда від ризиків та загроз, таких як хвороби, безробіття, інвалідність, старість, втрата годувальника та інші складні життєві ситуації.

Джерело: складено автором на основі [64; 113]

Принцип соціальної справедливості відображає здатність держави у провадженні ефективної соціальної політики. Потреби індивіда і можливість їх задоволення державою є визначальними основами для формування розвитку економіки. То ж надання соціальних гарантій, забезпечення соціальними послугами громадян, створення таких умов, які б сприяли саморозвитку та накопиченню людського капіталу для кожного громадянина країни в рівних умовах є тими засадами, що першочергово має забезпечувати держава при дотриманні соціальної справедливості у сфері соціального захисту населення.

Принцип соціальної універсальності передбачає встановлення державою таких методів та важелів впливу на суспільство, що при їх дотриманні, сфера соціального захисту охоплює всі прошарки населення та нівелюються категорійні поняття щодо поділу суспільства за соціальним статусом, тому забезпечує право кожного індивіда на соціальний захист.

Принцип соціального контролю полягає у побудові державної політики так, аби здійснювати якісні методи впливу на суспільство шляхом нормативного та правового регулювання при наданні соціального захисту громадянам. Соціальний контроль з боку держави повинен унеможливити індивідів неправомірно користуватися соціальними послугами та допомогоюми.

Принцип соціальної безпеки у сфері соціального захисту населення визначає перед державою основним завданням – попередження та подолання

соціальних ризиків і загроз, що можуть виникнути, аби гарантувати безпеку кожному громадянину.

Принцип соціального страхування передбачає можливість гарантування державою надання матеріальної допомоги та підтримки індивіду, в якого виникли непередбачувані складні життєві обставини.

Наголошуємо на важливості, у межах визначення сутності соціального захисту, поєднання таких ознак:

- спрямованість на допомогу у вирішенні соціальних проблем окремих осіб і домашніх господарств;
- участь у СЗ держави та інших суб'єктів (міжнародні організації, представники іноземних урядів, державні та місцеві владні інститути, комерційні та некомерційні закордонні і вітчизняні суб'єкти господарювання, окремі суспільні групи, особи);
- використання сукупності заходів економічного, соціального, правового, інформаційного, консультаційного, технічного, психологічного, організаційного, управлінського характеру;
- комплексний, інклюзивний та інноваційний (у тому числі запровадження цифрових технологій) характер СЗ;
- безпосередній зв'язок з розвитком світової та національних економічних систем, системою економічної безпеки;
- врахування відкритості національних економічних систем.

Під сферою соціального захисту, на нашу думку, доцільно розуміти об'єднані у єдине ціле та взаємопов'язані складові, елементи, інститути, заходи соціального захисту населення, які спрямовані на забезпечення вирішення соціальних проблем, гідних умов життя та праці населення, а також зміцнення системи економічної безпеки.

Соціальна сфера визначає та поєднує всі складові соціального захисту у єдине ціле та може виступати базисом СЗ на національному рівні. При цьому складовою соціальної сфери виступає соціальна політика, яка на державному рівні регламентує, нормує та визначає процеси соціального захисту, а також

формує «правила гри» для всіх суб'єктів та об'єктів соціального захисту у національній соціальній сфері. Наголошуємо на наявності активної та пасивної соціальної політики, де активна – це стимулювання до вирішення соціальних проблем людей, які їх мають, а також утворення нових робочих місць (бізнесів), а пасивна – забезпечення підтримки людей, які мають соціальні проблеми [205].

До складових елементів соціального захисту відносимо: соціальні гарантії держави – право на допомогу при настанні соціальних проблем; соціальні послуги – нематеріальна допомога; соціальну допомогу – матеріальна та фінансова допомога; соціальне страхування – солідарна участь у СЗ; соціальне забезпечення – регламентована сукупність заходів з СЗ (див. рис. 1.1).

У межах розкриття сутності соціального захисту наведемо його теоретичну характеристику з урахуванням виявленого взаємозв'язку з розвитком економічних систем різних рівнів функціонування (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Теоретична характеристика складових соціального захисту

Складова характеристики	Сутність складової
Сутність	Характеризує можливості державних і недержавних інститутів за допомогою сукупності заходів, забезпечити вирішення соціальних проблем та відповідний рівень життя населення країни з урахуванням інтересів зміцнення національної системи економічної безпеки
Мета	Вирішення та попередження соціальних проблем населення з урахуванням цілей сталого розвитку, інтересів зміцнення економічної безпеки та імплементації закордонного досвіду.
Суб'єкти	Міжнародні організації, представники іноземних урядів, державні та місцеві владні інститути, комерційні та некомерційні закордонні і вітчизняні суб'єкти господарювання, окремі суспільні групи, особи.
Об'єкти	Особи та домашні господарства, що мають соціальні проблеми
Принципи	Соціальної справедливості, соціальної універсальності, соціального контролю, соціальної безпеки, соціального страхування.

Продовження таблиці 1.5

Ресурси	Матеріальні, фінансові, інформаційні та нематеріальні ресурси суб'єктів СЗ
Методи реалізації	Адміністративні, економічні, організаційно-правові, інформаційні.
Результати	Зростання добробуту населення, збільшення кількості працездатного населення, зменшення безробіття, збільшення задоволення населення СЗ, зростання якості соціальних послуг.
Ефективність	Перевищення обсягів отриманих благ (доходів) всіма суб'єктами та об'єктами СЗ над розмірами витрат на СЗ. Випереджаючі темпи росту отриманих благ (доходів) всіма суб'єктами та об'єктами СЗ над темпами росту витрат на СЗ.

Джерело: систематизовано автором за даними [131, с. 73; 155; 201].

В межах теоретичної характеристики соціального захисту (табл. 1.5) важливим є розкрити сутність терміну «соціальна проблема». Необхідно зазначити, що термін «соціальна проблема» використовується у закордонній науковій літературі та міжнародними організаціями [175; 191], в Україні поширеним є термін «складні життєві обставини» [113]. Пропонуємо під соціальною проблемою розуміти негативні зовнішні чи внутрішні зміни, зумовлені чинниками – соціального, економічного, екологічного, політичного характеру, які не дозволяють суспільству, окремій групі громадян, домашньому господарству або окремій особі досягти відповідного рівня життя та не можуть бути усунені без сторонньої допомоги.

Проведене нами дослідження дало змогу довести взаємозв'язок між соціальним захистом та розвитком національних економік на різних рівнях функціонування (національний, світовий), а також вплив економічного розвитку на забезпечення СЗ. Важливим є також розуміння соціального захисту як чинника розвитку економічних систем і системи економічної безпеки держави (ЕБД). У зв'язку з цим, важливим є дослідження ЕБД та визначення місця і ролі СЗ у забезпеченні економічної безпеки країни.

1.2. Теоретичні підходи до регулювання сфери соціального захисту для гарантування економічної безпеки держави

Сучасний розвиток держави, у тому числі економічний, постійно зіштовхується із загрозами, ризиками, небезпеками, що формуються як ззовні країни, так і у її межах. Перелік загроз, ризиків та небезпек постійно змінюється та еволюціонує, що вимагає від держави формування гнучкої та ефективної системи національної безпеки. За таких умов особливого значення набуває ідентифікація, запобігання та зменшення загроз, ризиків і небезпек для національної економіки та зміцнення її економічної безпеки. Серед них важливо виділити загрози, ризики та небезпеки у сфері соціального захисту, що вимагають дослідження впливу соціального захисту на забезпечення економічної безпеки. Важливим є охарактеризувати та проаналізувати: систему економічної безпеки держави та її складові; місце сфери соціального захисту (соціальної безпеки) та її регулювання у гарантуванні економічної безпеки держави.

Розвиток глобалізації, трансформація економічних систем на різних рівнях їх функціонування наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, політичні, соціальні та екологічні проблеми призвели до необхідності реформування систем безпеки, насамперед, на зростанні актуальності проблем національної та економічної безпеки [133, с. 39]. Розвиток соціального захисту, формування соціально орієнтованих економік у сучасних країнах, поглиблення зв'язків між економікою та сферою соціального захисту призвів до зростання ролі останнього у забезпеченні економічної безпеки країн [66, с. 143]. Однією з основних складових суспільного ладу є його економічна підсистема У той же час, національна та економічна системи безпеки країни не розвиваються у вакуумі та трансформуються під впливом світових і міжнародних систем безпеки, впливаючи одночасно на ці системи [6]. Також важливим є формування регіональних систем безпеки та економічної безпеки, систем безпеки

підприємств та окремих домашніх господарств (осіб) під впливом систем національної безпеки та економічної безпеки, які, зі свого боку, також взаємопов'язані. Складність та багатоаспектність взаємозв'язків при формуванні і функціонуванні національної та економічної систем безпеки країни вимагають використання методу декомпозиції (рис. 1.2).

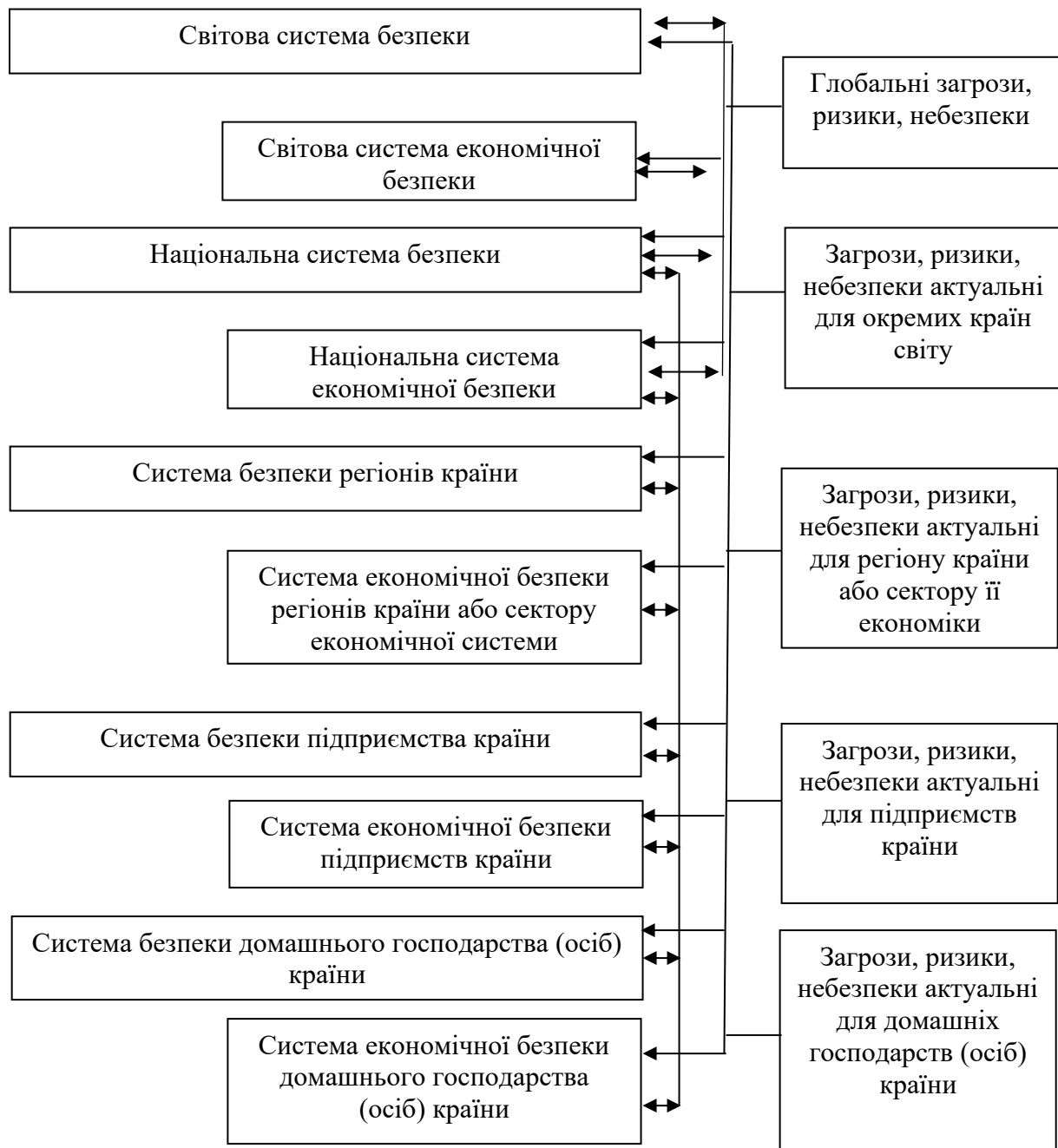

Рис. 1.2. Декомпозиція систем національної та економічної безпеки країни

Джерело: систематизовано автором за даними [67, с. 50; 159, с. 35].

Враховуючи важливість та ключовий характер системи економічної безпеки для національної безпеки країни, розвитку економіки та забезпечення зростання добробуту домашніх господарств необхідним є розкриття сутності терміну «система економічної безпеки держави», яка буде базуватись на двох складових: морфологічному аналізі та критичній компаративній оцінці.

Науково-теоретичний аналіз уможливило виділити три ключові складові терміну «система економічної безпеки держави»: безпека, система, економічна безпека.

Безпека є однією з головних характеристик життєдіяльності людини, розвитку суспільства та держав світу. З розвитком суспільних відносин безпека набувала все більшого значення, трансформуючись з поняття, що стосувалося окремої людини до поняття, що торкалось груп людей, підприємств та окремих держав. Історично концепт «безпека» почав вживатись у країнах Європи починаючи з XII століття і до XVII століття поширився в усій Європі [45, с. 39; 128; 130]. Розвиток ринкових відносин, зростання регламентації державної влади, збільшення загроз, небезпек, ризиків супроводжувався еволюцією розуміння терміну «безпека», зростанням уваги до нього зі сторони науковців. Трансформація взаємовідносин між державами, політичні та економічні процеси, військові конфлікти у період з кінця XIX століття до початку XX століття призвели до зміни трактування терміну «безпека» та його переходу з мікрорівня (домашнє господарство, окрема особа, підприємство) на макрорівень (окрема країна), що призвело до появи терміну «національна безпека». Одним із перших, поняття «національної безпеки» запропонував президент США Теодор Рузвельт, який вказував, що на відміну від терміну «безпека», що трактувалось, як відсутність загроз, термін «національна безпека», вказував на усунення загроз суверенітету країни, забезпечення стратегічних інтересів та розвитку суспільства й окремих громадян [72, с. 160; 129].

Активізація наукових досліджень у контексті безпеки відбулась у 80-ті роки XX століття, як відповідь на дві послідовні економічні кризи та низку локальних військових конфліктів. У цей період до досліджень долучаються

Стокгольмський інститут досліджень безпеки та Лондонський інститут стратегічних досліджень. Особливого значення термін «безпека» набув наприкінці XX та початку XXI століть як реакція на політичні, економічні та соціальні зміни у більшості країн світу. Цей період характеризувався виокремленням та вивченням сукупності різних видів безпеки, які були визначені на різних рівнях її забезпечення (мікро-, мезо-, макро-).

Етимологічно термін «безпека», на думку науковців походить:

- з древньогрецької та означає контроль за ситуацією;
- від латинської «securitas», що означає усунення страху та турботи [157, с. 22; 165].

Дослідження терміну «безпека» дає змогу визначити такі визначення його сутності:

- захист від загроз, що пов'язані з різними проявами природних сил та суспільними взаємовідносинами;
- відсутність загроз або небезпек;
- утримання загроз на допустимому для суспільства рівні;
- не можливість завдати шкоди або причинити зло;
- відповідний рівень захисту від загроз;
- безпечне існування та формування такого рівня взаємодії між суб'єктами суспільства, що не несе цим суб'єктам загрози або не призводить до появи небезпек;
- спроможність суб'єкта зберегти свої якості та темпи розвитку під впливом негативних факторів;
- характеристика якісного, стабільного та ефективного розвитку суб'єкта;
- рівень захисту суб'єкта від негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища [23, с. 68; 62, с. 23-24; 72, с. 160; 133, с. 39].

Аналізуючи трактування терміну «безпека» можна акцентувати, що у визначеннях досить стисло подається напрям загроз та рівень їх усунення. Звідси відзначаємо, що безпекою доцільно вважати недопущення або мінімізацію наслідків впливу загроз, ризиків, небезпек щодо суб'єкта (макрорівень – країна;

мезорівень – регіон або сектор економіки; мікрорівень – підприємство, окреме домашнє господарство або особа) з метою забезпечення його стабільного та стійкого розвитку у довгостроковий проміжок часу.

Вважаємо, що термін «система», як складова терміну «система економічної безпеки держави», визначає його сутність за такими ознаками: сукупність елементів або складових; взаємозв'язок між елементами або складовими, що дає змогу їх поєднати у єдине ціле; організаційна та управлінська послідовність поєднання і взаємодії елементів або складових; регламентація взаємодії елементів або складових; спільні ознаки для елементів або складових; наявність ефекту синергії у взаємодії елементів або складових.

Термін «економічна безпека» отримав розвиток у ХХ сторіччі. Вперше цей термін застосували у США в 1934 році, коли президент США Франклін Делано Рузвельт в межах реалізації заходів щодо боротьби з Великою Депресією підписав нормативний документ щодо утворення Федерального Комітету з економічної безпеки [212]. Отже, на відміну від терміну «безпека», що спочатку використовувався на мікрорівні і тільки потім отримав розвиток на мезо- та макрорівнях, термін «економічна безпека» спочатку мав саме макроспрямованість. Надалі, як і у випадку з терміном «безпека», термін «економічна безпека» отримав визнання та поширення на початку 80-х років ХХ століття і надалі став поняттєвою складовою управління економічними системами різних рівнів. У 1985 році термін «економічна безпека» було визнано на міжнародному рівні, на сороковій сесії Генеральної Асамблеї ООН, з ухваленням резолюції «Міжнародна економічна безпека» [219].

З 90-х років ХХ століття проблематика економічної безпеки починає розглядатись українськими науковцями у контексті пошуку виходу зі структурної економічної кризи, що отримала розвиток в межах переходу економічної системи країни з командно-адміністративної до ринкової економіки. У цей період дослідження економічної безпеки українськими науковцями було сконцентровано на макрорівні – рівні країни [103, с. 23]. Початок ХХІ століття охарактеризувався трьома процесами у дослідженні економічної безпеки:

- появою та розвитком наукової дискусії стосовно визначення сутності та характеристики складових економічної безпеки держави;

- активізацією досліджень відносно економічної безпеки на інших рівнях функціонування економічних систем (глобальний та національний рівні, регіон, сектор економіки, підприємство, окреме домашнє господарство або особа);

- активізацією участі держави у нормуванні процесів оцінки та забезпечення економічної безпеки (Закон України «Про національну безпеку України» прийнятий у 2018 році [112]; Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 [75]; Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [118]).

Дослідивши наукові напрацювання щодо визначення терміну економічна безпека (ЕБ) на макрорівні (держави) можна виділити десять підходів (рис. 1.3).

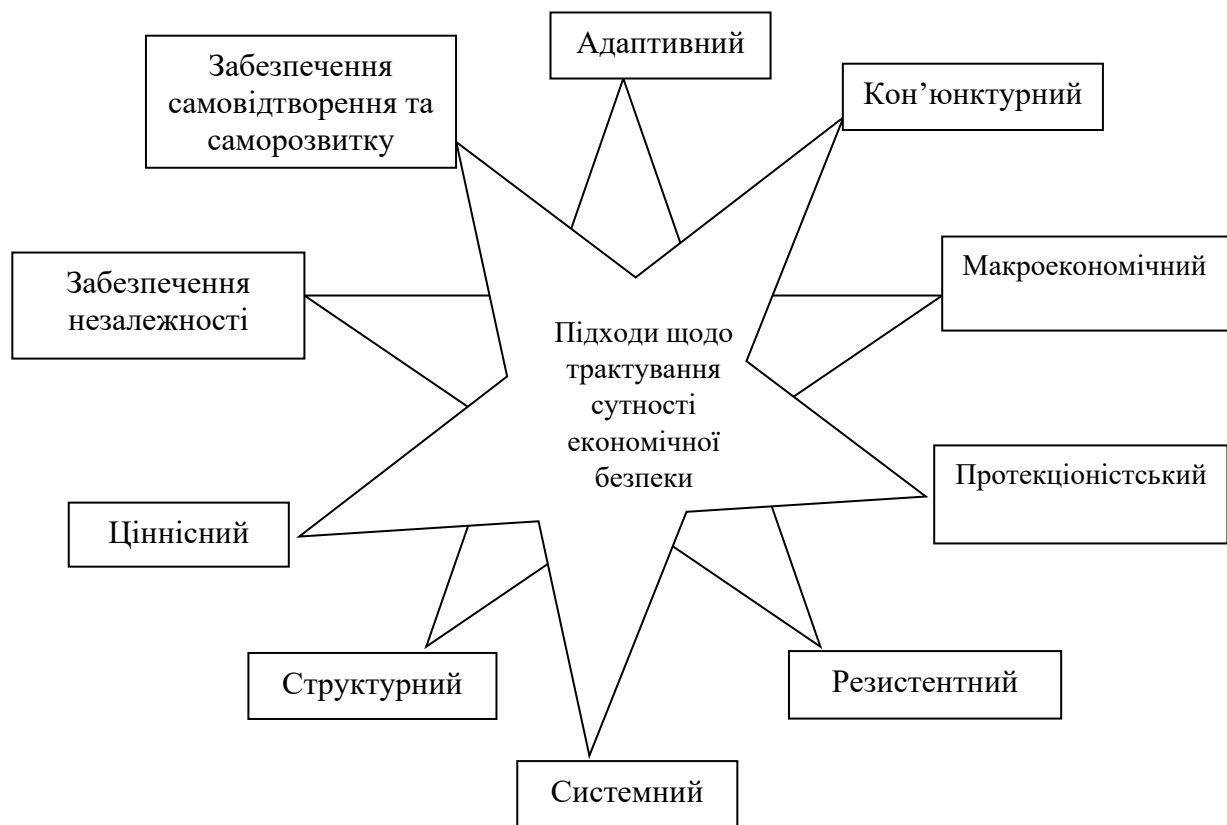

Рис. 1.3. Підходи до визначення сутності терміну «економічна безпека країни (на рівні держави)

Джерело: систематизовано автором за даними [133, с. 40; 159, с. 34].

Адаптивний підхід наголошує на тому, що завдяки економічній безпеці країна та її економічна система, а також окремі елементи економічної системи, адаптуються до змін зовнішнього та внутрішнього середовища [8, с. 64; 133, с. 40].

Кон'юнктурний підхід вказує на необхідну сукупність складових економічної безпеки, що дає змогу вчасно ідентифікувати загрози, ризики, небезпеки для економічної системи країни та сформувати відповідну протидію [99, с. 15-16; 157, с. 23].

Макроекономічний підхід акцентує увагу на державі, як ключовому суб'єкті економічної безпеки, що формує механізми недопущення погіршення економічної ситуації у країні та зростання кількості загроз для національної безпеки [133, с. 40; 138, с. 39].

Протекціоністський підхід розглядає можливості досягнення відповідного ступеня захисту для держави взагалі, національної економічної системи, окремого регіону, сектору економіки, підприємства, домашнього господарства або особи [99, с. 16-17; 167, с. 8; 169].

Резистентний підхід наголошує, що економічна безпека формує відповідний стійкий стан економічної системи країни, що повинен забезпечити протидію впливу негативних зовнішніх та внутрішніх факторів [99, с. 17; 133, с. 40].

Системний підхід вказує, що економічна безпека – це система відповідних заходів та елементів, що спрямовані на захист економічних інтересів держави, а також її окремих складових (регіон, сектор економіки, підприємство, окреме домашнє господарство або особа) [99, с. 17-18; 167, с. 10-11].

Структурний підхід акцентує увагу на тому, що економічна безпека входить до складу національної безпеки країни як структурний елемент і забезпечує захист національних інтересів разом з іншими структурними елементами національної безпеки [46, с. 25; 47, с.56; 48; 90, с. 8; 159, с. 34].

Ціннісний підхід розглядає економічну безпеку як головний елемент збереження та відстоювання національних інтересів та цінностей в умовах

негативного впливу загроз, ризиків небезпек [62, с. 25; 133, с. 40].

Одним із наукових підходів, що пояснює сутність економічної безпеки, є підхід, який вказує, що головна мета ЕБ на рівні держави – це забезпечення незалежності країни та відстоювання її економічних інтересів перед зовнішніми опонентами [12, с. 142; 16, с. 54; 159, с. 34].

У межах ще одного наукового підходу сутність економічної безпеки визначається у забезпеченні самовідтворення та саморозвитку країни та її економічної системи, а також окремих її елементів (регіон, сектор економіки, підприємство, окреме домашнє господарство або особа) [10, с. 21; 92, с. 10; 108, с. 14].

Критично розглянувши наукові підходи щодо визначення терміну «економічна безпека» та провівши їх компаративну оцінку, можемо відзначити в них недостатню увагу до визначення рівнів забезпечення економічної безпеки та чіткого розуміння її цілей. Враховуючи наведене та спираючись на визначення терміну безпека, що було сформульовано вище, під терміном «економічна безпека» вважаємо за доцільне розуміти недопущення або мінімізацію наслідків впливу загроз, ризиків, небезпек на суб'єкта (макрорівень – економіка країни; мезорівень – економіка регіону або сектор економіки; мікрорівень – економіка підприємства, окремого домашнього господарства або особи) з метою забезпечення його стабільного та стійкого розвитку у довгостроковий проміжок часу. При цьому, в межах визначення терміну «економічна безпека держави» акцент буде зміщено на макрорівень, а саме – економіку країни. Тоді «система економічної безпеки держави» – це сукупність заходів, інструментів та елементів економічної безпеки, що поєднані в єдине ціле та спрямовані на недопущення або мінімізацію наслідків впливу загроз, ризиків, небезпек на економіку країни з метою забезпечення її сталого розвитку у довгостроковий проміжок часу.

Грунтовне і стисле визначення подає І. Ревак: «...в основі економічної безпеки є принцип антропоцентризму: людина, її потреби, інтереси та цілі – епіцентр економічного розвитку» [121, с. 41]. Тож питання забезпечення економічної безпеки насамперед стосується безпосередньо індивіда та тісно

пов'язане з соціальною сферою і як наслідок, основні механізми задля ефективної реалізації національної безпеки держави зосереджені на соціально-економічних відносинах.

Система економічної безпеки держави (СЕБД) спрямована на забезпечення сукупності національних інтересів країни. Підтверджуємо зв'язок між економічною безпекою та соціальним захистом населення через забезпечення СЕБД соціальних інтересів в країні (Рис. 1.4)

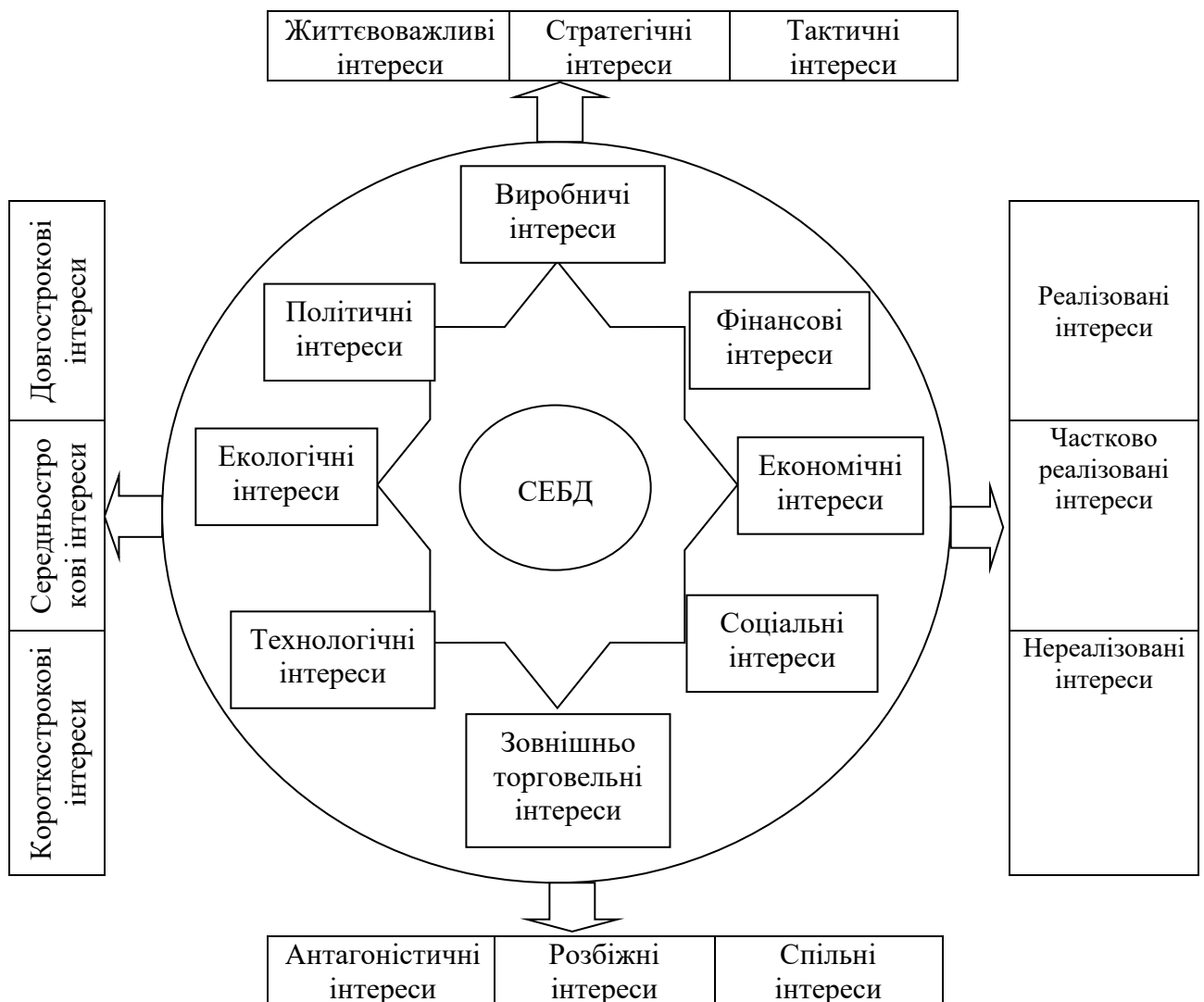

Рис. 1.4. Система економічної безпеки держави у забезпеченні національних інтересів країни

Джерело: систематизовано автором за даними [67, с. 50; 73].

На нашу думку, система економічної безпеки держави потребує теоретичної характеристики, де важливо розкрити: мету, завдання, умови, суб'єкти, об'єкти, рівні, функції, принципи, індикатори (показники).

Мета СЕБД розкрита у визначенні терміну. Її основними завданнями є такі: забезпечення сталого зростання секторів національної економічної системи; структурна перебудова економіки для підвищення її ефективності та конкурентоспроможності; управління процесами інфляції на макrorівні; зниження рівня безробіття та реалізація програм щодо залучення безробітних до трудової або підприємницької діяльності; оптимізація розмірів державного боргу та дефіциту бюджету; забезпечення ефективного управління валютними та девальваційними ризиками; збільшення прибутковості суб'єктів підприємництва та реальних доходів домашніх господарств або окремих осіб; забезпечення зростання якості життя; формування ефективної системи соціального захисту та соціально орієнтованої національної економіки [72, с. 162].

До умов побудови та ефективного функціонування системи економічної безпеки держави слід віднести: наявність нормативно-правової бази, яка включає імплементацію закордонного досвіду; розвинуте інституційне середовище, де інститути державної влади і місцевого самоврядування взаємодіють з міжнародними та іншими організаціями, суб'єктами бізнесу та домашніми господарствами; формування достатньої кількості інструментів прогнозування та усунення загроз, ризиків, небезпек різного рівня (світові; національні; регіональні; окремого сектора економіки, підприємства, домашнього господарства (особи)); розробка та запровадження механізмів забезпечення функціонування у звичайних та надзвичайних (кризових) ситуаціях; структурна та функціональна чіткість і відсутність «інституційних пасток»; рівноправ'я, демократія та прозорість у взаємодії між суб'єктами СЕБД; забезпечення захисту національних інтересів [15; 157, с. 24].

Доцільно виділити такі групи суб'єктів системи економічної безпеки держави: міжнародні організації; уряди інших держав світу; іноземні державні

інститути; інститути державної влади країни; інститути місцевого самоврядування іноземних держав; інститути місцевого самоврядування країни; іноземні та вітчизняні комерційні та некомерційні організації, установи, суб'єкти підприємницької діяльності; іноземні та вітчизняні організовані суспільні групи; домашні господарства або окремі особи. До об'єктів СЕБД відносимо економіку країни та її окремі структурні складові.

Система економічної безпеки держави представлена трьома рівнями її реалізації: макрорівень – рівень держави та національної економічної системи; мезорівень – рівень окремого регіону або сектору (галузі) економіки; мікрорівень – рівень окремої місцевості, суб'єкта підприємницької діяльності, домашнього господарства (особи) [63, с. 13-14].

Важливим аспектом теоретичної характеристики СЕБД є розкриття функціональної складової (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Функції системи економічної безпеки держави

Функція СЕБД	Характеристика функції СЕБД
Захисна	Спрямована на захист економічної системи держави від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, ризиків, небезпек.
Регуляторна	Реалізується через формування відповідної законодавчо-нормативної бази та інституційного середовища.
Попереджувальна	Розробка інструментарію прогнозування появи і розвитку зовнішніх та внутрішніх загроз, ризиків, небезпек, а також підготовка до функціонування економічної системи країни або її складових у несприятливих умовах.
Інноваційна	Реалізація нових управлінських, організаційних, інформаційних або фінансових рішень щодо нейтралізації або недопущення негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, ризиків, небезпек на економічну систему країни.
Соціальна	Забезпечення рівних можливостей та соціального захисту для домашніх господарств і окремих осіб. Підвищення добробуту, рівня життя та забезпечення підтримки при появі соціальних потреб для домашніх господарств і окремих осіб у країні.

Джерело: систематизовано автором за даними [21, с. 112; 144; 202, с. 10].

Відзначимо, що розгляд функцій системи економічної безпеки держави ще раз підтвердив зв'язок між ЕБ та соціальним захистом.

СЕБД базується на відповідних принципах, до яких відносимо: забезпечення дотримання законів та верховенства права; дотримання балансу інтересів та рівності прав всіх суб'єктів СЕБД; відповідальність всіх суб'єктів СЕБД за забезпечення економічної безпеки у країні; своєчасність застосування заходів щодо запобігання погіршення економічної ситуації на макро-, мезо-, мікрорівнях; адекватність заходів наявним загрозам, ризикам, небезпекам різного рівня (світові; міжнародні; національні; регіональні; окремого сектора економіки, підприємства, домашнього господарства (особи)); гнучкість і адаптивність у реакції на наявні та потенційні загрози, ризики, небезпеки; пошук компромісу у вирішенні зовнішніх і внутрішніх проблем; інтеграція у світову систему економічної безпеки та імплементація закордонного досвіду [11, с. 29].

До індикаторів (показників), які дають змогу оцінити функціонування та ефективність системи економічної безпеки держави слід віднести: рівень та динаміку валового внутрішнього продукту; розміри та динаміку інфляції; дефіцит бюджетів різних рівнів та динаміку його зміни; розміри та динаміку безробіття; обсяг та динаміку зміни державного боргу з виокремленням внутрішнього і зовнішнього боргу; обсяги та динаміку зміни тіньової економіки; розміри та динаміку зовнішньоторговельного балансу з виокремленням експорту та імпорту, а також товарів і послуг (робіт); демографічну ситуацію; рівень та якість життя; обсяги та динаміку доходів домашніх господарств (окремих осіб); рівень інтеграції у світову і міжнародні економічні системи [44, с. 11; 73].

Досліджуючи СЕБД, необхідно сформулювати чітку градацію та визначити взаємозв'язки між термінами «ризик», «небезпека», «загроза». Де під ризиком, враховуючи напрацювання науковців [132; 134, с. 6; 163, с. 112-113; 227, с.31], можна визначити ймовірність настання проблем для об'єкта, на основі негативного впливу сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів, що може призвести до зниження його доходів, недоотримання прибутку або понесення збитків. Як бачимо, ризик ще ймовірніша негативна подія, що не має цільової

спрямованості на конкретний об'єкт. Натомість небезпека, враховуючи дослідження вчених [13, с. 95-96; 122, с. 122], це вже цілеспрямована ймовірність настання проблем саме для конкретного об'єкта, що базується на визначеній для об'єкта сукупності негативних зовнішніх та внутрішніх факторів. Загроза – це реалізована небезпека, що потребує розробки та запровадження заходів щодо мінімізації наслідків впливу негативних зовнішніх і внутрішніх факторів на об'єкт. Об'єкти СЕБД розкриті у теоретичній характеристиці. Наведені визначення дають змогу трактувати терміни «ризик», «небезпека», «загроза» та їх взаємозв'язок на основі трьох ознак: наявності негативних факторів впливу; цільова спрямованість впливу; ймовірність настання негативної події або змін (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Інтерпретація термінів «ризик», «небезпека», «загроза» та їх взаємозв'язку

Термін	Наявність негативних факторів (зовнішні та внутрішні)	Цільова спрямованість впливу негативних факторів	Ймовірність настання негативної події або змін
Ризик	Є	Немає	Є
Небезпека	Є	Є	Висока
Загроза	Є	Є	Настала
Результат	Зниження доходів, недоотримання прибутку або понесення збитків.		

Джерело: власні дослідження.

Головними ризиками для СЕБД є: політичні, військові, економічні, фінансові, геополітичні, правові, демографічні, соціальні, надзвичайні, екологічні.

До ключових небезпек системи економічної безпеки держави відносимо: зростання дефіциту державного бюджету, негативне сальдо зовнішньої торгівлі, низьку конкурентоспроможність країни та національних виробників на вітчизняних і закордонних ринках збуту, структурну кризу національної економіки, корупцію, проблеми з забезпеченням ефективності нормативно-правової бази.

Загрозами для СЕБД є:

- трудова міграція та еміграційні процеси;
- демографічна криза;
- незначні розміри залучення інвестицій, у тому числі іноземних;
- стагнація розвитку мікро-, малого та середнього бізнесу;
- високий рівень тіньової економіки;
- недовіра до державних владних інститутів та інститутів місцевого самоврядування;
- експортно-сировинна модель національної економіки;
- низька інноваційна активність та недостатній розмір розробки і запровадження інновацій;
- надмірна відкритість національної економічної системи;
- недостатня захищеність національної фінансової системи від дій спекулятивного капіталу;
- висока ресурсоемність економіки;
- неповна прозорість і демократичність у процесах взаємодії державних владних інститутів та суб'єктів підприємницької діяльності [11, с. 32-33; 22, с. 59; 73].

Система економічної безпеки держави має відповідну структуру та складається з сукупності складових, що є об'єктом наукової дискусії. Можна виокремити тринадцять складових системи економічної безпеки держави (табл. А.3, Додаток А).

Соціальна безпека (СБ) є однією зі складових СЕБД. При цьому СБ входить до соціальної сфери країни та визначається соціальною політикою і рівнем соціального захисту, що має значний вплив на функціонування і розвиток системи економічної безпеки на національному рівні. Відзначаємо залежність соціального захисту населення країни, а звідси соціальної та економічної безпеки, від державного та інших видів регулювання.

Регулювання сфери соціального захисту населення спрямоване на забезпечення ефективності і результативності соціального захисту та усунення

дискримінації і сегрегації у сфері соціального захисту [175].

Суб'єктами регулювання сфери соціального захисту населення у країні є: міжнародні організації, державні владні інститути, інститути місцевого самоврядування, недержавні інститути (національні, іноземні, некомерційні, комерційні), ЗМІ, окремі активісти, суспільство, отримувачі соціального захисту та члени їх сімей.

Об'єктами регулювання сфери соціального захисту населення у країні є процеси та інструменти забезпечення соціального захисту населення у країні, державні соціальні стандарти та гарантії, сукупність видів соціальної допомоги, соціальне забезпечення, соціальні послуги, соціальне страхування.

Серед інструментів регулювання сфери соціального захисту населення важливо виокремити: законодавчі та інші нормативні акти на національному і регіональному (місцевому рівні); фінансові інструменти; інформаційні, у тому числі інформаційні (цифрові) системи; консультаційну та технічну допомогу суб'єктам регулювання сфери соціального захисту населення; інноваційно-інвестиційні інструменти; підготовку персоналу суб'єктів регулювання сфери соціального захисту населення (міжнародні організації, державні владні інститути, інститути місцевого самоврядування, недержавні інститути (національні, іноземні, некомерційні, комерційні), ЗМІ) [131, с. 125].

У теперішній час можемо виділити низку моделей регулювання сфери соціального захисту населення для гарантування економічної безпеки держави, які використовуються у різних країн світу:

1. Відкрита модель - використовується країнами з низькими доходами, що не можуть забезпечити достатній рівень соціального захисту населення за рахунок внутрішніх можливостей країни (більшість країн Африки, країни Азії, Південно та Центральної Америки) [179, с. 14]. За цієї моделі державні інститути та світові/міжнародні організації беруть на себе зобов'язання забезпечити соціальний захист населення країни. При цьому, інші суб'єкти регулювання майже не мають впливу на забезпечення соціального захисту. За такої моделі країна активно використовує правові інструменти, а також інформаційну,

консультаційну, фінансову, технічну підтримку міжнародних організацій. У країні можуть випробовуватись інновації, що пропонуються у сфері соціального захисту світовими/міжнародними організаціями. Соціальний захист носить фрагментарний характер і регулювання торкається тільки визначених сфер державними владними інститутами та міжнародними організаціями. Використання відкритої моделі регулювання сфери соціального захисту населення не гарантує достатній рівень економічної безпеки та несе у собі ризики для СЕБД.

2. Авторитарна – використовується закритими країнами (особливості економічного та політичного розвитку, релігійні обмеження) або країнами, що знаходяться під міжнародними санкціями (КНДР, Куба, М'янма, Венесуела, країни Близького Сходу) [201]. За цієї моделі країна не допускає у національну сферу соціального захисту міжнародні організації, обмежує до мінімуму міжнародне співробітництво у сфері соціального захисту. Жорстко централізує забезпечення соціальним захистом населення, обмежуючи можливості людей, що мають соціальні проблеми отримати адекватну допомогу. Активно використовуються уніфіковані інструменти соціального захисту, що надають мінімальні можливості населенню вирішити власні соціальні проблеми. Закривається або обмежується інформація про потреби у соціальному захисті населення. Інновації не відбуваються. Використання авторитарної моделі регулювання сфери соціального захисту населення не гарантує достатній рівень економічної безпеки та несе у собі ризики для СЕБД.

3. Централізована – використовується країнами з різним рівнем доходів та розвитку, у тому числі Україною. За цієї моделі основні регулюючі впливи на сферу соціального захисту здійснюють державні владні інститути через адміністративні або економічні методи впливу, що спираються на нормативну базу і охоплюють всі складові соціального захисту населення країни [179, с. 16]. До соціального захисту залучаються інші суб'єкти регулювання сфери соціального захисту населення, але їх роль є другорядною і у конфліктних ситуація держава використовує тиск на свою користь. Переважно

використовуються уніфіковані інструменти соціального захисту. Інновації носять обмежений характер та досить довго впроваджуються у сферу соціального захисту. Соціальний захист охоплює всі верстви населення країни. Використання централізованої моделі регулювання сфери соціального захисту населення несе у собі ризики для СЕБД і потребує формування адекватної взаємодії соціального захисту та системи економічної безпеки держави.

4. Децентралізована – використовується країнами з високими доходами та рівнем розвитку. За цієї моделі регулюючі впливи на сферу соціального захисту здійснюють всі суб'єкти регулювання. Вони є рівноправними учасниками сфери соціального захисту та регулювання здійснюється на основі відкритого діалогу та дискусії. Активно запроваджуються інновації. Використовуються інклюзивні інструменти соціального захисту населення. Державні владні інститути досить часто є арбітром у суперечках, а не диктують умови [168]. Використання децентралізованої моделі регулювання сфери соціального захисту населення несе у собі ризики для СЕБД та потребує налагодження ефективної взаємодії між всіма суб'єктами регулювання СЗ.

Можемо відзначити, що жодна з розглянутих вище моделей не може гарантувати достатній рівень економічної безпеки держави та потребує адаптації до національних особливостей розвитку сфери соціального захисту та економічної системи країни. При цьому децентралізована модель є пріоритетною для забезпечення економічної безпеки держави і такою, яка рекомендується для впровадження в Україні.

Проведене нами дослідження структури та складових системи економічної безпеки держави довело зв'язок ЕБ та соціального захисту, також зв'язок СЕБД та сфери соціального захисту доведено в межах теоретичної характеристики СЕБД. Розкриті теоретичні особливості регулювання сфери соціального захисту населення дали змогу обґрунтувати необхідність вибору адекватної моделі регулювання СЗ у формуванні економічної держави. Важливим є розкрити особливості та механізм взаємозв'язку між системою економічної безпеки та соціальним захистом на рівні окремої країни.

1.3. Концептуалізація механізмів регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення економічної безпеки України

Зміни в економічних системах різних рівнів, що базуються на переході до постіндустріального розвитку, трансформація національних економічних систем у соціально орієнтовані збільшують взаємозалежність економіки та соціальної сфери. Формуються нові та удосконалюються наявні механізми взаємодії соціального захисту і систем економічної безпеки, у тому числі в Україні. У теперішній час країна постала перед вибором: проводити глибоке реформування існуючої сфери соціального захисту та її взаємодії з СЕБД; використати сучасні закордонні моделі побудови механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки; сприяти залученню інвестицій і сформувати нову модель побудови механізму взаємодії сфери соціального захисту населення та СЕБД [26, с.33; 149, с. 83; 150; 151]. Особливу увагу, на нашу думку, варто приділити саме побудові нової національної моделі регулювання сфери соціального захисту населення, в умовах дії військового стану та формування планів відновлення й розвитку економіки у повоєнний час. Кожний з наведених напрямів має значні переваги і недоліки, що потребують дослідження та прийняття зваженого рішення.

Погоджуємось з думкою науковців С. В. Качула, О. В. Стефанишин та інших учених-економістів, що навіть кардинальні реформи в межах однієї-двох галузей/сфер діяльності не принесуть очікуваного результату внаслідок можливості порушення бюджетної рівноваги, отже, не будуть відповідати принципам і цілям сталого розвитку загалом, якщо не застосувати комплексний системний підхід до реформування з особливою увагою не лише до соціальної та фінансової сфери, але й вирішенню економічних проблем, активізації територіального розвитку, реалізації структурної перебудови економіки, позитивним зрушенням на ринку праці, підвищенню зайнятості населення тощо [58, с.113; 60].

Дослідження системи економічної безпеки держави та її складових показало, що СЕБД активно взаємодіє з соціальною безпекою, яка є її складовою (див. табл. 1.8). Однак необхідним є розкрити зв'язок між соціальною політикою, соціальним захистом, соціальною безпекою, розвитком економічної системи країни, національною економічною політикою та системою економічної безпеки держави (рис. 1.5).

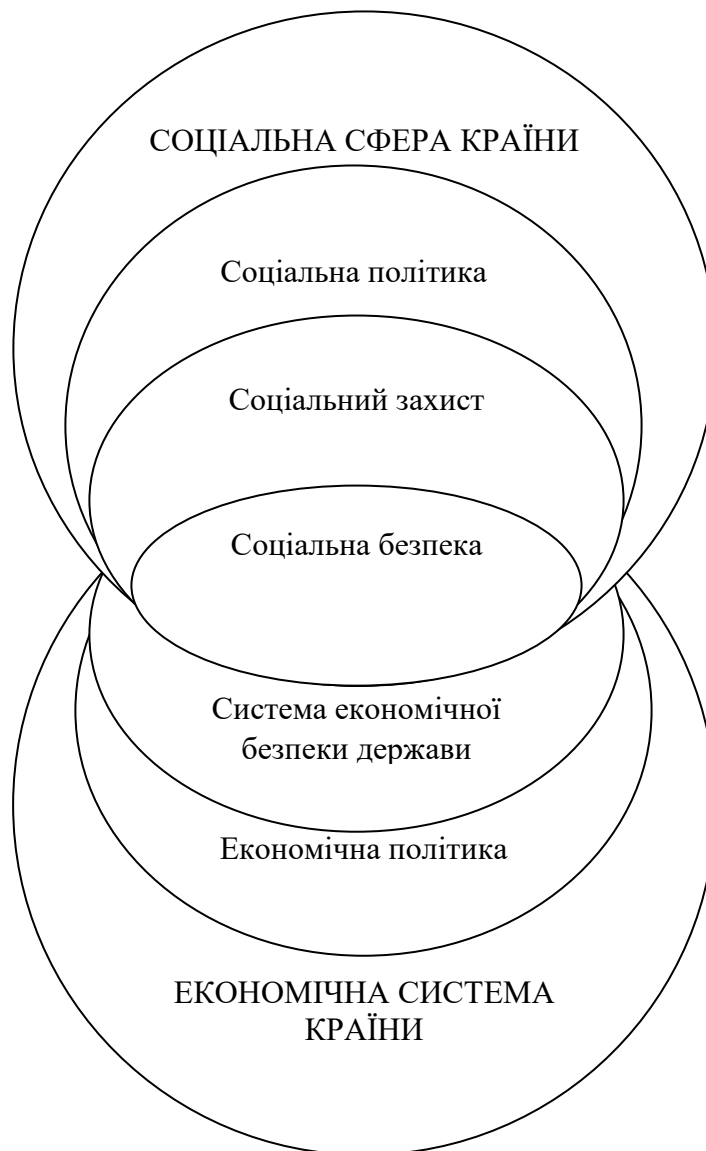

Рис. 1.5. Зв'язок між соціальною сферою та системою економічної безпеки держави

Джерело: систематизовано автором за даними [17, с. 94; 57; 59; 97, с. 96-97; 136, с. 71; 164].

Соціальна безпека є складовою двох ключових елементів держави: соціальної сфери (через соціальну політику та соціальний захист) та національної економічної системи (через економічну політику та систему економічної безпеки держави). При цьому, соціальна безпека є складовою СЕБД, чим забезпечує взаємозв'язок соціального захисту та системи економічної безпеки країни. Таким чином, відсутність ефективного соціального захисту має негативний вплив на соціальну безпеку та економічну безпеку в країні і призводять до зниження ефективності функціонування СЕБД.

Сучасна сфера соціального захисту (СЗ) у країні певною мірою є неефективною, фрагментарною, включає рудиментні складові радянської моделі соціального захисту населення, має низький рівень взаємодії з системою економічної безпеки, виступаючи для СЕБД переважно негативним фактором впливу [29, с. 250-251; 51; 52, с. 140-141]. Країна потребує запровадження змін та формування нових підходів до забезпечення взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України.

Наразі можемо вказати на наявність таких механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України:

- рудиментарного (Р), що спирається на елементи радянської моделі соціального захисту населення та має переважно негативний вплив на СЕБД країни з акцентом на збереження ключових елементів соціального захисту за низької ефективності їх функціонування, що формує постійний тиск на систему економічної безпеки України;

- американського (А), що спирається на американську модель взаємодії СЕБД та соціального захисту, який реалізується частиною ТНК, що оперують у країні та міжнародними організаціями;

- континентального (європейського) (К (Є)), що намагається реалізувати європейську модель взаємодії соціального захисту та системи економічної безпеки країни;

- ринково-орієнтованого (Ринк.-ор.), що формується під впливом політичних груп, бізнес-середовища, суспільства та їх бажання підтримувати соціальний захист у країні і витратити кошти на соціальну сферу;

- інноваційного (Інов.), що використовує нові інноваційні інструменти соціального захисту та взаємодії соціальної сфери і економіки, але породжує нові шоки та виклики для економіки та має значний вплив на СЕБД країни [50, с. 16; 98, с. 51-52].

На нашу думку, важливим є розкрити та описати всі наведені механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України з виокремленням їх позитивних і негативних сторін, а також проблем взаємодії соціального захисту та національної економічної системи.

Рудиментарний механізм взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України є залишком радянської моделі соціального захисту населення, де держава виступала єдиним суб'єктом надання соціального захисту, отримуючи фінансування через перерозподіл ВВП. Наразі в Україні значна кількість об'єктів соціального захисту досі належать державі та фінансуються за рахунок державного і місцевих бюджетів.

Недоліками рудиментарного механізму є:

- хаотичність формування соціального захисту, коли не враховується отримання довгострокових результатів, а головним є короткострокові ефекти;

- відсутність конкуренції у значній кількості складових соціального захисту, що не дає змогу приватному бізнесу сформувати та запровадити нові стандарти соціального захисту;

- низька якість соціального захисту через слабку підзвітність державних суб'єктів соціального захисту, корупцію та хронічне недофінансування;

- постійні експерименти у сфері соціального захисту, що різко закінчуються або перериваються;

- акцент на формальну сторону соціального захисту, де нужденні змушені, або обирати такий варіант соціального захисту, або відмовлятися від нього взагалі;

- заморожування більшості соціальних проблем, оскільки держава самотужки не в змозі вирішити такі проблеми та не допускає до їх вирішення міжнародні організації, приватні комерційні та некомерційні організації, суспільство та окремі організовані суспільні групи;

- низька гнучкість та адаптивність до нових проблем соціального захисту;

- наявність значної кількості «інституційних пасток», коли рівень соціального захисту не влаштовує ні державні інститути, ні населення країни, але заміна існуючих інститутів неможлива за сучасного розвитку держави та її інституційного середовища;

- високий рівень бюрократії, коли значна кількість ресурсів сфери соціального захисту йде на утримання бюрократичного апарату та генерування нових нормативних документів, що ускладнює отримання соціального захисту нужденними або призводить до порушення їх прав чи наносить психологічні травми [24, с. 172; 32; 107, с. 222; 135, с. 209-210].

Перевагами рудиментарного механізму є:

- налагодженість процесів взаємодії між державними інститутами та отримувачами соціального захисту;

- зрозумілість інструментів соціального захисту для населення.

Щодо взаємодії соціального захисту населення та СЕБД при рудиментарному механізмі, то такий механізм: породжує нові ризики, небезпеки, загрози для СЕБД; робить соціальний захист повністю залежним від розвитку економічної системи країни та ефективності державних інститутів; формує велику кількість популістичних політичних рішень у сфері соціального захисту; генерує додаткове навантаження та шоки для національної економічної системи і її елементів через постійні зміни у сфері соціального захисту; формує прошарок осіб, що користуються соціальним захистом через помилки у організації функціонування сфери соціального захисту у країні; породжує критичне невдоволення соціальним захистом, як зі сторони населення, так і зі сторони отримувачів соціального захисту; не дає змоги реалізовувати приватні ініціативи щодо соціального захисту; пригнічує можливості для розвитку економіка за

рахунок сфери соціального захисту (соціальні підприємства, приватні надавачі соціальних послуг, реалізація підприємницьких ініціатив людей, що мають соціальні проблеми та ін.).

Американський механізм взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки сформувався в Україні на основі запровадження практики соціального захисту транснаціональними корпораціями, що почали здійснювати операційну та фінансово-господарську діяльність в країні. Також він був адаптований частиною українських суб'єктів підприємницької діяльності для їх соціальної роботи в країні.

Недоліками американського механізму є:

- критична децентралізація соціального захисту та значні відмінності за напрямками соціального захисту у залученні ресурсів і можливостях вирішити соціальні проблеми нужденних;

- залежність рівня соціального захисту від соціальної активності бізнесу та суспільства, а також бажання надавати допомогу особам, які мають соціальні проблеми;

- акцент на добровільну допомогу, що спирається на рівень достатку суб'єктів підприємництва та домашніх господарств (механізм складно реалізувати у країнах, що мають низькі та середні доходи на одну особу);

- використання соціального захисту населення суб'єктами підприємництва, як частини стратегії маркетингу та формування іміджу компанії;

- незначна участь держави та відсутність контролю за якістю соціального захисту зі сторони державних владних інститутів та інститутів місцевого самоврядування;

- необхідність побудови ефективних комунікацій між державними владними інститутами, суб'єктами підприємницької діяльності та особами, що мають соціальні проблеми;

- акценти на соціальний захист працівників підприємств, що реалізують програми СЗ [2, с. 271; 3, с. 65; 74, с. 14-15; 100, с. 166].

Перевагами американського механізму є:

- зниження фінансового навантаження на бюджети всіх рівнів країни у контексті забезпечення належного соціального захисту населення;
- висока гнучкість та адаптивність соціального захисту до сучасних потреб осіб, що мають соціальні проблеми;
- високий рівень інклюзивності у задоволенні потреб осіб, що мають соціальні проблеми;
- стимулювання соціальної активності суспільства та його окремих груп, як таких, що виступають у якості надавачів соціального захисту, так і тих, що мають соціальні проблеми;
- формування розгалуженої мережі благодійних організацій та окремих благодійників, а також розвиток волонтерського руху;
- стимулювання осіб, що мають соціальні проблеми до самостійного їх вирішення та недопущення їх виникнення у подальшому, а також залучення таких осіб до благодійної діяльності у якості надавачів соціального захисту.

Щодо взаємодії соціального захисту населення та СЕБД при американському механізмі, то тут слід відзначити, що такий механізм: формує додаткові стимули для розвитку економічної системи країни; підвищує можливості для залучення додаткових коштів у розвиток економіки держави; призводить до дублювання інструментів соціального захисту, що зменшує ефективність і результативність СЗ; дає змогу певним особам отримувати надмірну допомогу через слабку комунікацію між надавачами соціального захисту та відсутність належного контролю; різко збільшує соціальну напругу у суспільстві під час розвитку економічних криз та скорочення програм соціального захисту благодійними організаціями і суб'єктами підприємницької діяльності.

Континентальний (європейський) механізм взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України сформувався на основі імплементації європейського досвіду СЗ та розвитку економіки в межах прискорення інтеграційних процесів країни до Євросоюзу.

Недоліками континентального (європейського) механізму є:

- значна участь держави у соціальному захисті за сильного регламентування ролі бізнесу та домашніх господарств;
- великий відсоток перерозподілу ВВП на соціальний захист, що породжує супротив суб'єктів підприємництва та заможних домашніх господарств (осіб);
- складність комунікації та інтеграції в єдине ціле державних та недержавних складових сфери соціального захисту;
- зростання пасивності осіб, що мають соціальні проблеми та не бажання їх вирішувати самотужки, що збільшує економічні проблеми;
- високий рівень бюрократії при наданні соціального захисту та наявність виключень зі сфери соціального захисту осіб, що не мають можливості отримати страхування;
- низька ефективність соціального захисту через його слабку гнучкість та адаптивність;
- великі витрати для бюджетів різних рівнів у державі та суб'єктів підприємницької діяльності [27, с. 215-216; 120, с. 146-147].

Перевагами континентального (європейського) механізму є:

- незалежність соціального захисту від фази розвитку національної економіки;
- значні обсяги надання соціального захисту через поєднання державної та недержавної участі у забезпеченні СЗ;
- варіативність інструментів соціального захисту та вибір для осіб, що мають соціальні проблеми;
- можливість отримувати довгострокову допомогу та не залежати від соціальних стратегій суб'єктів підприємницької діяльності;
- рівність всіх сторін соціального захисту, у тому числі отримувачів СЗ та гарантії їх прав;
- участь осіб, що мають соціальні проблеми та членів їх сімей у побудові та реформуванні сфери соціального захисту або окремих її елементів.

Щодо взаємодії соціального захисту населення та СЕБД при континентальному (європейського) механізмі, то тут важливо зауважити, що такий механізм: породжує значні шоки для національної економічної системи; спрямований на забезпечення рівних умов для розвитку для всіх домашніх господарств; має високий рівень регламентації взаємовідносин між інститутами соціального захисту та іншими інститутами в країні, у тому числі суб'єктами підприємництва; забезпечує захист всіх учасників сфери соціального захисту та СЕБД; породжує додаткові транзакційні витрати, як у сфері соціального захисту, так і у економіці; виступає додатковим стимулом та одним з головних елементів розвитку національних економічних систем.

Ринково-орієнтований механізм взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України сформувався у сучасних умовах взаємодії інститутів соціального захисту, суб'єктів підприємницької діяльності та суспільства в країні. Його функціонування базується на бажанні знайти компроміс між побажаннями різних політичних груп, бізнес-середовища та вимогами населення щодо забезпечення соціального захисту.

Недоліками ринково-орієнтованого механізму є: переважно декларативна участь вітчизняного бізнесу та заможних домашніх господарств у реалізації проектів соціального захисту; використання соціального захисту для досягнення політичних або маркетингових цілей, без акценту на соціальну сферу та національну економічну систему; неврахування інтересів та прав осіб, що мають соціальні проблеми; висока ймовірність передчасного завершення проектів соціального захисту через втрату інтересу до їх реалізації у вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності або заможних домашніх господарств; нерозуміння більшістю суб'єктів підприємницької діяльності та населення країни важливості соціального захисту і сучасних трендів у сфері СЗ; недовіра та проблеми у комунікації між учасниками проектів соціального захисту, а також особами, що мають соціальні проблеми [9, с. 9-10; 126, с. 588-587].

Перевагами ринково-орієнтованого механізму: ефективний контроль за витрачанням ресурсів на надання соціального захисту; розуміння учасниками

проектів соціального захисту специфіки національної сфери соціального захисту та функціонування вітчизняної економіки; відносно низький рівень бюрократії; швидке ухвалення рішень та реалізації проектів соціального захисту.

Щодо взаємодії соціального захисту населення та СЕБД при ринково-орієнтованому механізмі, то такий механізм: породжує конфлікти між суб'єктами соціального захисту та має негативний вплив на економіку країни; не дає змогу отримати ефект синергії між сферою соціального захисту та національною економічною системою; формує недовіру осіб, що мають соціальні проблеми до соціальних ініціатив вітчизняного бізнесу та заможних домашніх господарств; збільшує соціальну напругу у суспільстві.

Інноваційний механізм взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України сформувався на основі розвитку сучасних інформаційних технологій та запровадження їх у соціальній сфері в якості соціальних інновацій. Особливого розвитку він отримав під час світової пандемії. Зміни в структурі зайнятості та характері роботи впливають на систему цінностей людей, змінюючи їх акценти з зовнішніх на внутрішні та з матеріальних на нематеріальні. Така технологічна основа включає інформаційно-комунікаційні технології, що потребують висококваліфікованих працівників, які застосовують більш складну, інноваційну та творчу працю [140, с. 164-165].

Недоліками інноваційного механізму є: складнощі у розумінні частини інструментів соціального захисту особами, що мають соціальні проблеми; необхідність підвищення кваліфікації соціальних працівників, особливо, що стосується використання нових цифрових інструментів; додаткові витрати на запровадження соціальних інновацій; несприйняття частини інновацій працівниками соціальних служб та особами, що мають соціальні проблеми; залежність соціального захисту від розвитку інформаційної інфраструктури в країні [65, с. 284; 162, с. 91].

Перевагами інноваційного механізму є: зниження витрат на соціальний захист; підвищення доступу до інструментів соціального захисту у осіб, що

мають соціальні проблеми (сільська місцевість, маломобільні громадяни та ін.); зростання швидкості обробки запитів від осіб, що мають соціальні проблеми та надання таким особам соціального захисту; зростання варіантів отримання соціального захисту та його інклюзивності для осіб, що мають соціальні проблеми; зниження рівня бюрократії та корупції при наданні соціального захисту; зростання можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності та окремих домашніх господарств щодо участі у реалізації проектів соціального захисту, у тому числі міжнародних.

Щодо взаємодії соціального захисту населення та СЕБД при інноваційному механізмі, то тут варто відзначити, що такий механізм: формує нові шоки для сфери соціального захисту та економічної системи країни через необхідність докорінного реформування СЗ; генерує додаткові витрати на запровадження нових (інноваційних) цифрових технологій у сферу соціального захисту; підвищує ефективність соціального захисту та його взаємодії з економічною системою країни та СЕБД; висуває нові вимоги до соціальних працівників та побудови комунікацій з особами, що мають соціальні проблеми.

Дослідження механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України дало змогу виявити їх різноманітність та ідентифікувати наявність проблем у кожному з механізмів, що уможливило здійснити їх порівняльну оцінку за набором характеристик (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Порівняльна оцінка механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України

Характеристика	Р	А	К (Е)	Ринк.-ор.	Інов
Участь державних інститутів	Максимальна	Мінімальна	Значна	Значна	Середня
Участь інститутів місцевого самоврядування	Середня	Мінімальна	Значна	Значна	Значна
Участь суб'єктів підприємництва	Мінімальна	Максимальна	Значна	Середня	Середня
Участь домашніх господарств	Мінімальна	Максимальна	Значна	Середня	Середня

Продовження таблиці 1.8

Участь осіб, що мають соціальні проблеми	Мінімальна	Значна	Значна	Мінімальна	Середня
Участь інших соціальних або економічних інститутів	Мінімальна	Значна	Значна	Середня	Середня
Зв'язок СЗ з економікою країни	Високий через перерозподіл ВВП (негативний вплив)	Високий через перерозподіл доходів (позитивний вплив)	Високий через перерозподіл ВВП (нейтральний вплив)	Середній, через мінімізацію витрат на СЗ (нейтральний вплив)	Високий через інтеграцію СЗ та економіки (позитивний вплив)
Ефективність СЗ	Низька	Середня	Середня	Середня	Висока
Адаптивність та гнучкість	Низька	Середня	Низька	Низька	Висока
Інклюзивність	Відсутня	Висока	Середня	Середня	Висока
Бюрократія	Максимальна	Мінімальна	Максимальна	Середня	Мінімальна
Рівень корупції	Низький	Відсутня	Низький	Високий	Відсутня
Централізація СЗ	Максимальна	Мінімальна	Значна	Значна	Середня
Навантаження на бюджети всіх рівнів	Максимальне	Мінімальне	Максимальне	Значне	Значне
Контроль за ресурсами	Низький	Середній	Максимальний	Значний	Максимальний

Джерело: власні дослідження

Наголошуємо, що всі механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України не відповідають повною мірою сучасним вимогам, які висувуються до СЗ та СЕБД, що потребує розробки нового механізму на основі використання складових, як найбільш адекватного, з залученням елементів американського та європейського механізмів.

Для оптимізації взаємозв'язку соціального захисту та системи економічної безпеки України на основі розробки та запровадження соціальних інновацій та новітніх розробок, у тому числі іноземних, важливим є проаналізувати стан та виявити сучасні тенденції трансформації соціального захисту в країні з врахуванням впливу на національну економіку та економічну безпеку держави.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження еволюції поглядів на соціальний захист і механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України у світовій економічній науці та його взаємозв'язку з економічними системами різних рівнів, починаючи з перших держав світу (IX століття до н.е.) до переходу національних економік на постіндустріальну парадигму розвитку, показує, що наразі відбувається симбіоз економіки та соціального захисту, де розвиток одного елементу залежить від іншого. Зроблено висновок, що соціальний захист має прямий та опосередкований, позитивний і негативний вплив на розвиток економіки країни та її складові на мезо- (регіон, галузь) та мікрорівнях (підприємство, домашнє господарство). Проведено ідентифікацію складових впливу соціального захисту на економіку на макро-, мезо-, мікрорівнях. Здійснено порівняльну характеристику чотирьох загальносвітових підходів до опису зв'язку соціального захисту та розвитку економіки: стратегія управління соціальними ризиками (SRM), підхід «соціальних прав бідних» (SRP), концепція «перетворюючого соціального захисту» (TSP), програма «умовних грошових переказів» (CCT).

2. Наведено схему взаємозв'язку соціального захисту та економіки на різних рівнях їх функціонування, де враховується глобальний рівень, міжнародний рівень і національний рівень функціонування соціального захисту та економіки, а також фактори впливу та складові сфери соціального захисту на рівні країни, що відрізняє наведену схему від проведених наукових досліджень. Проведена ідентифікація та надана характеристика груп факторів впливу на сферу соціального захисту країни, до яких віднесені: економічні, у тому числі людський капітал; соціальні; суспільно-політичні; правові; культурно-освітні фактори. На основі аналізу першоджерел сформульовано авторські визначення термінів «соціальний захист», «сфера соціального захисту». Розкрито зміст складових елементів соціального захисту, якими є: соціальні гарантії держави; соціальні послуги; соціальна допомога; соціальне страхування; соціальне

забезпечення. Представлено теоретичну характеристику соціального захисту за такими складовими: сутність, мета, суб'єкти, об'єкти, принципи, ресурси, методи реалізації, результати, ефективність.

3. На основі використання методів системного аналізу розкрито важливість та складові систем національної і економічної безпеки країни. Опираючись на використання морфологічного аналізу на основі визначення сутності термінів «безпека», «система», «економічна безпека», а також на дослідження різних наукових підходів до визначення сутності економічної безпеки країни (держави), запропоновано авторське визначення терміну «система економічної безпеки держави».

4. Розкрито роль системи економічної безпеки держави у забезпеченні національних інтересів країни. Надано теоретичну характеристику системи економічної безпеки держави за такими складовими: мета, завдання, умови, суб'єкти, об'єкти, рівні, функції, принципи, індикатори (показники). Розроблена інтерпретація термінів «ризик», «небезпека», «загроза» та їх взаємозв'язку в межах функціонування СЕБД. Проведено ідентифікацію ключових ризиків, небезпек, загроз для системи економічної безпеки держави. Визначено складові СЕБД та надано теоретичну характеристику кожній зі складових системи економічної безпеки держави, де одне з ключових місць займає соціальна безпека, яка також пов'язана з соціальною сферою, соціальною політикою та соціальним захистом у країні.

5. Розкрито теоретичні і методологічні особливості регулювання сфери соціального захисту населення в межах формування економічної безпеки держави, де визначено сутність, суб'єкти, об'єкти, інструменти регулювання сфери СЗ населення в країні. Окремо надано теоретичну характеристику чотирьом моделям регулювання сфери соціального захисту населення: відкритої; авторитарної; централізованої; децентралізованої.

6. Досліджено зв'язок між соціальною політикою, соціальним захистом, соціальною безпекою, розвитком економічної системи країни, національною економічною політикою та системою економічної безпеки держави.

Виокремлено п'ять механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України (рудиментарний, американський, континентальний (європейський), ринково-орієнтований та інноваційний) і надано характеристику кожному з них. Доведено необхідність розробки нового механізму на основі використання складових інноваційного механізму, як найбільш прийняттого, з залученням елементів американського та європейського механізмів.

Основні результати дослідження опубліковані в наукових працях автора [143; 144; 149; 151; 152].

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Діагностування розвитку сфери соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави (2008 – 2022 рр.)

Соціальний захист населення в Україні суттєво змінився за часи незалежності під впливом переходу від радянської моделі соціального захисту до моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки, трансформаційних процесів у світовій і міжнародних сферах соціального захисту, розвитку та проникнення у сферу соціального захисту соціальних інновацій, у тому числі цифрових технологій, фаз розвитку економіки країни, особливо економічних криз, світової пандемії, російської військової агресії. Наразі вважаємо, що необхідно виділити такі етапи розвитку (хронологію) соціального захисту населення в Україні за часів незалежності (рис. 2.1).

У межах розвитку соціального захисту населення, в Україні постали перед двома дилемами: розбудова соціально-орієнтованої держави потребувала все більшого фінансування соціального захисту населення; розвиток економіки та економічні кризи 2009-2010 рр. та 2014-2016 рр. вимагали скорочення державних витрат на соціальний захист. Політичні чинники та недостатня увага до реформування сфери соціального захисту населення спричинили три ключові сучасні проблеми: велика кількість пільговиків та пільг, що не відповідають сучасним економічним вимогам в країні (розміри підтримки не дають змоги громадянам подолати складні життєві обставини); значна кількість «інституційних пасток», які не можуть бути подолані через брак фінансових ресурсів у державних владних інститутів та інститутів місцевого самоврядування; розмитість прав та обов'язків державної та недержавної складової сфери соціального захисту, що породжує конфлікти.

Рис. 2.1. Хронологія розвитку соціального захисту населення в Україні за часів незалежності

Джерело: систематизовано автором за даними [113; 95, с. 4; 123; 124; 125; 127, с. 100-101; 137, с. 39; 156; 161, с. 5].

Вважаємо доречним провести діагностику розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави, впродовж 2008-2022 роки, як найбільш інформативний період, що дасть змогу визначити вплив на СЗ економічних криз та інших політичних та суспільних явищ. При цьому, враховуючи обмеженість офіційної статистичної інформації, деякі діагностичні процедури будуть проведені за період 2014-2022 років. Також дані за 2022 рік будуть використані з певними обмеженнями через їх відсутність та неповну інформативність.

Витрати на соціальний захист населення займають значну частку ВВП України, що потребує діагностування зміни їх розмірів у ВВП за 2008-2022 роки у Таблиці Б.1 (Додаток Б).

Дослідження розвитку соціального захисту в Україні за 2008-2021 роки показало, що витрати на СЗ зростали повільніше, ніж ВВП країни (514,89% проти 575,95%). Це призвело до зменшення частки витрат на соціальний захист у ВВП на 2,70 % з 25,47 % у 2008 році до 22,77 % у 2021 році. Скорочення соціальних витрат до попереднього року відбувалось тільки у 2011 та 2015 роках, як реакція на кризові прояви у національній економіці України. Частка витрат на соціальний захист показала залежність від фази розвитку національної економіки, у періоди найбільшого зростання частка збільшувалась (2013, 2014 та 2021 роки).

Ситуація у 2022 році кардинально змінилась, що було зумовлено з одного боку зростанням витрат на соціальний захист через російську військову агресію, а з іншого - значним зменшенням ВВП країни. Це призвело до зростання частки витрат на соціальний захист у ВВП країни до 27,45 % (+4,68 % до 2021 року), а також до підвищення частки витрат на соціальний захист у ВВП країни за весь період дослідження (+1,98 %) і перевищення темпів зростання витрат на соціальний захист над темпами зростання ВВП у період дослідження (591,29 % проти 547,57 %).

Важливим є те, що реакція витрат на соціальний захист на економічні кризи запізнювалась на один рік, що ще раз свідчить про критичний стан

складової у СЗ країни держави. Виконання бюджетів різних рівнів щодо соціального захисту призводило до того, що у перший рік кризи частка СЗ у ВВП була велика, надалі відбувалось зниження частки витрат на соціальний захист у економіці країни з захопленням перших посткризових років в межах оптимізації бюджетних витрат.

Окремо відзначаємо ситуацію під час і після кризи 2014-2016 років, коли частка соціальних витрат у ВВП країни суттєво знизилась до рівня 2014 року. Якщо у 2014 році вона становила 29,38 % ВВП, то у 2017 році тільки 18,89 % ВВП (- 10,49 %).

Проведена діагностика дає змогу вказати, що на фоні зростання ВВП країни, номінованого у дол. США (+20 млрд дол. США або +11,11 %), за чотирнадцять років, розмір витрат на соціальний захист не збільшився. Зростання ж витрат на соціальний захист (+117 дол. США або +11,84 %) було викликано скороченням населення через демографічні, міграційні процеси та окупацію частини території країни у 2014 році.

Залежність соціального захисту від бюджетних асигнувань є критичною проблемою для країни, особливо в періоди економічних криз, коли державне фінансування скорочується, а інші джерела фінансування соціального захисту не в змозі повністю задовільнити зростаючі потреби населення у соціальній підтримці та вирішенні соціальних проблем.

Наведені дані у таблиці Б.1 (додаток Б) дають змогу аналізувати дані, але не враховуються інфляційні, девальваційні та демографічні процеси за період дослідження, що потребує проведення діагностики соціального захисту за 2008-2022 роки з врахуванням витрат на СЗ, які номіновані у доларах США та у розрахунку у доларах США (табл. Б.2, додаток Б). Для розрахунку даних у доларах США буде взято курс національної валюти до долара США у розмірі 31,12 відповідного року, те ж стосується і кількості населення країни. У ситуації 2022 року використано офіційний курс НБУ національної валюти до долара США та офіційні дані Державної служби статистики України, без врахування біженців у інші країни світу.

Проведена нами діагностика підтвердила раніше зроблені висновки, що витрати на соціальний захист у період економічної кризи мають вищі темпи зниження, а у посткризовий період темпи росту витрат на СЗ нижчі, ніж приріст ВВП. Значне зростання витрат на соціальний захист у 2020 та 2021 роках було спричинено пандемією та збільшенням державного і недержавного фінансування соціальних потреб населення України та вирішення соціальних проблем осіб, що цього потребували. На зростання витрат на соціальний захист на одну особу в країні мали значний деструктивний вплив спочатку окупація частини території країни у 2014 році, а потім зростання смертності населення під час пандемії (кількість померлих від коронавірусу склала в країні 112 352 людини [225]).

Аналіз ситуації за 2022 рік показав, що на фоні значного скорочення ВВП та витрат на соціальний захист (-58 млрд дол. США та -7 млрд дол. США відповідно), відбувалось зростання витрат на соціальний захист на одну особу (+42 дол. США), що було зумовлене суттєвим скороченням населення країни через еміграцію, міграцію та смертність на 6667,3 тис. осіб або на 17,27 % [34]. Також змінилась ситуація за весь період дослідження, де замість зростання національного ВВП у період з 2008 до 2021 року, країна отримала суттєве скорочення ВВП (-38 млрд дол. США або - 21,11 %) та витрат на соціальний захист населення (-7 млрд дол. США або - 15,22 %), а зростання витрат на соціальний захист на одну особу (+159 дол. США або +16,09 %) було викликано значним скороченням населення країни, яке скоротилось за 2008-2021 роки на 5205,4 тис. осіб або на 10,79 % [34].

В межах діагностування розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави необхідним є співставити динаміку змін середньої, мінімальної заробітної плати (ЗП) та прожиткового мінімуму (табл. Б.3, додаток Б), а також середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму (табл. Б.4, додаток Б). Враховуючи досить значні зміни значень мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму за період дослідження, дані за цими показниками взяті на кінець календарного року.

Відзначаємо, що на фоні зростання середньої ЗП в Україні за період дослідження на 13053 грн або 722,76 %, мінімальна ЗП зростала швидше у відносному вираженні (+1007,44 %) та повільніше у абсолютному вираженні (+6095 грн). Зростання прожиткового мінімуму значно відставало у період дослідження від середньої та мінімальної заробітної плати (+1960 грн або 311,61%). Таким чином, можемо стверджувати, що витрати на соціальний захист непрацюючих громадян України у період дослідження постійно зменшувались та не відповідали тенденціям ринку праці в країні. Ситуація у 2022 році значно погіршилась через шок для економіки та соціальної сфери країни від російсько-української війни. Держава дещо незбалансовано формувала соціальні стандарти, що свідчить про її обмежені можливості забезпечити соціальний захист населення, що погіршились в умовах економічної кризи, яка була викликана російською військовою агресією. Особливо великі розриви між зростанням середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму простежувались у періоди кризового розвитку економіки України, коли середня заробітна плата зростала з врахуванням інфляційних та девальваційних процесів, а мінімальна заробітна плата і, особливо, прожитковий мінімум зростали значно повільніше, що вказує на збільшення соціальних проблем та зниження рівня соціального захисту населення України у періоди економічних криз. При цьому, у періоди посткризового розвитку економіки швидко збільшувалась мінімальна заробітна плата, натомість прожитковий мінімум зростав повільно, що вказує на проблеми держави та сфери соціального захисту у забезпеченні належної підтримки громадян, які мають соціальні проблеми і у посткризовий період. Окремо наголошуємо на значній різниці між середньою заробітною платою та прожитковим мінімумом, яка за період дослідження зросла (у 2008 році – 187,12 %, а у 2022 році – 573,93 %).

Проведемо аналіз динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму (табл. Б.4, додаток Б).

Враховуючи залежність пенсійного забезпечення в Україні від встановлення державою соціальних стандартів, відзначаємо, що аналіз динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму продемонстрував:

- різноспрямовані тенденції у збільшенні середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму у період дослідження, які переважно призводили до сповільнення номінального росту у періоди економічної кризи і нерівномірного зростання у посткризові періоди;

- найбільше зростання за період дослідження середньої пенсії (+3763 грн або +484,92 %), що залежало від заробітної плати громадян, які отримували виплати по пенсійному забезпеченню;

- розрив між мінімальною пенсією та прожитковим мінімумом, коли за весь період дослідження прожитковий мінімум був більше мінімальної пенсії і цей розрив збільшувався (у 2008 році – 15,63 %, а у 2022 році – 23,69 %). Наведене є проблемою соціального захисту в країні, коли громадяни, що отримують мінімальну пенсію не в змозі забезпечити собі мінімальний рівень фізіологічного існування;

- розміри мінімальної пенсії значно відрізнялись від розмірів середньої пенсії, при цьому розрив між середньою пенсією та мінімальною пенсією за період дослідження збільшився (у 2008 році – 42,65 %, а у 2022 році – 116,87 %), що вказує на проблеми у пенсійному забезпеченні в країні та неефективність державної політики у цій сфері соціального захисту;

- розміри середньої пенсії відрізнялись від прожиткового мінімуму та розрив між середньою пенсією і прожитковим мінімумом зростав у період дослідження (у 2008 році – 23,37 %, а у 2022 році – 75,32 %). У той же час у період економічних криз розрив був майже відсутнім, так у 2015 році він склав лише 18,87 %, що вказує на критичні проблеми з пенсійним забезпеченням у країні та необхідність його реформування;

- російська військова агресія не змогла вплинути на динаміку середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму, оскільки вони формувались за довоєнними планами та стандартами.

Необхідно зазначити, що згідно визначення Міністерства соціальної політики України соціальні стандарти - це визначений у законодавчо-нормативній базі комплекс норм та нормативів, який дає змогу надавати державні соціальні гарантії. До соціальних стандартів відноситься мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, прожитковий мінімум.

Дослідимо динаміку середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму в Україні у 2008-2022 роках (рис. 2.2). Це дасть змогу, серед іншого, визначити динаміку таких соціальних стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, прожитковий мінімум.

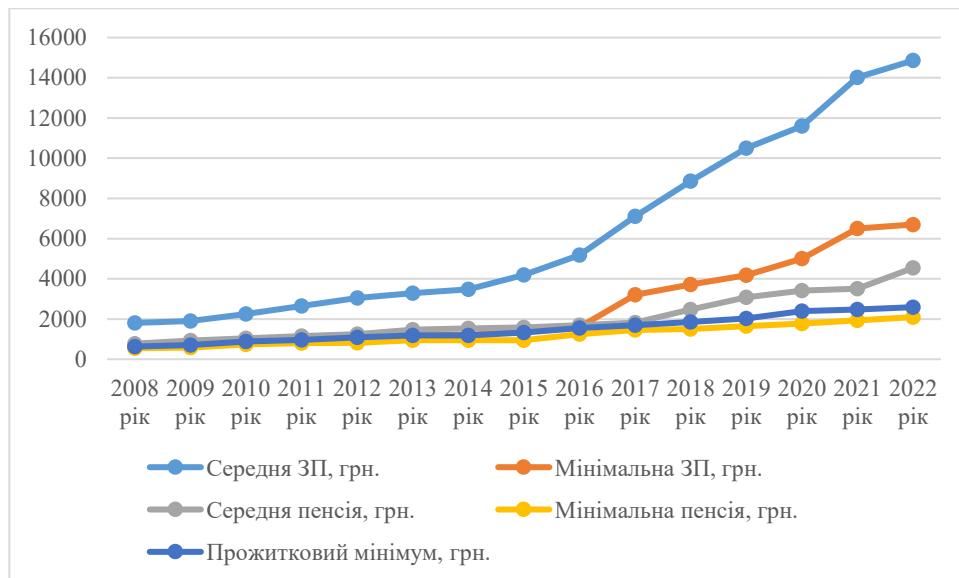

Рис. 2.2. Динаміка розмірів середньої та мінімальної заробітної плати, пенсії і прожиткового мінімуму в Україні у 2008-2022 роках
Джерело: систематизовано автором за даними [30; 31; 37; 38; 78; 80; 106].

Порівняння динаміки середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму показало перевищення заробітної плати, особливо середньої над середньою та мінімальною пенсією. Починаючи з 2016 року мінімальна заробітна плата була більше середньої пенсії. При цьому розрив між заробітною платою та пенсією,

починаючи з 2016 року, стрімко зростає; те ж можна сказати і про прожитковий мінімум. Така ситуація свідчить, з одного боку, що соціальні стандарти відстають від реального стану справ у економіці країни, а з іншого – що особи, які мають соціальні проблеми не в змозі забезпечити собі належний рівень існування та розвитку.

Сфера соціального захисту в країні є певною мірою неефективною та дещо дискримінаційною щодо до людей, які не можуть працювати. Це є одним з основних негативних факторів впливу на забезпечення економічної безпеки в Україні та потребує вирішення проблем соціального захисту. Зазначимо, що російська військова агресія наразі не змогла суттєво вплинути на динаміку середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму в Україні і змінити довоєнні тренди.

Рівень безробіття є ще одним з показників, який дає змогу провести діагностику розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави (рис. 2.3). Дослідження рівня безробіття працездатного населення проведемо за 2008-2021 роки, оскільки статистична інформація за 2022-2023 роки відсутня.

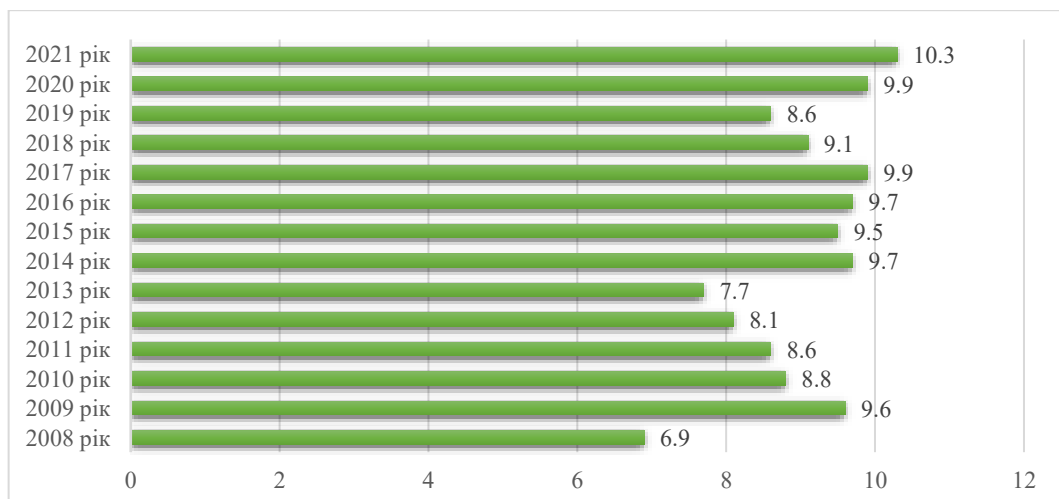

Рис. 2.3. Динаміка рівня безробіття працездатного населення в Україні у 2008-2021 роках за методологією МОП (%)

Джерело: систематизовано автором за даними [35].

Наголошуємо на наявності високого рівня безробіття весь період дослідження, який збільшувався у відповідь на розвиток економічних криз у країні. При цьому, рівень безробіття в країні є меншим, ніж вказує офіційна статистика через вплив на нього тіньової зайнятості. У 2020 - 2021 роках спостерігаємо зростання рівня безробіття через вплив світової пандемії. Такий стан речей негативно впливає на економічну стабільність країни і вказує на певні проблеми в сфері соціального захисту держави, оскільки зниження рівня доходів населення зменшує надходження до бюджету країни та зростає навантаження на бюджети різних рівнів щодо виплати соціальної допомоги та утримання безробітних.

Наведемо динаміку виплат, які здійснюються відповідно до Законів України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках на рисунку 2.4.

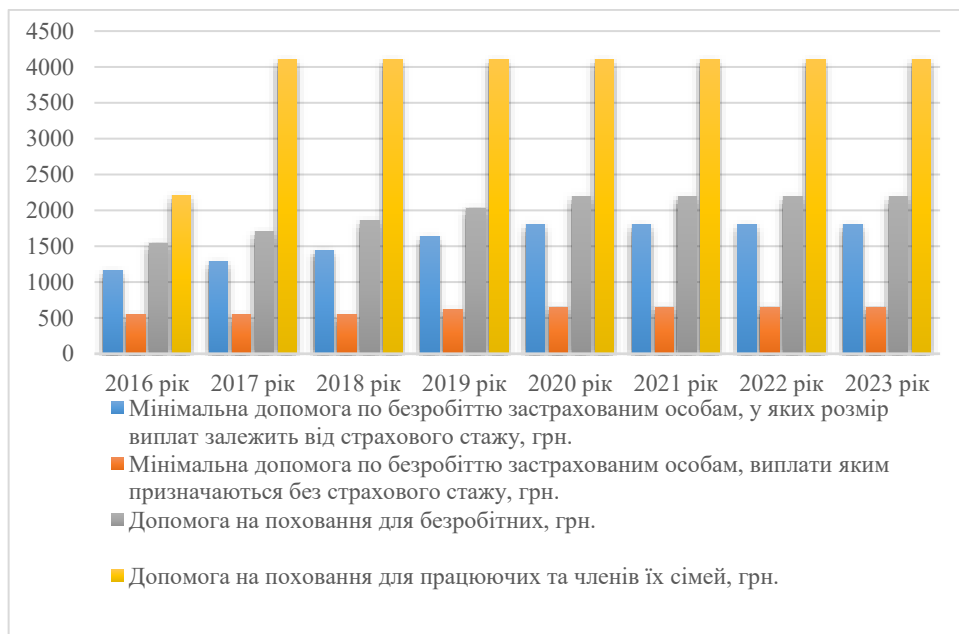

Рис. 2.4. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Законів України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Оцінка динаміки виплат щодо підтримки безробітних та допомоги на поховання вказує на критично низькі значення такого виду соціального захисту населення України, які з 2017 року майже не зростали, що, враховуючи інфляцію у цей проміжок часу та девальвацію національної валюти, зробило такі види соціального захисту формальними, які не в змозі допомогти особі, яка має соціальні проблеми.

Необхідну інформацію щодо розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави можна отримати, провівши аналіз статистичних даних відносно виконання соціальних програм (соціальних стандартів) в Україні (Додаток Д, таблиця Д.1.). До таких соціальних програм (соціальних стандартів), згідно даних Міністерства соціальної політики України, відносяться: допомога при народженні дитини (ДН); допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ДДД); допомога на дітей одиноким матерям (ДОМ); допомога при усиновленні дитини (ДУД); допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (ДО); державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (ДСДМ); державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам (ДСДІ); житлові субсидії (ЖС) [81]. У дисертаційній роботі аналіз проведено за статистичними даними, що надаються Міністерством соціальної політики України, що зменшує часовий горизонт проведення діагностування до періоду 2013-2020 роки.

Аналіз динаміки виконання ключових соціальних програм показав:

- значні проблеми щодо соціального захисту в Україні за обраний період дослідження, оскільки найбільш важливі напрями СЗ (такі як допомога при народженні дитини, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування) суттєво зменшились, натомість такі малопродуктивні програми як допомога малозабезпеченим сім'ям та житлові субсидії зросли;

- низьку гнучкість щодо фінансування програм соціального захисту, що видно з того, що грошові кошти, які вивільнилися з надання житлових субсидій у 2018 (2613,9 млн грн), 2019 (2375,2 млн грн) роках не були перенаправлені на

збільшення фінансування більш нагальних для країни соціальних програм, фінансова підтримка яких зменшилась: допомога при народженні дитини (12313,9 млн грн або 56,00 %), допомога при усиновленні дитини (0,9 млн грн або 52,94 %), допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (2,1 млн грн або – 1,09 %);

- певну хаотичність та невисоку ефективність соціальних програм, що видно зі збільшення осіб, які мають соціальні проблеми по найменш продуктивних програмах;

- неможливість забезпечити достатній рівень соціального захисту населення зі сторони більшості соціальних програм, що реалізуються.

Можемо стверджувати, що діючі соціальні програми певною мірою спричиняють демотивуючий вплив на суспільство, соціальні відносини, соціальну сферу, соціальний захист, розвиток національної економіки та економічну безпеку і потребують реформування та підвищення ефективності і результативності у контексті внесення змін у національну соціальну політику. Серед іншого, ситуація з соціальним захистом населення у період економічної кризи 2014-2016 років та світової пандемії підтвердила зроблені нами висновки [145, с. 69; 146; 153].

В Україні ще у 2014 році прийнято Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який актуальний (зі змінами) на сьогодні [116]. Також 14 квітня 2022 року прийнято Закон України 2193 «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях» [115]. Цим законом вносяться зміни до законів України «Про соціальні послуги» та «Про правовий режим воєнного стану». Отже, суттєво спрощено порядок надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану, що актуально на даний час.

Щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам (ВПО) для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг відповідно до постанови КМУ від 01.10.2014 № 505: для

працевдатних осіб на одну особу (члена сім'ї); для осіб, які отримують пенсію, дітей, студентів денної форми навчання ЗВО та учнів закладів ПТО, які досягли 18-річного віку (до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років); для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю; для осіб з інвалідністю II групи; для осіб з інвалідністю III групи.

Наведемо динаміку щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг на рисунку 2.5.

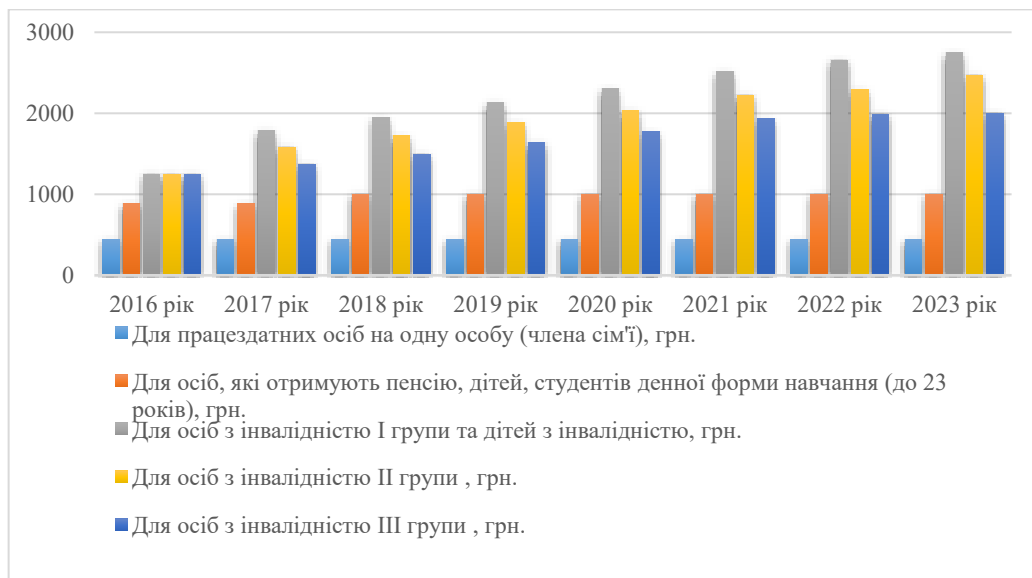

Рис. 2.5. Динаміка щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання в Україні у 2016-2023 (початок року) роках
Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Відзначаємо незначні щомісячні виплати ВПО, які були трансформовані у 2022 році відповідно до постанови КМУ від 20.03.2022 № 332 [79]. Саме адресна допомога була тільки для осіб з інвалідністю, інші категорії ВПО не могли за рахунок виплат адресної допомоги вирішувати власні житлові проблеми. Допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам відповідно до постанови КМУ від 20.03.2022 № 332: для осіб з інвалідністю та дітей (3000 грн); для інших осіб (2000 грн). Ця допомога почала виплачуватись широкій категорії громадян України, що через російську військову агресію стали

ВПО. Окремо відзначаємо важливість такої допомоги ВПО та її обмежені розміри, що не в змозі забезпечити місячні витрати людей, які змушені були переміститись у безпечні місця в країні та за кордоном.

Метою державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб є надання підтримки громадянам, які втратили своє житло через війну або були змушені залишити свої домівки через бойові дії або тимчасову окупацію територій, а також допомога їм в адаптації до нових життєвих умов. Ця підтримка є тимчасовою і надається громадянам, які потребують її найбільше. На сьогоднішній день Уряд прийняв постанову, якою уточнено умови та обсяги цієї допомоги.

Прийнято низку постанов Уряду, які регламентують відшкодування додаткової вартості спожитих енергоносіїв, у зв'язку з поселенням внутрішньо переміщених осіб в приватному секторі та бюджетних установах державного та місцевого значення. Зокрема це Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року №261 « Про затвердження Порядку та умов надання компенсації за спожиті комунальні послуги під час розміщення внутрішньо переміщених осіб у будівлях (приміщеннях) об'єктів державної, комунальної та приватної власності у період воєнного стану» [117]. Компенсація власникам приватного житла витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщеним особам, які не отримують щомісячної адресної допомоги; Розмір компенсації становить 443 грн за кожен внутрішньо переміщену особу із розрахунку 14,77 грн за кожен людино-день. Крім цього, регіони та територіальні громади, враховуючи різну специфіку потреб для розміщення ВПО, вживають додаткові заходи, на що виділяються бюджетні кошти. Держава також піклується про військовослужбовців, які захищають державу, загинули або поранені та членів їх сімей. Такі гарантії передбачені ч. 5 ст. 17 Конституції України.

Враховуючи вищенаведене, забезпечення ефективної реалізації політики соціального захисту територій і людей в умовах війни з росією є одним з найголовніших пріоритетів.

Державна соціальна допомога, яка надається відповідно до законів:

1.1. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»: допомога при народженні дитини: одноразова виплата; щомісячна виплата; допомога на дітей самотнім матерям: до 6 років; від 6 до 18 років; від 18 до 23 років (за умови навчання); допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням (максимальний розмір): до 6 років; від 6 до 18 років; допомога на дітей з інвалідністю, які перебувають під опікою чи піклуванням: до 6 років; від 6 до 18 років; допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання до встановлення інвалідності: до 6 років; від 6 до 18 років.

Проаналізуємо динаміку виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках (Рис. 2.6).

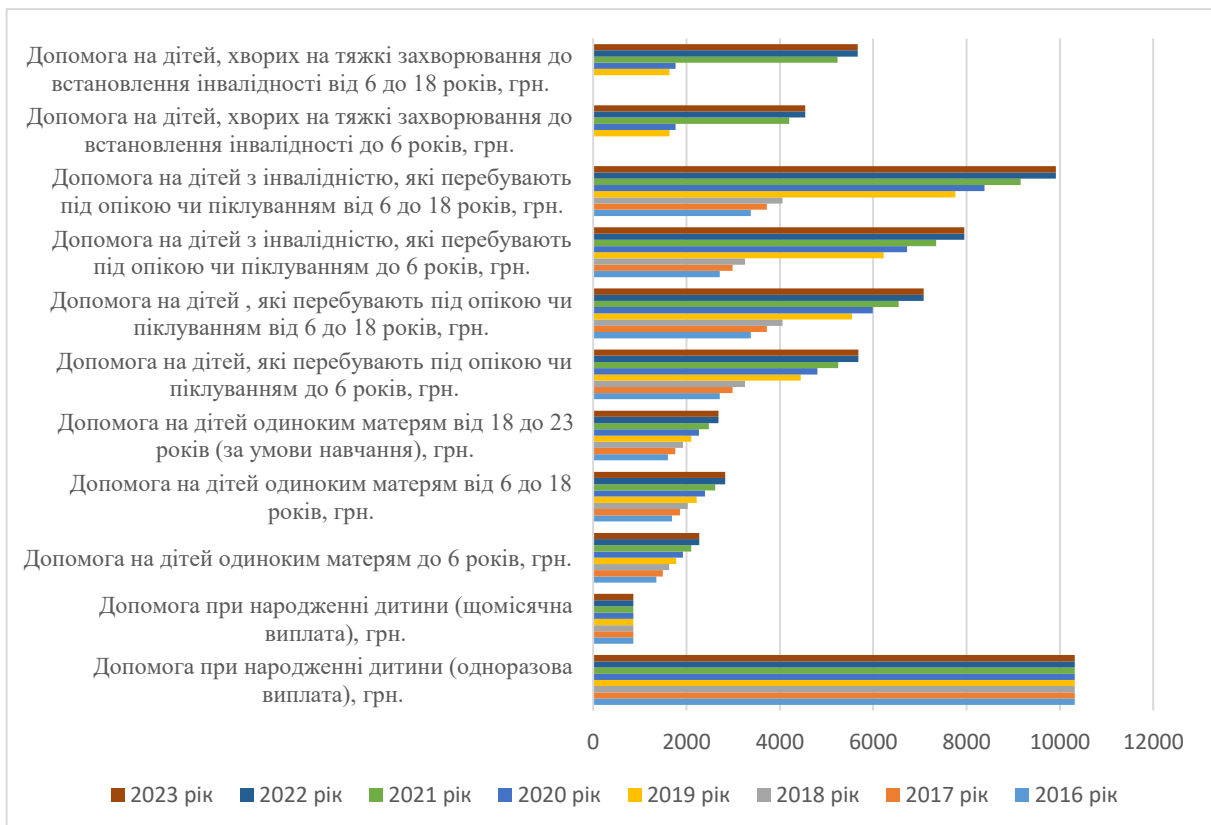

Рис. 2.6. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Зауважуємо, що тільки з 2019 року відбулось виділення категорій виплат: на дітей з інвалідністю, які перебувають під опікою чи піклуванням; на дітей, хворих на тяжкі захворювання до встановлення інвалідності.

Ключовою проблемою виплат відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» є низькі значення виплат при народженні дитини, які виконують дестимулюючий вплив на родини в країні та перекладають весь тягар фінансування народження та виховання дитини до 3 років на українські сім'ї. Особливо, в умовах російської військової агресії, важливо також враховувати, що багато українських сімей зазнали значних труднощів у зв'язку з втратою житла, роботи та збитками, завданими вторгненням. Тож, потреба у державній підтримці родин та соціальних виплатах є ще більш затребуваною.

1.2. «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченими сім'ям»: для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю; для дітей віком: до 6 років; від 6 до 18 років; від 18 до 23 років (за умови навчання).

Додаткові види державної підтримки сімей: допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях (відповідно до постанови КМУ від 13.03.2019 № 250 надається одному з батьків на третю і кожен наступну дитину до досягнення дитиною 6-річного віку); тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме (постанова КМУ від 22.02.2006 № 189): для дітей віком: до 6 років; від 6 до 18 років; щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею (постанова КМУ від 02.08.2000 №1192).

Наведемо динаміку виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченими сім'ям» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках на рисунку 2.7.

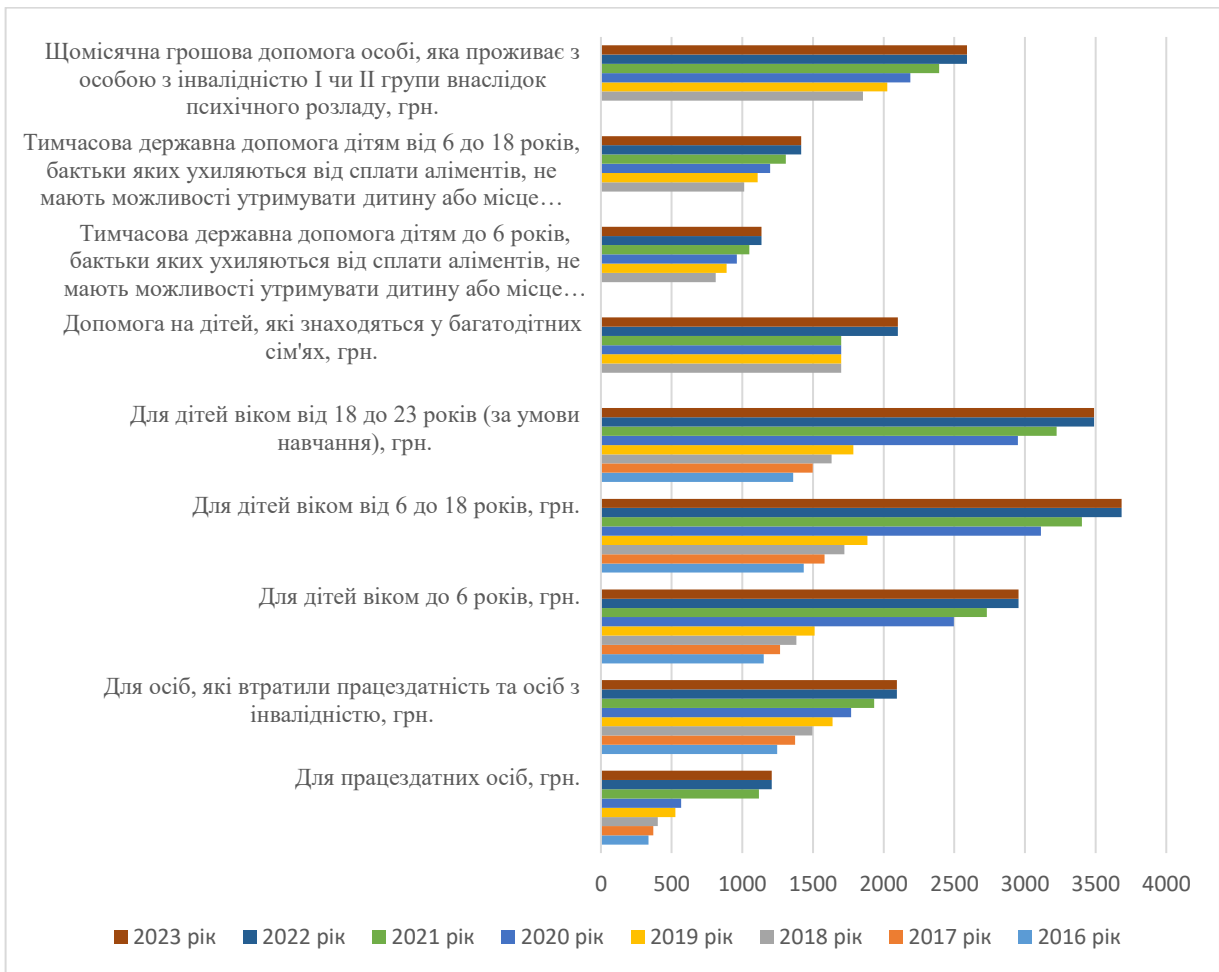

Рис. 2.7. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченими сім'ям» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Відзначаємо низькі розміри допомоги малозабезпеченим в Україні та неможливість малозабезпеченим вирішити власні соціальні проблеми за допомогою держави. Окремо відмічаємо критично низькі розміри допомоги особам, що доглядають за психічно хворими інвалідами I та II групи, оскільки вони не в змозі нормально працювати, але державної допомоги критично мало, щоб компенсувати таким особам необхідність працювати неповний робочий день або не працювати взагалі. Недостатність фінансового забезпечення для малозабезпечених та осіб, які надають допомогу особам із психічними обмеженнями, породжує велику соціальну напругу та нерівність. Брак належної

допомоги може вплинути на якість життя цієї категорії населення, спричиняючи загострення їхнього становища і обмежуючи можливості для самореалізації.

1.3. «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»: особам з інвалідністю з дитинства I групи з надбавкою на догляд: підгрупа А (1); підгрупа Б (2); особам з інвалідністю з дитинства II групи (3); саодиноким особам з інвалідністю з дитинства II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд (4); особам з інвалідністю з дитинства III групи (5); саодиноким особам з інвалідністю з дитинства III групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд (6); на дітей з інвалідністю (від 0 до 18 років) (7); на дітей з інвалідністю до 6 років з надбавкою на догляд (8); на дітей з інвалідністю до 6 років з надбавкою на догляд (підгрупа А) (9); на дітей з інвалідністю від 6 до 18 років з надбавкою на догляд (10); на дітей з інвалідністю від 6 до 18 років з надбавкою на догляд (підгрупа А) (11); на дітей з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, без надбавки на догляд (12); на дітей з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд (13); на дітей з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд (підгрупа А) (14); на дітей з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд (15); на дітей з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд (підгрупа А) (16).

Наведемо динаміку виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках на рисунку 2.8.

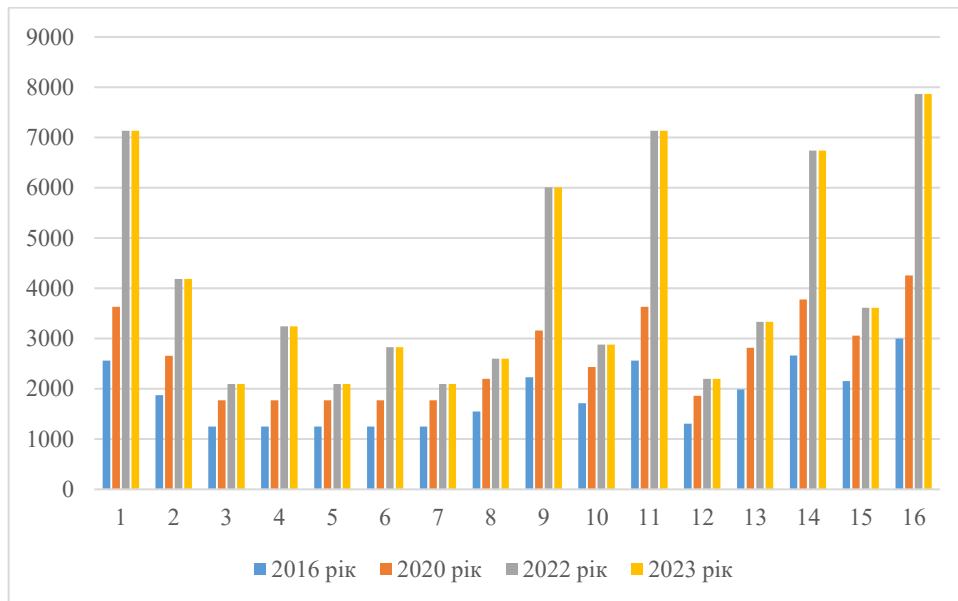

Рис. 2.8. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Оцінка динаміки виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» показала їх критично низькі розміри для осіб, які потребують додаткових витрат на медичне обслуговування та догляд. Наведені виплати не в змозі забезпечити вирішення соціальних потреб визначеної категорії громадян України і не в змозі забезпечити такій категорії громадян покращення здоров'я або інтеграцію до національного ринку праці.

1.4. «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»: особам з інвалідністю I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня»; на одну дитину померлого годувальника; на двох дітей померлого годувальника; на трьох і більше дітей померлого годувальника; особам з інвалідністю II групи; особам з інвалідністю III групи; Священнослужителям, церковнослужителям та особам, які протягом не менше 10 років до введення в дію ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» займали виборні або за призначенням посади у релігійних організаціях; особам,

які досягли віку, встановленого Законом (Розміри з урахуванням постанови КМУ від 26.03.2008 № 265 (із змінами)).

Наведемо динаміку виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках на рисунку 2.9.

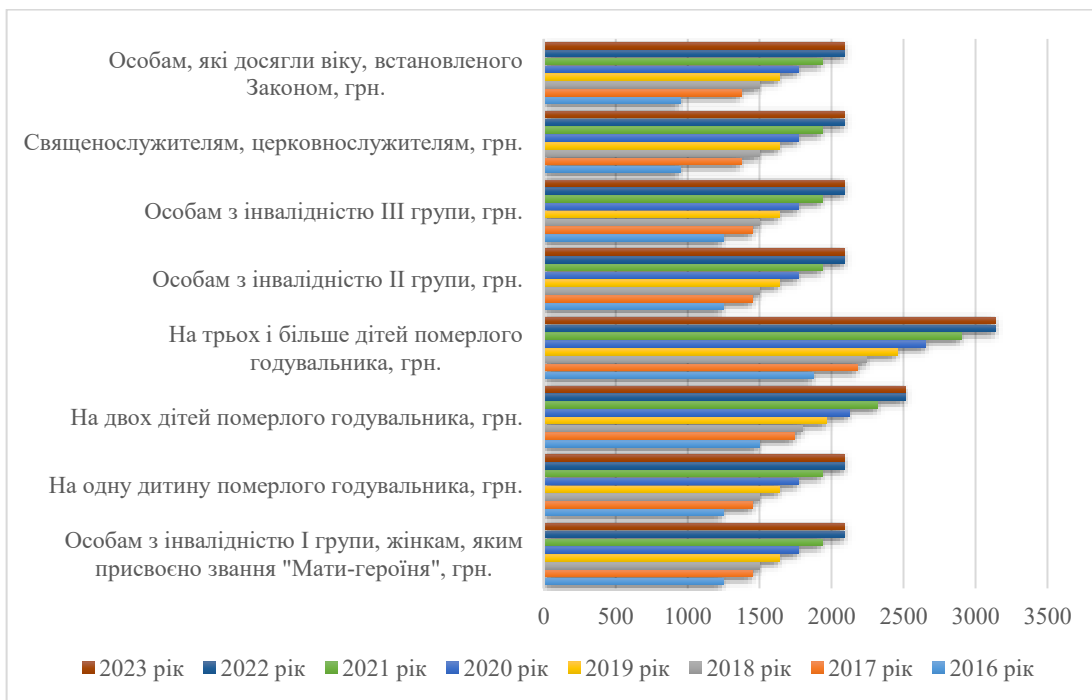

Рис. 2.9. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Джерело: систематизовано автором за даними [78; 80].

Оцінка динаміки виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» вказує, що наведені суми грошових виплат не в змозі забезпечити найбільш нагальні потреби визначених у Законі категорій осіб і забезпечити таким категоріям осіб вирішення їх соціальних потреб.

Підсумовуючи проведене нами дослідження, можемо відмітити, що незважаючи на значну сукупність різних напрямків соціального захисту в

Україні, вони, переважно, забезпечують критично низькі виплати та не в змозі ефективно допомогти громадянам України вирішити власні соціальні проблеми та мають дестимулюючий ефект з точки зору інтеграції громадян України, що мають соціальні проблеми, до суспільних, економічних відносин, а також до національного ринку праці. Така ситуація критично негативно впливає на економічну безпеку у країні та несе у собі значні ризики для СЕБД.

На нашу думку, для виявлення проблем у соціальному захисті в Україні важливим є проаналізувати його стан у відношенні до світових, міжнародних стандартів, а також стандартів інших країн світу, особливо розвинутих, що дасть змогу встановити вплив СЗ на економічну безпеку країни.

2.2. Аналіз стану соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки України

Україна, розвиваючи сферу соціального захисту, опирається на міжнародні стандарти та стандарти розвинених країн. У цих умовах, для розуміння тенденцій розвитку СЗ та його впливу на економічну безпеку країни важливим є проаналізувати та порівняти соціальний захист в Україні та на міжнародному рівні (інші країни світу).

Враховуючи відсутність частини офіційних статистичних даних та складність їх представлення при дослідженні періоду з 2008 до 2022 року, у аналізі використано три роки 2008, 2015, 2021 роки. Статистичні дані за 2022 рік відсутні.

На рис. 2.10 узагальнено результати аналізу та порівняння частки витрат на соціальний захист у ВВП світової економіки, і економіки окремих регіонів світу (Америка, Африка, Арабські країни, Азія та Тихоокеанський регіон, Європа та Центральна Азія), а також частки витрат на СЗ у ВВП України.

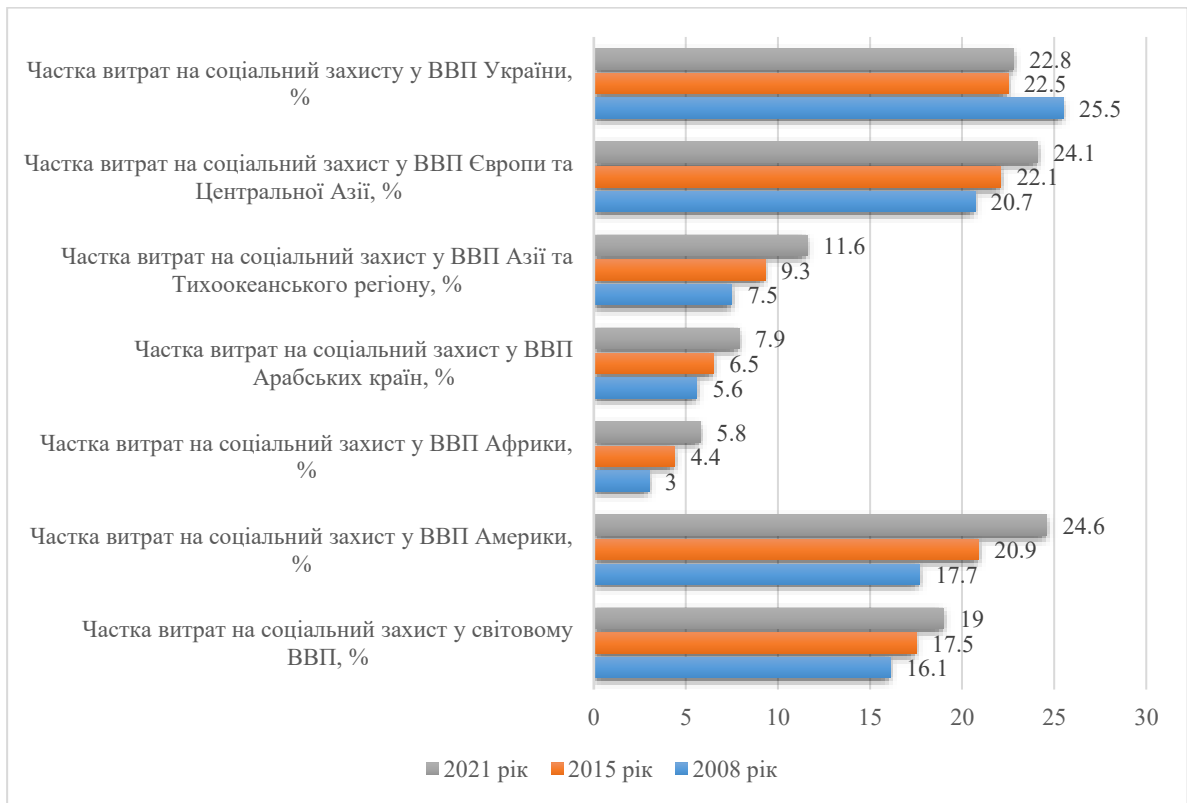

Рис. 2.10. Динаміка частки витрат на соціальний захист у світовому ВВП та ВВП окремих регіонів і країн світу у 2008-2021 роках.

Джерело: систематизовано автором за даними [3; 89; 190; 192; 193; 213].

Аналіз стану соціального захисту населення вказує:

- найбільша частка витрат на СЗ припадає на регіони світу, де країни мають розвинуту економіку або економіку, що розвивається з доходами вище середнього (Америка, Європа);

- спостерігається критично високий розрив частки витрат на соціальний захист у ВВП між регіонами з економічно розвинутими країнами та регіонами з бідними країнами, що розвиваються, при цьому цей розрив за період дослідження збільшився. Так, у 2008 році розрив у частці витрат на соціальний захист у ВВП між Америкою та Африкою був 14,7 %, а у 2021 році склав 18,8 %, розрив між країнами Європи та Центральної Азії та Арабськими країнами за даним показником у 2008 році був 15,1%, а у 2021 році становив 16,2 %;

- позитивним аспектом було зростання витрат на СЗ у ВВП всіх регіонів світу у період дослідження, що призвело до суттєвого зростання частки витрат на соціальний захист у ВВП світу (+2,8 %);

- важливо відзначити, що частка витрат на соціальний захист у регіонах з переважно бідними країнами, що розвиваються зростала у період дослідження швидше, ніж у регіонах з економічно розвинутими країнами. Так, темпи росту частки витрат на соціальний захист у ВВП в Африці за період дослідження склали 193,33 %, у Арабській країнах – 141,07 %; у Азії та Тихоокеанському регіоні – 154,67 %. Натомість темпи росту частки витрат на соціальний захист у ВВП в світі за період дослідження склали 118,01 %, у Європі та Центральній Азії – 116,43%, у Америці – 138,98 %;

- у Америці, Європі та Центральній Азії висока частка витрат на соціальний захист у ВВП забезпечувалась економічно розвинутими країнами, а досить високі темпи зростання країнами, що розвиваються;

- Україна у період дослідження за часткою витрат на соціальний захист у ВВП відносилась до країн з найбільш розвинутим соціальним захистом і відповідає розмірам частки витрат на СЗ у ВВП в регіоні (Європа). Однак негативними моментами є: зменшення частки витрат на СЗ у ВВП за період дослідження на фоні зростання такої частки у регіоні та світі; збільшення негативного розриву між медіанним значенням по регіону та значенням частки витрат на СЗ у ВВП в Україні починаючи з 2016 року.

Можемо акцентувати увагу на зростанні проблем та розвитку негативних тенденцій у сфері забезпечення соціального захисту населення в Україні, особливо у період з 2015 до 2021 року. Враховуючи наведене, необхідним стає проаналізувати динаміку частки витрат на соціальний захист у ВВП різних країн світу та порівняти з ситуацією в Україні (табл. Б.5, додаток Б). Аналіз будемо проводити по 2008, 2015, 2021 роках.

Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки:

- простежується значний розрив у фінансуванні та обсягах соціального захисту між економічно розвинутими країнами, країнами, що розвиваються з

високими, середніми та низькими доходами на одну особу, де саме розвиток економічної системи країни визначає частку витрат на СЗ. Критичною з соціальним захистом є ситуація у країнах Африки, Арабських країнах та країнах Азії, де навіть у таких країнах, як Саудівська Аравія та особливо Індія частка витрат на соціальний захист є низькою;

- з досліджуваних країн, тільки країни Європи за період аналізу продемонстрували зменшення частки витрат на соціальний захист у ВВП, де найбільше зменшення, як у абсолютному, так і у відносному вираженні, було в Україні, що вказує на проблеми з соціальним захистом в країні;

- найбільші темпи росту частки витрат у ВВП на соціальний захист продемонстрували у період дослідження країни, що мали низьку базу порівняння (Індія, Китай, Нігерія), а також економічно розвинуті країни, які збільшували витрати на соціальний захист (Японія, Австралія, США, Німеччина);

- за розмірами частки витрат на соціальний захист у ВВП Україна посідала, станом на 2021 рік, четверте місце серед досліджуваних країн;

- значна кількість економічно розвинутих країн та країн, що розвиваються з високими доходами на одну особу (Австралія, Польща, Чехія, Саудівська Аравія) мали меншу частку витрат на соціальний захист у ВВП ніж Україна, але рівень соціального захисту був значно краще ніж в Україні, що свідчить про низьку ефективність існуючої сфери соціального захисту в країні та потребу у її реформуванні, а також має негативний вплив на економічну безпеку держави.

Вважаємо, що Україна потребує удосконалення соціального захисту в межах існуючих витрат на СЗ у економічній системі країни. На нашу думку, потрібно детальне дослідження закордонної практики та імплементація кращого іноземного досвіду.

Враховуючи, що частка витрат на соціальний захист у ВВП країни є не повністю інформативною, здійснимо аналіз витрат на соціальний захист за обраними країнами у період з 2008 року до 2021 року на одну особу у доларах США (табл. Б.6, додаток Б).

Проведений аналіз дав змогу отримати об'єктивну аналітику та обґрунтовані висновки щодо особливостей соціального захисту в різних країнах світу:

- чітко видно різницю між економічно розвинутими країнами, де на кожного громадянина країни у рік приходилось більше 10 тис. дол. США витрат на соціальний захист, країнами, які розвиваються з високими та середніми доходами на одну особу, а також країнами з розвинутими сферами СЗ, де на кожного громадянина країни приходилось більше тисячі доларів США витрат на соціальний захист, та найбіднішими країнами, що витрачали на соціальний захист менше тисячі доларів США на окремого громадянина у рік. Особливо проблемною ситуація є у Індії та Нігерії;

- щодо щорічного розміру витрат на соціальний захист в Україні, то відзначаємо більш об'єктивну ситуацію, ніж була у таблиці 3.6. Країна витрачала на СЗ у 2021 році трішки більше 1 тис. дол. США;

- щодо абсолютного приросту витрат на соціальний захист у період дослідження, то країни можливо поділити на чотири групи: країни, де витрати на СЗ зменшились (Чехія, Туніс); країни які мали невелике зростання витрат на СЗ – до 400 дол. США (Україна, Казахстан, Індія, Аргентина, Саудівська Аравія, Колумбія); країни, які мали середнє зростання витрат на соціальний захист – від 400 до 1100 дол. США (Китай, Польща, Куба, Болгарія); країни, які мали велике зростання витрат на СЗ – більше 1100 дол. США (США, Німеччина, Австралія, Японія). Знову чітко видно поділ країн за розвитком економіки та соціального захисту;

- Україна відноситься до країн з невеликим зростанням витрат на соціальний захист, що вказує на проблеми економічного розвитку та розвитку СЗ населення;

- щодо відносного темпу росту витрат на соціальний захист у період дослідження, то тут значну роль відіграла база порівняння, наприклад, за рахунок низької бази порівняння витрати на СЗ у Індії за період дослідження

збільшилися у вісім разів склавши у 2021 році лише 72 дол. США на кожного громадянина країни;

- Україна продемонструвала одні з низьких темпів росту витрат на соціальний захист у період дослідження, підтверджує проблеми країни у розвитку, як економічної системи, так і соціального захисту населення.

Аналіз показав, що Україна має певні проблеми у соціальному захисті і не в змозі надати відповідний СЗ власним громадянам. У той же час розвиток економіки не дає змогу країні суттєво збільшити витрати на соціальний захист, що потребує реформування СЗ з точки зору підвищення її ефективності та результативності [142, с. 104]. Україна суттєво відстає за рівнем витрат на соціальний захист від країн (Польща, Чехія, Болгарія), що потребує усунення даної ситуації.

Важливим для оцінки впливу стану соціального захисту населення, як напрямку зміцнення економічної безпеки України, є порівняння з іншими країнами світу частки населення в країні, що скористалась соціальним захистом (табл. Б.7, додаток Б).

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що скористалися соціальним захистом дає змогу поділити їх на чотири групи: країни, де частка населення, що скористалася с соціальним захистом незначна (від 10% до 30 %) до яких відносимо Індію, ця країна мають проблеми економічного характеру або не розвинуту сферу соціального захисту; країни, де частка населення, що скористалася соціальним захистом середня (від 31 % до 65 %) до яких відносимо Туніс, Аргентину, (ці країни не можуть з економічних причин забезпечити більші обсяги соціального захисту населення) країни, де частка населення, що скористалася соціальним захистом висока (від 65 % до 90 %) до яких відносимо Україну, США, Казахстан, Китай, Польщу, Чехію, Болгарію, Саудівську Аравію, це країни, що мають розвинуту сферу соціального захисту або достатній економічний потенціал для забезпечення СЗ більшості населення; країни, де частка населення, що скористалася с соціальним захистом максимальна (від 91%) до яких відносимо Німеччину, Японію, Австралію, ці країни мають

розвинуті економічні системи та сфери соціального захисту. Відзначаємо, що в Україні значна частка населення скористалася СЗ у період дослідження.

Частина країн світу у період дослідження зменшила частку населення, що скористалося соціальним захистом, де найбільші проблеми були у Україні та Тунісу. Наведена ситуація доводить наявність кризи у сфері соціального захисту України та необхідність розробки сукупності заходів щодо її подолання. З іншої сторони проблеми у соціальному захисту породжують негативний вплив на економічну безпеку країни.

Високі темпи росту у період дослідження щодо збільшення частки населення, що скористалося соціальним захистом, продемонстрували або ті країни, що активно збільшували витрати на СЗ через зростання економічних можливостей чи реформування соціального захисту населення (Китай, США), або ті країни, де була низька база порівняння (Індія, Нігерія).

Важливим є провести порівняльну оцінку обраних для дослідження країн світу, у тому числі України, щодо доступу населення до окремих видів соціального захисту, які виокремлені Міжнародною організацією праці, а саме: дитинство/сімейні соціальні послуги; по вагітності (материнство); безробіття; тимчасова непрацездатність; соціальний захист людей похилого віку, у тому числі пенсійне забезпечення; підтримка інвалідів (людей з обмеженими фізичними можливостями) [190]. Проведемо аналіз щодо соціального захисту дитинства та сім'ї (табл. Б.8, додаток Б).

У значній кількості країн соціальним захистом щодо дитинства та сім'ї можуть скористатись 100 % населення, переважно це економічно розвинуті країни та країни з розвинутою сферою соціального захисту (США, Німеччина, Австралія, Україна, Польща). У той же час у ряді економічно розвинутих країн та країн, які розвиваються з високими доходами на одну особу доступ до такого виду соціального захисту є не у всього населення, що пов'язано з особливостями побудови і функціонування національних сфер соціального захисту (Японія, Чехія).

У сфері соціального захисту дитинства та сім'ї наявні великі розбіжності щодо доступу населення за країнами світу, де переважну роль відіграє не економічний розвиток, а наявність такого напряму соціального захисту в країні. Однак, у значній кількості країн, які обрані для дослідження, відсоток населення, що має доступ до СЗ дитинства та сім'ї є критично малим (Китай, Чехія, Туніс, Саудівська Аравія, Куба).

Значні темпи росту доступу населення у період дослідження до соціального захисту дитинства та сім'ї демонстрували країни з низькою базою порівняння та незначними розмірами населення, що користуються таким видом СЗ: Індія – 158,55 %; Саудівська Аравія – 136,36 %; Нігерія – 324,32 %; Куба – 200 %. Відзначаємо наявність країн, що мали низький відсоток доступу населення до соціального захисту дитинства та сім'ї і скоротили його, що підтвердило раніше зроблені висновки про кризу СЗ населення у цих країнах.

Україна має стовідсотковий доступ населення до соціального захисту дитинства та сім'ї, що є позитивним аспектом розвитку національної сфери СЗ, але ключовою проблемою для країни є незбалансованість такого захисту та низький рівень виплат громадянам, що мають соціальні проблеми. Наведене вимагає проведення реформ у цій сфері СЗ України.

Наступним проведемо аналіз частки населення у обраних для дослідження країнах світу щодо соціального захисту материнства та вагітності, що є ключовою складовою СЗ (табл. Б.9, додаток Б).

Аналіз показав наявність двох полюсів щодо соціального захисту материнства (вагітності) у обраних для дослідження країнах світу: з однієї сторони є країни, де доступ до цього виду СЗ має 100% населення (США, Україна, Німеччина, Австралія, Японія, Польща, Чехія, Болгарія); з іншої сторони, країни де немає цього виду СЗ або він є мінімальним (Саудівська Аравія, Нігерія, Колумбія). Відмічаємо наявність досить високого відсотку людей, що мають доступ до соціального захисту материнства навіть у країнах, що мають нерозвинуті сфери СЗ (Індія).

Відзначаємо наявність проблем з соціальним захистом материнства (вагітності) у більшій частині країн, що обрані для дослідження, оскільки у дев'яти країнах з вісімнадцяти обраних доступ до такого виду СЗ має менше 50 % населення. При цьому, проблеми породжені як економічною ситуацією в країні, так і розвитком соціального захисту населення. Наведена ситуація потребує усунення та активізації зусиль міжнародних організацій та національних урядів.

Тільки в одній із досліджуваних країн за період аналізу відсоток осіб, що мали доступ до соціального захисту материнства (вагітності) скоротився, це доводить наявність глибокої кризи соціального захисту у Тунісі. Відносно високі темпи росту щодо соціального захисту материнства (вагітності) продемонстрували Індія (низька база порівняння), Китай (розвиток національної сфери СЗ).

Україна, як і у випадку з СЗ дитинства та сім'ї, щодо соціального захисту материнства має стовідсотковий доступ населення, але низьку ефективність такого СЗ та необхідність збільшення його фінансової складової, яка є недостатньою та де стимулюючою. Україна потребує глибокого реформування соціального захисту материнства (вагітності) з точки зору стимулювання народжуваності в державі та формування захисту репродуктивних функцій нації, особливо на фоні втрат населення у період пандемії і військової агресії.

Боротьба та недопущення безробіття є ключовим аспектом соціального захисту, що має визначальний вплив на національну економіку та економічну безпеку. Проведемо аналіз щодо соціального захисту на випадок безробіття у таблиці Б.10 (додаток Б).

Відзначаємо переважно низький та недостатній рівень соціального захисту населення на випадок безробіття у більшості країн, що обрані для дослідження, винятком є тільки Німеччина, де 100 % населення мають доступ до цього виду СЗ. У більшості країн, що обрані для дослідження доступ до соціального захисту на випадок безробіття має менше 50 % населення (більше тільки в Україні – 84,3 % та Австралії – 52,7 %). Навіть у економічно розвинутих

країнах, таких як США та Японія тільки близько 20% населення мають доступ до СЗ на випадок безробіття. Наведе свідчить про критичні проблеми з цим видом соціального захисту на світовому та національному рівнях.

Високі темпи зростання рівня соціального захисту безробіття демонстрували у період дослідження країни, що мали низьку базу порівняння. Відзначаємо проблеми з соціальним захистом безробітних у Польщі та Чехії, що пов'язано з реформуванням соціального захисту населення на фоні низького безробіття у цих країнах.

В Україні, незважаючи на високий відсоток доступу населення до СЗ на випадок безробіття, ключовими проблемами є: недостатній рівень допомоги безробітним щодо започаткування власного бізнесу; не об'єктивність статистичних даних через трудову міграцію та розвинутий тіньовий ринок; низькі стимули для пошуку роботи та зміни професії.

Важливим для економіки країни та економічної безпеки держави є соціальний захист на випадок тимчасової непрацездатності, що дає змогу швидко повернути працівників до роботи та впливає на відновлення робочої сили. Також цей вид соціального захисту визначає кількість людей, що втрачають працездатність та потребують не тимчасового, а постійного соціального захисту. Цей вид соціального захисту залежить від розвитку медичного страхування та системи охорони здоров'я в країні. Проведемо аналіз частки населення у обраних для дослідження країнах світу, що мали доступ до соціального захисту на випадок тимчасової непрацездатності (Додаток Б, таблиця Б.11).

Аналіз показав намагання всіх обраних для дослідження країн допомагати населенню під час тимчасової непрацездатності. При цьому можна розподілити країни на такі групи щодо забезпечення СЗ на випадок тимчасової непрацездатності: стовідсотковий доступ населення - Німеччина, Польща, Куба; високий рівень доступу населення (70 % – 99 %) – США, Австралія, Японія, Казахстан, Болгарія, Саудівська Аравія); середній рівень доступу населення

(69 % – 30 %) – Україна, Китай, Чехія, Аргентина); низький рівень доступу населення (менше 30%) – Індія, Туніс.

Дослідження темпів росту СЗ на випадок тимчасової непрацевдатності у період дослідження за обраними країнами показало: високі темпи росту у країн з низькою базою порівняння (Індія, Нігерія); зниження обсягів СЗ у Чехії, Тунісі, які були ідентифіковані раніше, як країни що мають скорочення (кризу, реформування) соціального захисту населення, а також в Україні.

Україна має значні проблеми щодо соціального захисту населення на випадок тимчасової непрацевдатності, оскільки є недостатні розміри доступу громадян до цього виду СЗ та скорочення відсотку населення, що може скористатися цим видом соціального захисту у період дослідження. Проблемами тут є: висока частка тіньового ринку праці; недостатня фінансова підтримка громадян на випадок тимчасової непрацевдатності; трудова міграція. Наведене має критично негативний вплив на економічну безпеку країни, особливо враховуючи демографічну кризу в державі та скорочення кількості працевдатного населення.

Підтримка людей похилого віку та пенсійне забезпечення набувають все більшого значення у світі враховуючи старіння населення у економічно розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, з доходами вище середнього та середніми доходами. Соціальний захист людей похилого віку має все більший вплив на економічні системи країн та впливає на національну економічну безпеку. Проведемо аналіз за обраний період дослідження за відповідними країнами у Додатку Б (таблиця Б.12).

Аналіз показав, що половина країн, які обрані для дослідження, забезпечують доступ до цього виду соціального захисту дев'яносто і більше відсотків населення (Україна, США, Німеччина, Австралія, Японія, Казахстан, Китай, Чехія, Болгарія). Проблеми щодо соціального захисту людей похилого віку є у Саудівській Аравії, Індії, Кубі, тобто у країн, що мають, або слабку економіку, або нерозвинуту сферу соціального захисту. Провівши аналіз в

Україні, можемо висновувати, що соціальний захист є розвинений, але не цілком ефективна політика його функціонування.

Щодо України, то відзначаємо наявність населення, що не може скористатися цим видом соціального захисту (у 2021 році – 2,8 %), це викликано в першу чергу наявність безхатків у країні та вимагає усунення проблеми. Ключовою же проблемою щодо цього виду СЗ є розміри пенсійного забезпечення, що було розкрито раніше, у підрозділі 2.1 роботи.

Соціальний захист людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів) відіграє суттєве значення у національних сферах СЗ, оскільки змінилась парадигма цього виду СЗ з підтримки та забезпечення на інтеграцію у ринок праці і забезпечення можливостей самостійно вирішувати власні соціальні проблеми. Це вимагає проведення аналізу щодо доступу населення до соціального захисту людей з обмеженими фізичними можливостями у обраних для дослідження країнах (Додаток Б, таблиця Б.13).

Як і у випадку з соціальним захистом материнства (вагітності), СЗ людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів) дає змогу виділити два полюси щодо досліджуваних країн: країни, що забезпечують стовідсотковий доступ до СЗ (Україна, США, Німеччина, Австралія, Казахстан, Польща, Чехія, Болгарія, Аргентина), країни, що не мають такого виду СЗ або він є несуттєвим (Нігерія, Куба).

Україна забезпечує повний доступ до СЗ людей з обмеженими фізичними можливостями, але проблемами є його низька ефективність і результативність, слабка гнучкість, неакцентованість на інтеграцію інвалідів до ринку праці, відсутність інклюзивності, а також недостатнє фінансове забезпечення.

Аналіз стану соціального захисту населення є критично важливим елементом зміцнення економічної безпеки будь-якої країни, включно з Україною. Соціальний захист визначає рівень життя громадян, їхню соціальну стабільність і впливає на загальний економічний розвиток країни.

Зазначаємо, що Україна забезпечує соціальний захист за кількістю соціальних програм (соціальних стандартів) та охопленням населення СЗ на рівні

провідних країн світу у сфері СЗ (США, Німеччина, Австралія, Японія, Польща, Чехія). Однак потребує реформування сфери соціального захисту та запровадження інноваційних підходів, а також імплементації закордонного досвіду за такими напрямками:

- зміна концепції СЗ на зростання активності осіб, що мають соціальні проблеми;
- активізація профспілок;
- гнучка податкова система;
- перевірка доходів осіб, що отримують СЗ;
- стимулювання середнього класу для розширення соціального захисту та участі у СЗ;
- стимулювання бізнесу до збільшення участі у СЗ населення;
- максимальне скорочення кількості пілг та перехід на інноваційний соціальний захист зі стимулюванням зменшення кількості осіб, що потребують СЗ;
- формування трирівневої змішаної моделі соціального захисту (перший рівень – гарантовані мінімальні виплати та рівень СЗ державою; другий рівень – обов’язковий особистий обліковий рахунок та обов’язкові відрахування на нього; третій рівень – добровільне поповнення особистого облікового рахунку); програми соціального захисту на основі умовних грошових переказів (the conditional cash transfer (CCT) program);
- формування Надзвичайного соціального фонду (НСФ);
- програма DIRE (соціальний захист на основі приватно-державного партнерства);
- запровадження методики SPSR, що спрямована на дослідження сфери соціального захисту країни з наступним реформуванням з метою підвищення ефективності СЗ;
- розробка та запровадження Національного середньострокового плану розвитку (RPJMN);

- використання програми SELARAS для побудови чіткої ієрархії інформаційних потоків в межах СЗ населення;
- в межах підвищення СЗ мешканців сільських територій та усунення гендерної дискримінації можливо використати в Україні програму SEDESOL;
- для підвищення якості соціального захисту трудових мігрантів та членів їх родин можливо використати програму MIDIS;
- для інтеграції неформально зайнятих у сферу соціального захисту України можливо використати програму Villar.

Деталізація пропозицій буде зроблена у підрозділі 3.2 дослідження.

Для перевірки гіпотези про взаємозв'язок сфери соціального захисту та економічної безпеки використаємо метод факторного аналізу та побудову регресійної моделі. Завдяки такому підходу ми можемо простежити та кількісно описати вплив соціальних індикаторів та окремих складових соціального захисту населення на рівень економічної безпеки. Це дає змогу виокремити важливі аспекти щодо провадження ефективної соціальної політики держави.

При дослідженні впливу сфери соціального захисту населення на рівень економічної безпеки використовувались дані наведені в Додатку Ж таблиці Ж.1. Всі обчислення здійснювались у економетричному пакеті EViews 9.

Крім вказаних у таблиці змінних у пакеті EViews було згенеровано додаткові змінні:

DMP – приріст мінімальної пенсії;

DMZP – приріст мінімальної заробітної плати;

DPRM – приріст прожиткового мінімуму;

DSP – приріст середньої пенсії;

DSZP – приріст середньої заробітної плати.

Для виявлення латентних факторів, що зумовлюють динаміку досліджуваних змінних в пакеті EViews було проведено факторний аналіз перелічених даних.

Застосування факторного аналізу базується на дослідженні матриці кореляційних зв'язків між досліджуваними чинниками та виділення латентних

(прихованих) факторів, що зумовлюють більшу частину сукупної дисперсії даних [158].

Якщо вихідні дані записати у вигляді матриці $X = (x_{ij})$, де i – номер ознаки, а j – номер показника, то її елементи, представлені як значення парних кореляцій матриці R ознак, обчислюють за формулою (1):

$$r_{ik} = \frac{s_{ik}}{s_i s_k} = \frac{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_i)(x_{kj} - \bar{x}_k)}{\sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_i)^2} \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{kj} - \bar{x}_k)^2}}, \quad (1)$$

де n – кількість спостережень, $\bar{x}_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_{ij}$ – середнє значення спостережуваних ознак, s_i – стандартне відхилення ознаки x_i , s_{ik} – коваріація i -ї і k -ї ознак.

Факторна модель полягає у представленні матриці Z стандартизованих спостережень $z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_i}{s_i}$ у вигляді добутку:

$$Z = AF, \quad (2)$$

де $F = (f_{pj})$ – матриця значень статистично незалежних латентних факторів f_p , а матриця факторних навантажень $A = (a_{ip})$ визначається із співвідношення:

$$R = AA^T, \quad (3).$$

Квадрат коефіцієнта a_{ip}^2 показує, яку частку дисперсії i -ї ознаки зумовлює p -й фактор, а сума $\lambda_p = \sum_{i=1}^m a_{ip}^2$ – частку сукупної дисперсії всіх ознак, яку зумовлює p -й фактор. При цьому λ_p – є власними значеннями матриці кореляцій

R , а їх сума показує частку сукупної дисперсії даних, яку пояснює дана факторна модель.

Результати проведеного в EViews факторного аналізу наведені у Додатку Ж таблиці Ж.2.

Таким чином, методом головних факторів було виділено два латентних фактори, які пояснюють понад 80% сукупної дисперсії даних. Перший з них характеризує валовий внутрішній продукт і тісно корельовані з ним величини і зумовлює понад 87% дисперсії моделі. Другий латентний фактор зумовлює близько 13% сукупної дисперсії моделі і пояснює значення та прирости величин, що характеризують соціальний захист населення.

Рівень економічної безпеки (змінна REB) характеризується впливом як першого, так і другого факторів. Графік розміщення факторних навантажень в просторі латентних факторів наведено на рис.2.11.

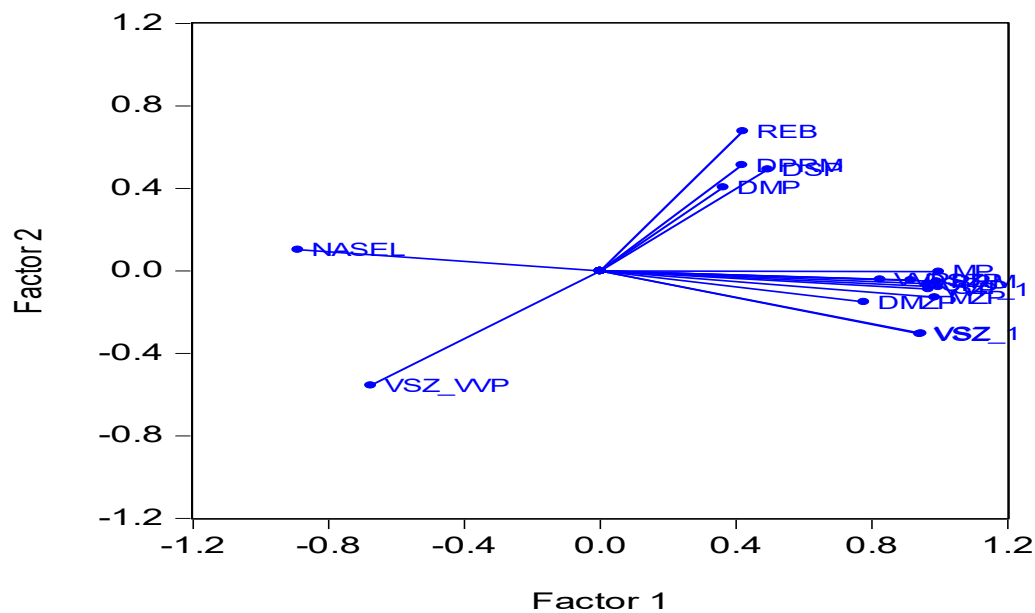

Рис. 2.11. Розміщення факторних навантажень в просторі латентних факторів

Джерело: розраховано автором

Аналіз факторної моделі дав підстави включити в регресійну модель такі змінні:

NASEL – чисельність населення;

VVP_1 – ВВП на одну особу;

VSZ_1 – витрати соціального захисту на одну особу;

DMP – приріст мінімальної пенсії;

DPRM – приріст прожиткового мінімуму;

DSZP – приріст середньої заробітної плати.

Інші змінні та вільний член були вилучені з моделі через мультиколінеарність або ж статистичну незначущість.

Результати побудови регресійної моделі в пакеті EViews наведено в таблиці Додатку Ж Таблиці Ж.3.

Рівняння регресії має вигляд:

$$REB = 0.001038 * NASEL + 0.000363 * VVP\_1 - 0.001233 * VSZ\_1 + 0.011802 * DMP - 0.016474 * DPRM - 0.003015 * DSZP. \quad (4)$$

Всі коефіцієнти регресії статистично значущі ($p < 0,05$). Коефіцієнт детермінації моделі $R^2 = 0,906$, тобто модель пояснює понад 90% дисперсії рівня економічної безпеки. Графік залишків моделі наведено на рис.2.12.

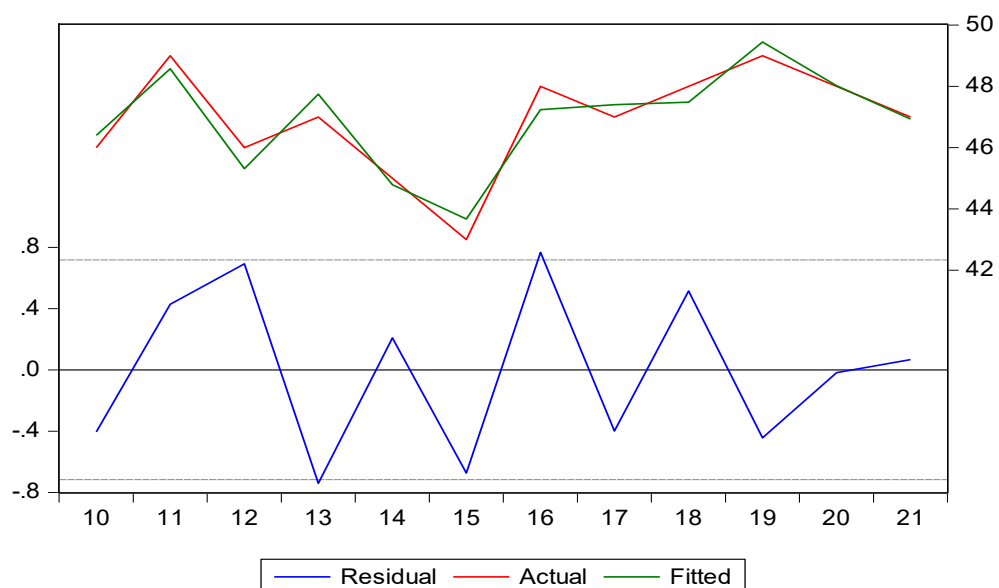

Рис. 1.12. Актуальні та обчислені значення рівня економічної безпеки та залишки моделі.

Джерело: розраховано автором

Таким чином, рівень економічної безпеки в Україні та його динаміка істотно залежать від таких факторів як:

- людський капітал, основою якого є людські ресурси;
- реалізований економічний потенціал, індикаторами якого є ВВП країни та середня заробітна плата;
- соціальні стандарти в державі, а саме: мінімальна пенсія, прожитковий мінімум;
- витрати на соціальний захист населення.

Досліджувані фактори моделі пов'язані з рівнем економічною безпеки прямим і оберненим зв'язком, що вказує на доцільність подальшого поглибленого аналізу змінних, у тому числі за рахунок розширення набору індикаторів економічної безпеки та сфери соціального захисту.

Засобами EViews визначено оцінку рівня економічної безпеки (рис. 2.13) у 2022 р., яка становить 43,28%.

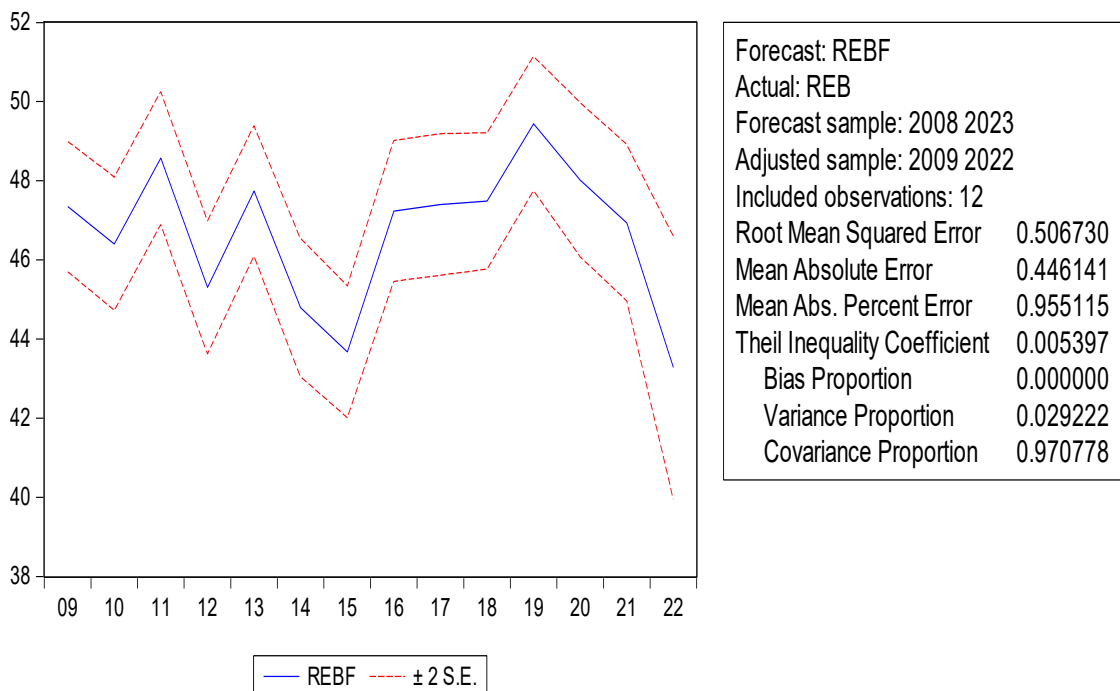

Рис. 2.13. Прогнозні значення рівня економічної безпеки

Джерело: розраховано автором

Проведений аналіз дає змогу надати характеристику сфери СЗ України та її впливу на економічну безпеку держави (рис. 2.14).

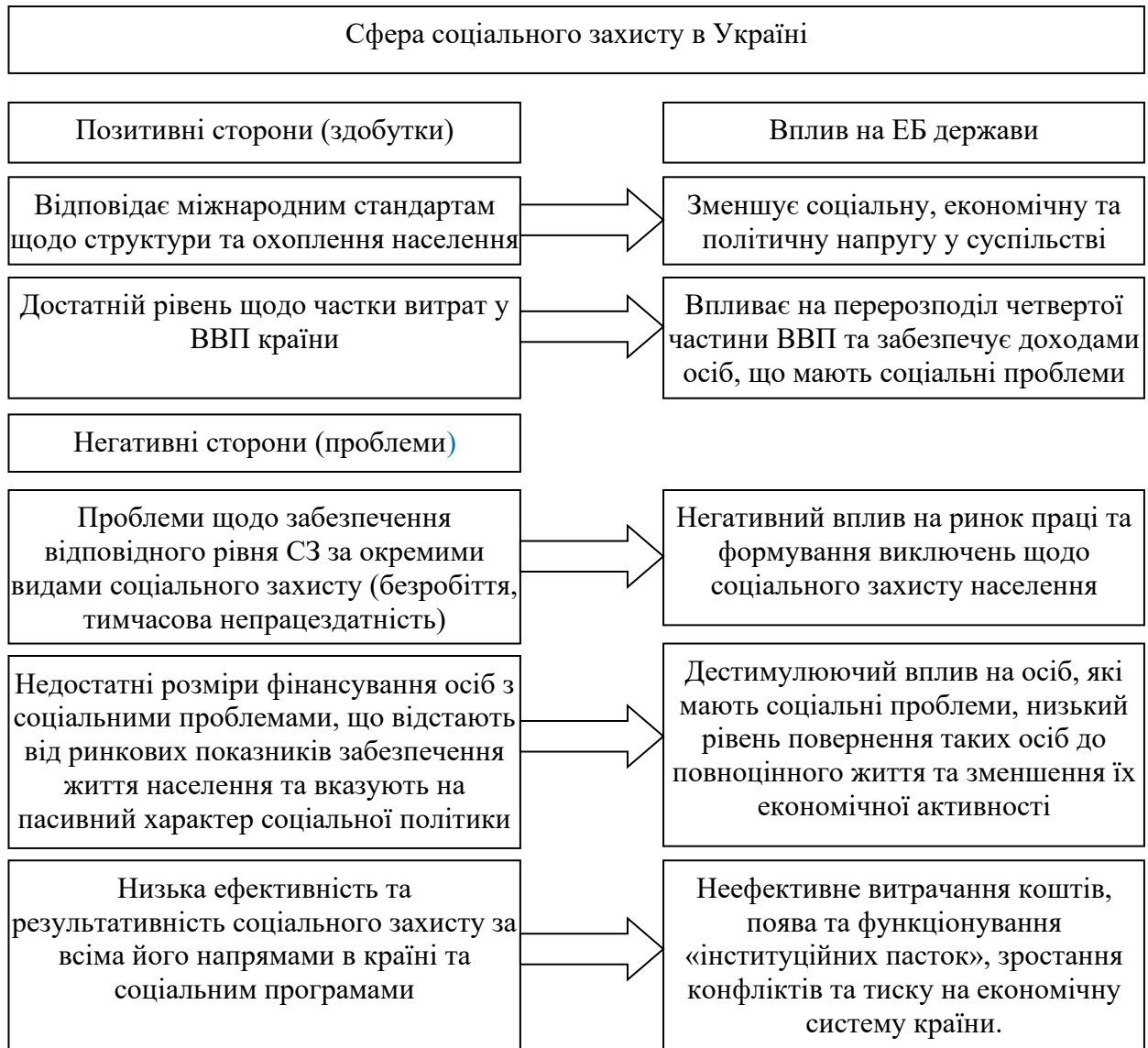

Рис. 2.14. Характеристика сфери соціального захисту в Україні та її впливу на економічну безпеку держави

Джерело: власні дослідження.

На нашу думку, для сфери соціального захисту населення в Україні, окрім здобутків у сфері соціального захисту, притаманні такі проблеми:

- забезпечення відповідного рівня СЗ за окремими видами соціального захисту (безробіття, тимчасова непрацездатність);

- недостатні розміри фінансування осіб з соціальними проблемами, що відстають від ринкових показників забезпечення життя населення та вказують на пасивний характер соціальної політики;

- низька ефективність та результативність соціального захисту за всіма його напрямками в країні та соціальним програмами.

Такі проблеми мають безпосередній вплив на економічну безпеку держави та потребують вирішення. Необхідно, за таких умов, зрозуміти вплив правового забезпечення та інституціональної структури СЗ на розвиток і подолання інституційних пасток .

2.3. Моніторинг інституційного середовища взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України

В умовах російської військової агресії, постійних змін у сучасному світі та загострення економічних, соціальних та політичних викликів, моніторинг інституційного середовища взаємодії соціального захисту та економічної безпеки є важливою складовою стратегічного управління країною.

Соціальний захист населення в Україні має розгалужену нормативно-правову базу (див. рис. 2.1) та включає: 120 категорій пільговиків (45 категорій мають пільги за соціальною ознакою, а 57 категорій мають пільги за професійною ознакою); 70 категорій громадян країни, які отримують соціальні виплати за соціальною ознакою; 50 категорій громадян країни, які отримують соціальні виплати за професійною ознакою; 60 видів компенсаційних та соціальних виплат; 120 видів пільг для громадян держави. В Україні сфера соціального захисту щороку обслуговує біля 12 млн пенсіонерів, більше 17 млн працівників. Більше 15 млн осіб в країні мають пільги або право на соціальні чи компенсаційні виплати [36; 37; 39; 88; 161, с. 5]. Сфера соціального захисту в Україні має складну структуру, та особливості у функціонуванні і взаємодії з економічною безпекою країни (рис. 2.12).

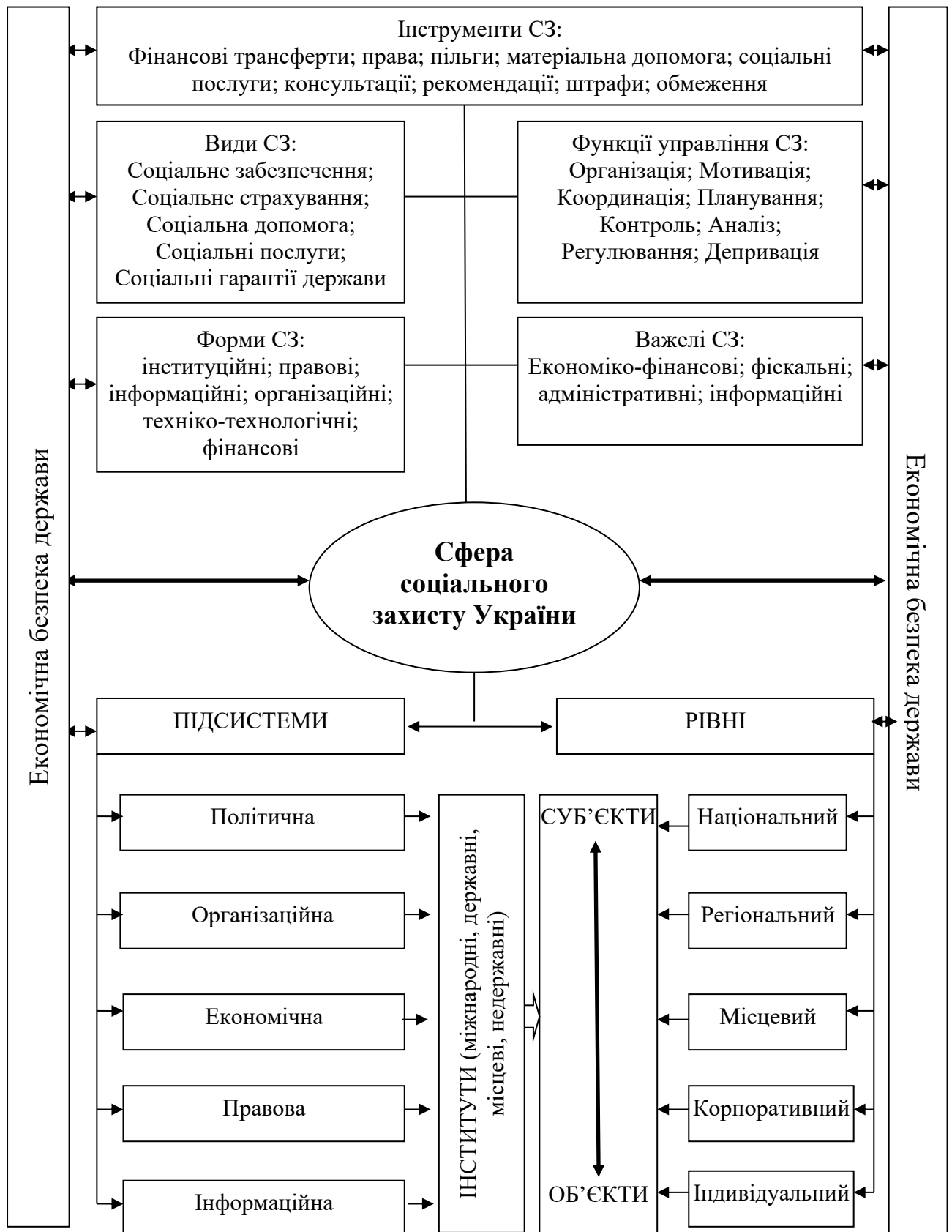

Рис. 2.12. Структура, особливості функціонування та взаємодії сфери соціального захисту України з економічною безпекою держави

Джерело: систематизовано автором за даними [102, с. 131; 166].

Види соціального захисту в Україні відповідають загальносвітовим, що було доведено у підрозділах 2.1 та 2.2 даного дослідження. Теоретична характеристика видів СЗ була представлена у підрозділі 1.1 дослідження. Оцінювання характеру надання видів соціального захисту дає підстави визнати їх переважно негативний вплив на економічну безпеку країни через: їхню недостатність для вирішення соціальних проблем населення; значну формальність надання, де головним є форма та дія, а не результат; почасти низьку ефективність і результативність.

Інструменти соціального захисту є достатньо диверсифікованими, щоб забезпечити високу гнучкість та ефективність національній сфері соціального захисту. Однак, у всій сукупності інструментів в Україні переважають: фінансові трансферти (виплати), що не відповідають запитам населення та не дають змогу вирішити їх соціальні проблеми; пільги, які не забезпечені достатньо на рівні держави та місцевих громад ресурсами, у тому числі фінансовими, а також організаційно-інформаційним супроводом; соціальні послуги, що переважно носять безальтернативний характер, мають низьку якість і не враховують інклюзивні потреби споживачів. (див. підрозділи 2.1.і 2.2.). Тому поділяємо думку експертів, що сукупність інструментів соціального захисту в Україні та їх використання суб'єктами і об'єктами соціального захисту переважно несуть загрози для економічної безпеки країни, оскільки вимагають залучення значного обсягу ресурсів, у першу чергу фінансових, але не забезпечують вирішення соціальних проблем та генерують соціальне і економічне напруження у суспільстві, а також конфлікти [102, с. 131].

Функції управління соціальним захистом повторюють функції управління, окрім функції депривації, що спрямована на ідентифікацію громадян, які не можуть задовольнити свої потреби впродовж тривалого часу. Оцінка реалізації кожної з наведених функцій у системі управління соціальним захистом показує наявність значних проблем, що негативно впливають на економічну безпеку країни. Організація з акцентом на державний сектор та низьку децентралізацію призводить до проблем з ефективністю, інклюзивністю

та гнучкістю. Контроль є недієвим та породжує корупцію і неефективне використання ресурсів. Аналіз майже не проводиться та не торкається ключових проблем соціального захисту. Координація є слабкою та постійно породжує дублювання функцій у системі органів СЗ. Регулювання є формальним та не дає змогу швидко реагувати на проблеми, які виникають. Мотивація є недостатньою та майже відсутня для осіб, які мають соціальні проблеми. Депривація, не дає змоги виявити повною мірою перелік осіб, що потребують соціального захисту, що призводить до існування виключень у сфері СЗ в країні [69; 71].

Для забезпечення соціального захисту в Україні використовують чотири типи важелів:

1. Фіскальні, що спрямовані на акумулювання фінансових та інших ресурсів для забезпечення функціонування національної сфери соціального захисту, стимулювання або здійснення дестимулюючого впливу на формування фондів соціального захисту. Оцінка фіскальних важелів сфери соціального захисту України вказує, що вони не в змозі забезпечити достатній рівень акумулювання грошових та інших видів ресурсів для підтримки осіб, що мають соціальні проблеми. Значною проблемою фіскальних важелів у сфері СЗ України є відсутність прогресивної шкали залучення грошових ресурсів, яка залежить від доходів громадян та суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Адміністративні, що дають змогу за рахунок безпосередніх розпоряджень з боку органів державної влади і місцевого самоврядування формувати управлінські впливи на сферу соціального захисту країни. Оцінка адміністративних важелів сфери соціального захисту України вказує, що вони: є малоефективними і породжують високий рівень бюрократії та корупції у сфері СЗ; призводять до дублювання функцій державних органів влади та органів місцевого самоврядування; породжують «інституційні пастки»; збільшують невдоволення суспільства, осіб, які мають соціальні проблеми, суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Фінансово-економічні, що покликані збільшити добровільне залучення до забезпечення соціального захисту населення, суб'єктів підприємництва та

організовані групи громадян. Оцінка економіко-фінансових важелів сфери соціального захисту України вказує, що вони: є недостатніми за кількістю та змістом; не мають достатньої сили впливу до стимулювання населення, суб'єктів підприємництва та організованих груп громадян до активної участі у розвитку сфери СЗ в країні, а також формування відповідного людського капіталу.

4. Інформаційні, діяльність яких спрямована на забезпечення: прозорості соціального захисту в Україні; формування розвинутого інформаційного простору для осіб, що мають соціальні проблеми; захисту прав всіх учасників сфери СЗ в країні. Оцінка інформаційних важелів сфери соціального захисту України вказує, що вони: є недостатніми для забезпечення виконання завдань, що стоять перед ними; не в змозі забезпечити достатній рівень прозорості СЗ населення в країні [20, с. 52; 68; 70; 104; 105; 164].

Сукупність важелів сфери соціального захисту в Україні переважно негативно впливає на забезпечення економічної безпеки в державі через непропорційність впливу СЗ на економіку країни та її суб'єктів, а також через конфліктні ситуації, що породжуються у національній економічній сфері.

Загалом, виокремлюють таку сукупність факторів соціального захисту в Україні:

- інституційні включають перелік відповідних формальних та неформальних інститутів, у тому числі освітні та культурні традиції, взаємовідносини населення з владою, підприємцями та міжнародними (іноземними) організаціями.

- правові забезпечують відповідне нормативно-правове регулювання, у тому числі в межах виконання Україною міжнародних нормативних актів у сфері СЗ, взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами соціального захисту в країні.

- інформаційні спрямовані на формування єдиного національного інформаційного простору забезпечення соціального захисту, що входить до міжнародних та світової інформаційних сфер СЗ, а також включає інформаційні ресурси органів державної влади, місцевого самоврядування, міжнародних та

іноземних організацій, приватних комерційних та некомерційних організацій (підприємств), організованих груп громадян, окремих активістів (блогерів).

- організаційні забезпечують функціонування сфери соціального захисту в країні, її структурну побудову та регламентують взаємовідносини між її елементами. Організаційні форми СЗ в країні визначають перелік функцій, що виконують складові елементи сфери та підпорядкування елементів сфери один одному.

- дія техніко-технологічних факторів соціального захисту в Україні спрямована на регламентацію процесів забезпечення СЗ особам, які мають соціальні проблеми зі сторони відповідних інститутів сфери. До техніко-технологічних форм відносять також технічні можливості надання СЗ в країні та запровадження відповідних інновацій.

- фінансові фактори соціального захисту в Україні дають змогу сформувати фонди грошових ресурсів для забезпечення СЗ особам, що мають соціальні проблеми та розвитку сфери соціального захисту в країні і її окремих елементів. Також, за рахунок фінансових форм, відбувається регламентація доходів та видатків у сфері соціального захисту в Україні [41; 42, с. 15; 102, с. 131].

Політична підсистема сфери соціального захисту України включає в себе опосередковано міжнародні організації та політичні утворення (через приєднання до міжнародних договорів у сфері СЗ), такі як: ООН, Міжнародна організація праці, Рада Європи, Європейський Союз. Також опосередковано у політичну підсистему сфери соціального захисту України входять інші іноземні держави з якими було укладено міждержавні угоди щодо СЗ населення (Королівство Іспанія, Естонська Республіка, Литовська Республіка, Латвійська Республіка та ін.) [18; 19; 56, с. 16].

На національному рівні політичну підсистему сфери соціального захисту України формують: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Конституційний суд України; Верховний суд України; Міністерство соціальної політики України; Міністерство освіти та науки

України; Міністерство охорони здоров'я України; Державна соціальна служба України; Державна служба України з питань праці; Фонд соціального страхування України; Пенсійний фонд України; інші інститути державної влади; інші загальнодержавні інститути судової влади [141, с. 6; 161, с. 16-17].

На регіональному рівні політичну підсистему сфери соціального захисту України формують: Рада міністрів Автономної Республіки Крим; місцеві державні адміністрації; Департаменти соціального захисту населення при держадміністраціях; Управління праці та соціального захисту населення в регіонах; Обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; регіональні або обласні підрозділи Міністерства освіти та науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Державної соціальної служби України, Державної служби України з питань праці, Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України; регіональні органи судової влади [111].

На місцевому рівні політичну підсистему сфери соціального захисту України формують: виконавчі органи міських рад міст обласного значення; рад об'єднаних територіальних громад; місцеві підрозділи органів виконавчої державної влади; місцеві підрозділи судової влади.

На корпоративному рівні політичну підсистему сфери соціального захисту України формують: політичні партії, депутатські об'єднання, профспілкові організації суб'єктів підприємництва, організовані групи громадян, засоби масової інформації.

На індивідуальному рівні політичну підсистему сфери соціального захисту України формують: окремі депутати, активісти/блогери/журналісти, окремі домашні господарства (громадяни).

Суб'єктами політичної підсистеми сфери соціального захисту України є: інститути державної виконавчої влади, інститути місцевого самоврядування, міжнародні організації, органи законодавчої та судової влади на різних рівнях їх функціонування (національний, регіональний, місцевий), політичні партії, об'єднання депутатів, профспілкові організації суб'єктів підприємництва, організовані групи громадян, засоби масової інформації, окремі депутати,

активісти/блогери/журналісти, окремі домашні господарства (громадяни). До об'єктів політичної підсистеми сфери соціального захисту України слід віднести: групи або окремих осіб, що мають соціальні проблеми, а також членів їх сімей; окремі регіони та місцевості країни.

Аналіз функціонування та розвитку політичної підсистеми сфери соціального захисту України дає змогу виявити її низький рівень ефективності, проблеми комунікації та налагодження взаємодії між рівнями, конфлікти та зростання бюрократії, високий рівень корупції, недостатню прозорість, порушення прав осіб, що мають соціальні проблеми, відстоювання індивідуальних інтересів інститутами підсистеми за рахунок інтересів інших інститутів підсистеми. Наведене, на нашу думку, генерує додаткові шоки для економічної системи країни та переважно негативно впливає на економічну безпеку держави.

Організаційна підсистема сфери соціального захисту України включає:

1. На національному рівні: нормативні документи, методичні матеріали щодо здійснення окремих видів соціального захисту; положення щодо функціонування загальнодержавних органів виконавчої, судової та законодавчої влади; законодавчі та нормативні акти, що регламентують діяльність сфери соціального захисту в Україні та окремих її складових; рекомендації міжнародних організацій та іноземних партнерів щодо організації функціонування сфери СЗ в країні та її складових; технічні засоби та технології, у тому числі інноваційні, щодо здійснення соціального захисту в країні та окремих його видів; імплементацію закордонного досвіду надання СЗ громадянам країни; наукові розробки щодо надання СЗ в країні та функціонування української сфери соціального захисту.

2. На регіональному рівні: нормативні документи інтеграції регіональної підсистеми у сферу СЗ країни; положення щодо функціонування регіональних підрозділів органів виконавчої, судової та законодавчої влади; регіональні нормативні акти, що регламентують діяльність сфери соціального захисту в регіонах та окремих її складових; рекомендації міжнародних організацій та

іноземних партнерів щодо організації функціонування сфери СЗ в регіоні та її складових; технічні засоби та технології, у тому числі інноваційні, щодо здійснення соціального захисту в регіоні та окремих його видів; імплементацію закордонного досвіду надання СЗ мешканцям регіону; наукові розробки щодо надання СЗ в регіоні та функціонування регіональної підсистеми соціального захисту.

3. На місцевому рівні йде повне повторення складових регіонального рівня організаційної підсистеми сфери соціального захисту України з врахуванням місцевих організаційних особливостей.

4. На корпоративному рівні: нормативні документи суб'єктів підприємництва та окремих організацій (державних або приватних), які здійснюють соціальний захист населення; положення щодо здійснення соціального захисту окремими організаціями; положення суб'єктів підприємницької діяльності щодо соціального захисту власних працівників та членів їх сімей; імплементація закордонного досвіду щодо соціального захисту населення окремими організаціями (державними або приватними), а також суб'єктами підприємництва; наукові розробки надання СЗ на корпоративному рівні.

5. На індивідуальному рівні: освітні, консультаційні, просвітницькі, інформаційні нормативні та інші документи щодо СЗ окремого громадянина; права та обов'язки громадян у сфері СЗ; наукові розробки надання СЗ на індивідуальному рівні.

Суб'єкти та об'єкти організаційної підсистеми сфери соціального захисту України майже ідентичні суб'єктам та об'єктам політичної підсистеми. Доповненням до суб'єктів є: науково-дослідні інститути, заклади вищої освіти, іноземні держави та організації, окремі науковці, суб'єкти підприємницької діяльності, організації (державні та приватні), що здійснюють СЗ населення. Доповненням до об'єктів є: суб'єкти підприємницької діяльності [102].

Оцінка функціонування та розвитку організаційної підсистеми сфери соціального захисту України дає змогу вказати на такі проблеми: наявність

дублювання функцій; недостатня участь недержавних організацій та суб'єктів підприємництва у СЗ населення; наявність «інституційних пасток»; низька якість імплементації закордонного досвіду та формальна імплементація закордонного досвіду; низька ефективність запровадження інновацій та супротив інноваціям на місцях.

На національному рівні економічна підсистема сфери соціального захисту України включає: сукупність податків, зборів, внесків, надходжень, які формують та забезпечують СЗ в країні; фінансові та інші економічні взаємовідносини між суб'єктами та об'єктами соціального захисту у державі; економічну діяльність надавачів СЗ у країні; функціонування соціальних підприємств, у першу чергу з системи всеукраїнських товариств сліпих і глухих; економічне забезпечення роботи людей, що мають соціальні потреби; фінансування та економічну підтримку започаткування та розвитку підприємницької діяльності людей, що мають соціальні проблеми; залучення міжнародної та іноземної фінансової допомоги особам, що мають соціальні проблеми в Україні; економічні взаємовідносини осіб, що мають соціальні проблеми з економічною системою країни та її складовими.

Регіональний та місцевий рівень економічної підсистеми сфери соціального захисту України повторює складові національного рівня тільки з врахуванням територіальних обмежень та обсягів економічної взаємодії між суб'єктами та об'єктами СЗ.

На корпоративному рівні економічна підсистема сфери соціального захисту України включає: економічну діяльність державних та недержавних (національних і іноземних) організацій щодо СЗ осіб, які мають соціальні проблеми; фінансування потреб та економічну підтримку осіб, що мають соціальні проблеми зі сторони державних та недержавних (національних і іноземних) організацій, що здійснюють соціальний захист; соціальний захист робітників та членів їх сімей суб'єктами підприємницької діяльності; утворення та підтримка функціонування соціальних підприємств, у тому числі за рахунок використання Fintech; реалізацію програм корпоративної соціальної

відповідальності суб'єктами підприємницької діяльності, у тому числі іноземними.

На індивідуальному рівні – функціонування економічної підсистеми сфери соціального захисту України спрямовано на фінансову та економічну підтримку осіб, які мають соціальні проблеми, а також на грантову допомогу особам, що мають соціальні проблеми, у тому числі за рахунок використання Fintech.

Суб'єкти та об'єкти економічної підсистеми сфери соціального захисту України майже ідентичні до суб'єктів та об'єктів політичної та організаційної підсистем, за виключенням додання до суб'єктів підприємств Fintech, а до об'єктів працівників суб'єктів господарювання та членів їх сімей.

Оцінка функціонування та розвитку економічної підсистеми сфери соціального захисту України дає змогу виявити такі проблеми: недостатнє фінансове забезпечення осіб, що мають соціальні проблеми; низька участь у фінансуванні СЗ суб'єктів підприємницької діяльності, особливо національних; недостатня увага економічній підтримці підприємницьких ініціатив осіб, що мають соціальні проблеми; недостатній розвиток залучення Fintech до фінансування та економічної підтримки осіб, що мають соціальні проблеми і розвитку соціальних підприємств; низька активність у започаткуванні та розвитку діяльності соціальних підприємств. Наведені проблеми мають негативний вплив на економічну систему та економічну безпеку у країні.

Правова підсистема сфери соціального захисту України включає нормативно-правові акти України, міжнародні нормативні акти до яких приєдналась країна, міждержавні нормативні акти, нормативні акти на регіональному, місцевому, корпоративному рівнях, суб'єктів (міжнародні організації, іноземні уряди та законодавчі органи, Верховна Рада України, органи судової влади, ради народних депутатів регіонального та місцевого рівня, суб'єкти підприємництва, державні та недержавні (національні та іноземні) організації, ЗМІ, правозахисники, організовані та неорганізовані групи громадян) та об'єктів (особи, що потребують соціального захисту та їх родини,

працівники підприємств та їх родини, підприємці) підсистеми. Ключовою є сукупність нормативно-правових документів у сфері СЗ (додаток В, табл. В.1), що включає у себе:

1. На національному рівні: Міжнародні нормативні акти, до яких приєдналась Україна (ООН, МОП, Рада Європи); Двосторонні договори з іншими державами (Угоди про соціальне забезпечення громадян з урядами: Королівства Іспанії; Естонської Республіки; Латвійської Республіки; Литовської Республіки; Словацької Республіки; Республіки Болгарія; Чеської Республіки та ін.); Ключові законодавчі акти в Україні (Конституція України, Закон України «Про соціальні послуги»); Основні законодавчі акти за різними видами СЗ («Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» та ін.); Додаткові законодавчі акти (Кодекси України; Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про громадські об'єднання», «Про здійснення державних закупівель», «Про звернення громадян» та ін.); Нормативні акти у сфері СЗ (Накази Міністерства соціальної політики України; Укази Президента України; Постанови Верховної Ради України; Постанови Кабінету Міністрів України).

2. На регіональному рівні: нормативні акти органів місцевого самоврядування, підрозділів державних інститутів зі сфери СЗ; судові постанови у сфері СЗ.

3. На місцевому рівні: нормативні акти органів місцевого самоврядування, підрозділів державних інститутів зі сфери СЗ; судові постанови у сфері СЗ.

4. На корпоративному рівні: нормативні документи суб'єктів підприємництва у сфері СЗ; нормативні документи організацій (приватних та державних, іноземних та національних), які здійснюють СЗ; судові постанови у сфері СЗ.

5. На індивідуальному рівні: судові постанови у сфері СЗ, у тому числі міжнародних інстанцій.

Оцінка правової підсистеми сфери соціального захисту України уможлиблює виявити такі проблеми: формальне виконання міжнародних нормативних актів та угод між країнами; надмірне переобтяження нормативно-правової бази країни у сфері СЗ законами та нормативними актами; відсутність практичних механізмів реалізації законодавчих та нормативних актів у сфері соціального захисту в країні; не бажання осіб, що мають соціальні проблеми відстоювати власні інтереси у судах через правову неграмотність та відсутність фінансових ресурсів; недостатня активність державних та недержавних інститутів щодо підвищення правової грамотності осіб, які мають соціальні проблеми; недостатні розміри консультаційної та інформаційної підтримки осіб, що мають соціальні проблеми у правовій підсистемі; правовий нігілізм державних службовців, представників суб'єктів підприємницької діяльності та осіб, що мають право на соціальний захист. Проблеми правової підсистеми сфери соціального захисту України мають негативний вплив на економіку та економічну безпеку країни, породжуючи конфлікти, «інституційні пастки», додаткові витрати у суб'єктів і об'єктів сфери СЗ та економічної системи, формуючи негативне ставлення до судової системи, органів влади та нормативно-правової бази держави.

Інформаційна підсистема сфери соціального захисту України включає (національний, регіональний, місцевий, корпоративний та індивідуальний рівні):

1. Інформаційну інфраструктуру, що використовується у сфері СЗ.
2. Сукупність інформаційних ресурсів та інформаційних матеріалів у сфері соціального захисту.
3. Технічні засоби та технології, що допомагають генерувати інформацію, здійснювати обмін інформацією та надавати інформацію тим, хто її потребує.
4. Засоби масової інформації, блогерів та науковців, що генерують інформаційні потоки (суб'єкти підсистеми)

5. Інститути державної влади, місцевого самоврядування, суб'єкти підприємництва, недержавні та державні національні та іноземні організації зі сфери СЗ, що формують інформацію та генерують інформаційні потоки (суб'єкти підсистеми)..

6. Індикатори соціального захисту, що можуть використовуватись на різних рівнях функціонування сфери СЗ в країні (додаток В, таблиця В.2).

7. Статистичну інформацію та бази даних, що може використовуватись на різних рівнях функціонування сфери СЗ в країні (додаток В, таблиця В.3).

Оцінка інформаційної підсистеми сфери соціального захисту України вказує на наявність наступних проблем: недостатній обсяг інформації, що формує інформаційний простір сфери СЗ в країні; значна кількість недостовірної, необ'єктивної та псевдо правдивої інформації; наявність значного «інформаційного шуму»; відсутність єдиного інформаційного ресурсу у сфері СЗ; складнощі доступу до інформації, особливо у осіб, які мають соціальні проблеми. Наведені проблеми не дають змоги приймати зважені управлінські рішення та генерують конфлікти у соціальній сфері та економічній системі держави, і негативно впливають на економічну безпеку країни.

Особливу увагу актуалізуємо, що через тривалий час військових дій на території України, важливим завданням є здійснення практичних заходів з реабілітації та реадaptaції постраждалих учасників відсічі збройної агресії проти України. Зокрема, необхідно сформувавши пакет послуг з реабілітації та реадaptaції цієї категорії громадян, які позбавлені своєчасного та достовірного інформування про зміст і порядок їх одержання. Таким чином, буде доцільним розроблення законопроекту про внесення змін до Закону України від 22.10.1993 №3551 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» у частині включення норм щодо створення в Україні єдиної системи соціального та правового захисту ветеранів війни та прирівняних до них осіб, яка забезпечить обов'язкове створення державою умов для їх соціальної та професійної адаптації, санаторно-курортного лікування та відпочинку, а також безоплатної

психологічної та медико-психологічної реабілітації у відповідних закладах охорони здоров'я [114; 119].

Проведене нами дослідження інституційно-правового забезпечення взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України показало наявність суттєвих проблем та необхідність реформування інституційної і правової складових сфери СЗ в країні, тобто її інноваційної модернізації на національному, регіональному, місцевому, корпоративному та індивідуальному рівнях.

Висновки до розділу 2

1. На основі діагностування розвитку соціального захисту населення, як складової економічної безпеки держави, виокремлено шість етапів розвитку СЗ в Україні за часів здобуття незалежності. Для кожного з шести етапів розвитку соціального захисту населення в країні визначено часові рамки, головні фактори впливу на зміни у сфері СЗ в державі, ключові характерні особливості розвитку СЗ, основні зміни у нормативно-правовій базі.

2. Розкрито період проведення діагностики розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави та проведено аналіз основних показників: співвідношення ВВП, витрат на СЗ та частки витрат на СЗ у ВВП України з номінацією у гривнях; співвідношення ВВП, витрат на соціальний захист та витрат на соціальний захист на одну особу в Україні з номінацією у доларах США; співвідношення динаміки середньої, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму; співвідношення динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму; співвідношення динаміки середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму; динаміка рівня безробіття; динаміка виконання ключових соціальних програм. Визначено головні проблеми у

розвитку СЗ в Україні у період з 2008 до 2022 років, а також загрози економічній безпеці держави.

3. Здійснено аналіз стану соціального захисту населення як напрямку зміцнення економічної безпеки України на основі порівняння розвитку СЗ в Україні та інших країнах світу, що обрані за різними регіонами світу та різними рівнями економічного розвитку за період з 2008 до 2022 років. Аналіз було проведено за часткою витрат на соціальний захист у ВВП країни, витратами на соціальний захист населення у доларах США, часткою населення, що скористалися СЗ. Окремо також було здійснено аналіз щодо доступу населення до окремих видів соціального захисту, які виокремлені Міжнародною організацією праці: дитинство/сімейні соціальні послуги; по вагітності (материнство); безробіття; тимчасова непрацездатність; соціальний захист людей похилого віку, у тому числі пенсійне забезпечення; підтримка інвалідів (людей з обмеженими фізичними можливостями).

4. Розкрито проблеми та переваги соціального захисту в країні і відповідність тенденцій розвитку СЗ в Україні загальносвітовим тенденціям. За допомогою методів факторного аналізу та економетричного прогнозування здійснено оцінку впливу соціального захисту населення на рівень економічної безпеки держави. На основі отриманої аналітичної інформації було надано авторську характеристику сфери соціального захисту в Україні та її впливу на економічну безпеку держави.

5. Аналіз інституційно-правового забезпечення взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України, що базується на визначенні структури, особливостей функціонування та взаємодії сфери СЗ країни з ЕБ держави. Виявлено проблематику використання інструментів, видів, функцій, форм та важелів сфери СЗ в Україні.

6. Виокремлено п'ять підсистем сфери соціального захисту України (політична, організаційна, економічна, правова, інформаційна) та, на основі характеристики їх інституційної складової, суб'єктно-об'єктного складу на різних рівнях функціонування (національний, регіональний, місцевий,

корпоративний, індивідуальний), визначена сукупність проблем та напрямів впливу на економічну безпеку країни. Доведена необхідність реформування інституційної і правової складових сфери соціального захисту в країні у контексті забезпечення підвищення економічної безпеки та ефективності і результативності СЗ на національному, регіональному, місцевому, корпоративному та індивідуальному рівнях в державі. Наголошено на неефективному розвитку соціальної сфери країни та необхідності її інноваційної модернізації, в тім числі з переважанням активної соціальної політики.

Основні результати дослідження опубліковані в наукових працях автора [141; 142; 145; 146].

РОЗДІЛ 3. ІННОВАТИЗАЦІЯ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Стратегічні напрями вдосконалення механізму інноваційної трансформації соціального захисту задля посилення економічної безпеки України

Сфера соціального захисту в Україні в умовах розвитку за часів здобуття і розбудови незалежності держави сформувала значний обсяг проблем, що потребує вирішення в межах здійснення реформування з врахуванням внесення змін у інституційне та правове середовище СЗ на основі розробки і запровадження відповідних інновацій. Наразі соціальний захист населення країни має переважно негативний вплив на національну та економічну безпеку і породжує дестабілізуючі шоки для економіки України [147, с. 229].

Серед ключових проблем, що заважають розвиватись СЗ населення в країні, на нашу думку, можна виділити як характерні для всіх країн з перехідною економікою, так і унікальні для країни, що сформувались в межах розбудови національної соціально-економічної системи і породжені сучасними змінами у соціальній сфері та економічній системі світу і України, а також утворились під впливом зовнішніх факторів в країні. Серед проблем, що історично сформувались у країнах з перехідною економікою і є характерними для України слід віднести:

1. Скорочення реальної вартості соціальних трансферів через високі рівні інфляції та девальвації, що призводить до критичної недостатності рівня соціального захисту, який постійно відстає від розвитку економічної системи та гальмує її розвиток, тим самим негативно впливаючи на національну та економічну безпеку. Індексація розмірів витрат на СЗ залежить не від економічної, а від політичної системи країни, що призводить до маніпуляцій та популізму у соціальному захисті населення.

2. Розмитість цілей соціального захисту призвела до намагання за рахунок СЗ вирішити всі наявні соціальні проблеми країни та критично погіршила загальну ситуацію з СЗ і негативно вплинула на економічну систему країни. В цих умовах сформувався переважно номінальний рівень СЗ, який дестимулює впливає на людей, що мають соціальні проблеми, а також породжує складні економічні проблеми. Прикладом такої ситуації може виступати боротьба з безробіттям у 90-ті роки ХХ століття та у перше десятиріччя ХХІ століття, що стимулювала людей виходити рано на пенсію і значно збільшила кількість пенсіонерів, які не можуть бути забезпечені адекватними пенсійними виплатами, що породило постійний соціальний конфлікт у суспільстві і економіці.

3. Намагання продовжити практику радянської моделі соціального захисту, що замість грошових витрат пропонувала людям з соціальними проблемами великий перелік пільг призвело до неконтрольованого зростання кількості пільговиків та перекладання фінансового тягаря на суб'єкти підприємництва або місцеві громади (безкоштовний проїзд у громадському транспорті, пільги для працюючих на підприємствах та ін.). Неотримання пільг та їх номінальне отримання сформувало критичне незадоволення у частини суспільства та збільшило соціальну напругу в країні.

4. Диспропорції щодо утримання секторів освіти та охорони здоров'я призвели до критичної неможливості розвитку цих секторів та окремих установ з цих секторів, що породило дублювання їх функцій за рахунок приватних підприємств і сформувало «інституційну пастку». Повністю прийняти на себе всіх споживачів приватні підприємства не бажають, утримувати державну складову досить дорого та неефективно, оскільки платоспроможні споживачі користуються послугами приватних підприємств.

5. Передача утримання переважної частини соціального захисту населення до місцевих громад на фоні дефіциту їх бюджетів і фінансової неспроможності забезпечувати утримання розгалуженої структури державних закладів соціального захисту і соціальної інфраструктури призвела до формування конфліктів у владній вертикалі та значного зниження можливостей

людей, що мають соціальні проблеми, отримати належні захист і підтримку. Іншою стороною проблеми стала неможливість більшості місцевих громад розвиватись та нарощувати свій соціально-економічний потенціал, а також зростання залежності місцевих громад від трансферів центральної влади.

6. Недостатня інноваційна трансформація соціальної політики в країні та проблеми у розвитку людського капіталу, що негативно впливає на продуктивність, доходи та рівень соціального захисту [189; 195].

До проблем, що породжені розвитком соціально-економічної системи України у сфері СЗ та мають значний негативний вплив на соціальний захист і економічну безпеку слід віднести:

1. Корупцію, яка породжена наявністю «інституційних пасток», низьким рівнем оплати праці у сфері соціального захисту країни та недостатнім рівнем контролю. Наразі корупція торкається всіх складових СЗ населення в Україні, зменшуючи доступ до соціального захисту людей, що мають соціальні проблеми та формуючи негативний вплив на ефективність надання захисту і допомоги. Корупція впливає на розподіл фінансових і інших ресурсів у сфері СЗ, призначення на посади у державних і недержавних інститутах СЗ, доступ до СЗ людей, що мають соціальні проблеми, закупівлі установ СЗ, розподіл замовлень на СЗ серед державних, місцевих та недержавних установ (підприємств).

2. Рівень актуального доступу до соціального захисту людей, що мають соціальні проблеми. Низький рівень контролю, корупція, недостатня якість нормативно-правового забезпечення СЗ призводять до того, що сформувався прошарок людей, які мають доступ до соціального захисту, однак не мають соціальних проблем. Натомість, значна кількість людей з соціальними проблемами не в змозі отримати належний соціальний захист через формальні або технічні перешкоди.

3. Ефективність, що є критично недостатньою, враховуючи рівень соціального захисту в країні та відсоток витрат у ВВП на здійснення СЗ (див. розділ 2 дослідження). Низький рівень цифровізації СЗ населення, недостатня підготовка соціальних працівників, завантаженість соціальних працівників

непрофільною роботою, бюрократія, відсутність зворотного зв'язку, акцент на кількість а не якість СЗ, формальне виконання завдань СЗ, політичний популізм призводять до неефективного витрачання ресурсів і неможливості допомогти людям, що мають соціальні проблеми у вирішенні таких проблем.

4. Критична недовіра громадян України до владних інститутів, що призводить до: відсутності зворотного зв'язку у сфері СЗ; намагання використовувати шахрайські схеми отримання СЗ; небажання брати участь у СЗ, особливо на добровільній основі; низької активності людей, що мають соціальні проблеми; наявності постійних конфліктів між отримувачами СЗ, отримувачами та надавачами СЗ, державними та місцевими інститутами у сфері СЗ, державними і приватними інститутами у сфері СЗ.

5. Розміри тіньової економіки (38 % у 2008 році та 32 % ВВП у 2021-2022 роках [77]), що з однієї сторони значно зменшують постачання ресурсів, у тому числі фінансових, у сферу соціального захисту країни, а з іншої – критично зменшують можливості соціального захисту осіб, які мають соціальні проблеми. Тінізація економіки є одним із основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Вона негативно позначається на усіх сферах суспільного життя, гальмує та викривлює соціально-економічні реформи [25, с.119]. Тіньова економіка також має значний вплив на розвиток корупції у сфері СЗ України та негативно впливає на ефективність соціального захисту в країні.

Пріоритети СЗ, що породжені сучасними змінами у соціальній сфері та економічній системі світу і України є:

1. Неформальна зайнятість та зростання кількості людей, що працюють у креативній індустрії. Дослідження Світового банку вказують на значну вразливість людей, що мають неформальну зайнятість щодо соціального захисту. При цьому у період дослідження спостерігається стійка тенденція до зростання кількості людей, що мають неформальну зайнятість у економічно розвинутих країнах, країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються [184]. Стимулом для зростання такої категорії працівників стала пандемія та

активізація переведення максимально можливої кількості операцій компаніями у сферу онлайн, а також зростання аутсорсингу. Особливо активно розвивається неформальна зайнятість у країнах з перехідною економікою, що можуть запропонувати висококваліфікованих працівників не тільки для власних ринків праці, а й для ринків праці інших країн світу, особливо економічно розвинутих. Ключовою конкурентною перевагою працівників країн з перехідною економікою для економічно розвинутих країн є більш низька оплата праці за відповідної кваліфікації, а для країн, що розвиваються більш висока кваліфікація працівників ніж у місцевих трудових кадрів. З іншої сторони, нерозвинутість і слабка гнучкість соціального захисту населення у країнах з перехідною економікою, у тому числі в Україні, переважно не дає змоги залучити працівників з неформальною зайнятістю до процесів СЗ, що несе у собі втрати для працівників і сфери соціального захисту країни, яка втрачає ресурси, в першу чергу фінансові, які могли надавати неформально зайняті працівники, більшість з яких мають середній і високий, за національними мірками, розмір доходу [184].

2. Необхідність активізації соціального захисту сільського населення. Наразі існує декілька аспектів проблеми: по-перше, за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (FAO) та Міжнародної організації праці (ILO) 75 % бідного населення світу проживає у сільській місцевості [173], що потребує нарощування соціального захисту; по-друге складність надання соціального захисту у сільській місцевості та нерозвинутість відповідної інфраструктури призводить до дискримінації та сегрегації сільського населення, що є характерним і для України та вимагає суттєвого реформування сфери соціального захисту; по-третє наявність значного прошарку родин у сільській місцевості, що мають доходи середні та вище середнього в межах країни, але переважно мають неформальну зайнятість (проблема характерна для країн з перехідною економікою, у тому числі України та країн, що розвиваються) і не можуть за наявних інструментів СЗ отримувати достатній рівень захисту і підтримки.

3. Необхідність збільшувати інклюзію у сфері соціального захисту та реформувати для цього інструменти СЗ. Сучасні потреби людей у соціальному захисті відрізняються, масові підходи несуть у собі критичне зниження ефективності, низьку якість надання СЗ та незадоволення людей, що мають соціальні потреби. Наразі постає потреба підвищення індивідуалізації у сфері СЗ та збільшення ефективності соціального захисту.

В Україні сформувалась група факторів, які призвели до проблем у сфері соціального захисту, що породжені зовнішнім впливом на соціально-економічну систему країни, до яких слід віднести:

1. Пандемію та її наслідки. Наразі можемо говорити про наслідки пандемії для України, що призвело до зростання витрат у сфері медичного обслуговування населення, розширення неформальної зайнятості та збільшення потреби у соціальному захисті серед людей у країні через втрату частини або повністю доходів. На особливу увагу заслуговують потреби у розширенні онлайн спілкування між установами СЗ та особами, що мають соціальні проблеми.

2. Військова агресія, що несе у собі критичні виклики для сфери соціального захисту країни через зростання кількості осіб, які потребують СЗ та складнощів у роботі установ соціального захисту. Наразі необхідним є значне реформування сфери СЗ в країні та стратегічне планування через необхідність розрахунку довгострокових наслідків війни для України та її сфери соціального захисту. Окремою проблемою є критичне зниження доходів більшості населення країни та економічна криза, що зменшує фінансові можливості соціального захисту населення держави.

Враховуючи виявлену сукупність проблем розвитку соціального захисту в Україні, що мають негативний вплив на соціально-економічну безпеку країни постає потреба проведення реформування з акцентом на інституційно-правову складову сфери СЗ та розробку і запровадження інновацій. В цих умовах ключовим є формування концептуальних основ розробки і запровадження стратегії реформування сфери соціального захисту в Україні з виокремленням

ключових напрямків реформ, а також послідовності дій щодо проведення реформ СЗ з використанням інновацій (рис. 3.1).

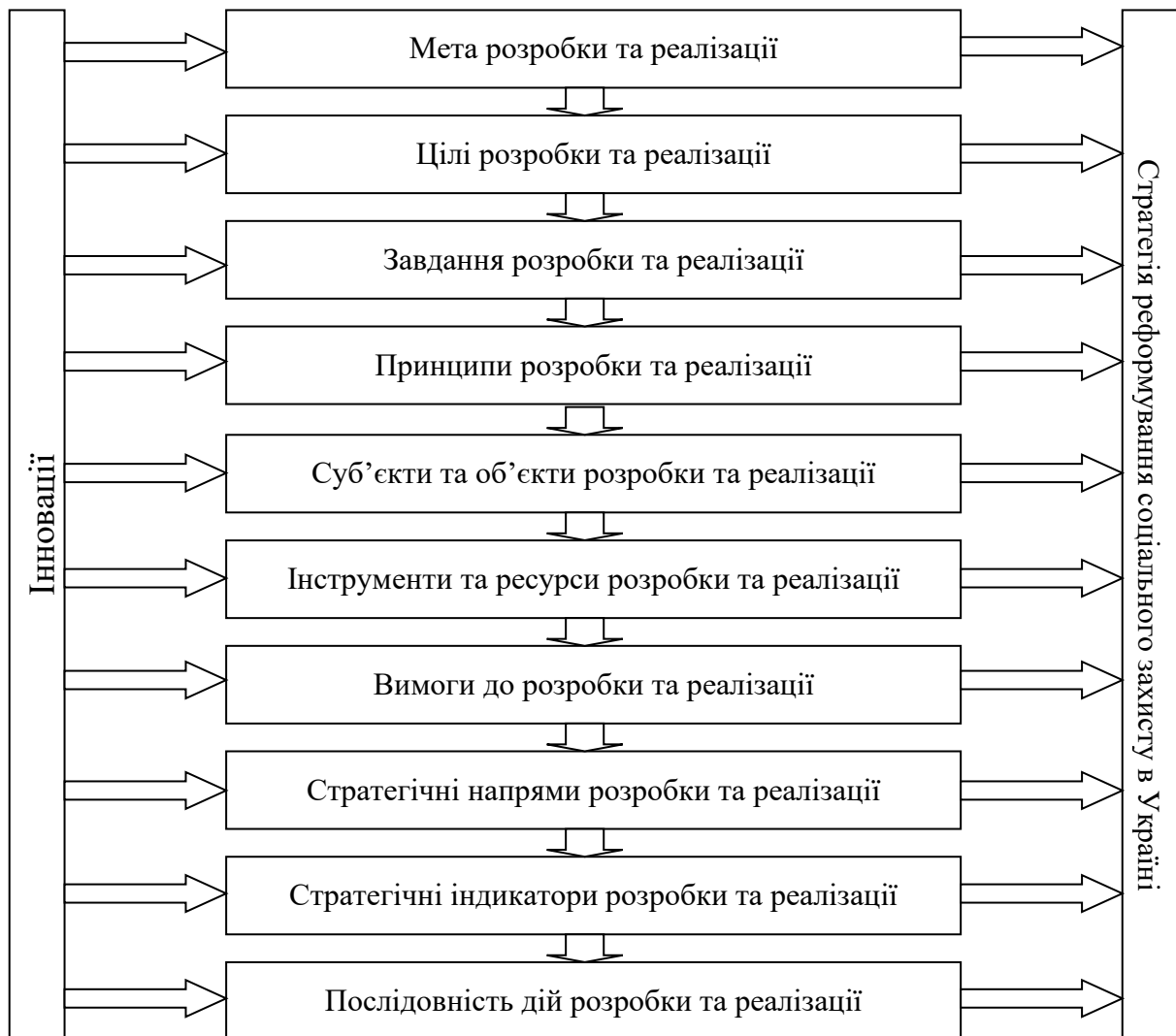

Рис. 3.1. Концептуальні основи розробки і запровадження стратегії реформування сфери соціального захисту в Україні

Джерело: власні дослідження.

Метою розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні повинно виступати визначення концептуальних засад підвищення ефективності та результативності СЗ в країні на основі змін у інституційно-правовому середовищі на базі розробки і запровадження інновацій з врахуванням іноземної практики реформування соціального захисту [102, с. 133].

Цілі розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні повинні бути співзвучними з цілями, що були запропоновані у «Концепції реформування системи соціальних послуг» Кабінету Міністрів України [55] та бути спрямовані на:

1. Підвищення рівня якості соціального захисту до рівня економічно розвинутих країн та стандартів Європейського Союзу з врахуванням імплементації закордонного досвіду і розробки та запровадження інновацій.

2. Збільшення ефективності соціального захисту до рівня економічно розвинутих країн та зниження фінансового навантаження на бюджети різних рівнів з врахуванням імплементації закордонного досвіду і розробки та запровадження інновацій.

3. Усунення дискримінації та сегрегації у сфері соціального захисту України, а також диспропорцій СЗ для різних територій та груп населення країни з врахуванням імплементації закордонного досвіду і розробки та запровадження інновацій.

4. Оптимізація структури інститутів соціального захисту в країні з врахуванням збільшення ролі недержавних, міжнародних та іноземних інститутів СЗ.

5. Забезпечення досягнення цілей сталого розвитку (ЦСР) ООН у сфері соціального захисту.

6. Підвищення рівня інклюзивності соціального захисту на основі залучення до процесів СЗ всіх суб'єктів та об'єктів сфери соціального захисту у державі.

До завдань розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні слід віднести:

- збільшення ролі цифрових технологій у СЗ;
- розвиток державно-приватного партнерства у сфері соціального захисту;
- оптимізація інфраструктури соціального захисту на основі імплементації закордонного досвіду та запровадженні і розробки інновацій;

- удосконалення нормативно-правової бази СЗ з врахуванням іноземного досвіду та рекомендацій міжнародних організацій;
- підвищення якості і ефективності державного контролю у сфері соціального захисту;
- формування стимулів щодо постійного підвищення якості та ефективності СЗ зі сторони інститутів, що забезпечують надання захисту;
- диверсифікація джерел фінансування СЗ з врахуванням іноземного досвіду та розробки і запровадження інновацій;
- підвищення рівня демократії та незалежності суб'єктів сфери СЗ в країні;
- стимулювання осіб, що мають соціальні проблеми, брати активну участь у розвитку і реформування сфери СЗ в країні;
- активізація ролі місцевих органів самоврядування у розвитку сфери соціального захисту;
- формування достатньої ресурсної бази забезпечення СЗ в країні;
- підвищення ролі суспільних організацій та окремих активістів у реформуванні сфери СЗ;
- диверсифікація складових соціального захисту з врахуванням потреб осіб, що мають соціальні проблеми та можливостей надавачів СЗ;
- зменшення впливу на сферу СЗ тіньової економіки та корупції;
- залучення до сфери соціального захисту осіб, що мають неформальну зайнятість, а також трудових мігрантів;
- підвищення рівня СЗ сільського населення;
- збільшення якості соціального захисту на ринку праці.

Принципи розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні повинні включати:

- принцип правової забезпеченості, що повинен сформувати достатню та оптимальну нормативно-правову базу, що включає імплементацію закордонного досвіду та досягнення поставлених цілей і завдань;

- принцип стабільності, що спрямований на формування стабільного інституційного середовища та переліку базових напрямів соціального захисту, що відповідають міжнародним стандартам та ЦСР ООН;

- принцип фінансової забезпеченості, що включає вимогу достатнього підкріплення фінансовими ресурсами напрямів та складових соціального захисту, а також функціонування сфери СЗ в країні;

- принцип достатності, що повинен забезпечити необхідні обсяги соціального захисту та розвиток сфери СЗ з врахуванням задоволення потреб осіб, що мають соціальні проблеми, у тому числі інклюзивних, а також можливостей суб'єктів сфери надавати соціальний захист;

- принцип гнучкості, що спрямований на формування сфери соціального захисту в країні та її складових елементів з врахуванням швидкої реакції та пристосування до змін зовнішнього і внутрішнього середовища, а також вимог суб'єктів і об'єктів соціального захисту;

- принцип інклюзивності, що спрямований на реформування сфери соціального захисту та формування інституційного середовища з максимальним врахуванням запитів щодо СЗ від учасників сфери, особливо надавачів та отримувачів соціального захисту;

- принцип керованості, що повинен забезпечити формування достатньої і ефективної керуючої підсистеми сфери соціального захисту в країні, з врахуванням імплементації закордонного досвіду та економії ресурсів на її утримання, у тому числі фінансових;

- принцип достатнього контролю, що має забезпечити мінімально необхідний рівень контролю за сферою соціального захисту з врахуванням залучення до контролю недержавних інститутів та окремих осіб, а також збільшення самостійності та демократії при роботі складових СЗ населення;

- принцип соціальної справедливості, що має забезпечити посильну, рівну та солідарну участь у сфері соціального захисту всіх її учасників та громадян країни, а також надавати зрозумілий за обсягами та структурою перелік інструментів СЗ для осіб, що мають соціальні проблеми;

- принцип ефективності, що повинен забезпечити функціонування сфери СЗ з врахуванням витрат та вигоди від надання соціального захисту і розвитку окремих елементів сфери;

- принцип максимального охоплення, що має залучити до сфери соціального захисту країни всіх зацікавлених у забезпеченні СЗ суб'єктів та отримувачів соціального захисту, у тому числі міжнародні та іноземні організації, а також членів родин осіб, що мають соціальні проблеми [1; 4; 7, с. 304-305; 96, с.41;].

До суб'єктів розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні слід віднести: Міністерство соціальної політики, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, інші державні владні інститути та органи місцевого самоврядування України; міжнародні організації; іноземні уряди; державні іноземні та українські організації і підприємства (комерційні та некомерційні); недержавні іноземні та українські організації і підприємства (комерційні та некомерційні); засоби масової інформації та блогери; організовані групи громадян.

Об'єктами розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні повинні виступати: особи, що мають соціальні потреби та члени їх родин, які мають право отримувати СЗ в країні (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства); організовані групи громадян, що мають право на СЗ; комерційні та некомерційні, приватні або державні організації (підприємства), що отримують соціальну допомогу для робітників.

В межах розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні необхідно опиратись на сукупність відповідних інструментів та ресурсів. При формуванні сукупності інструментів реформування СЗ населення в країні необхідно особливу увагу приділити розвитку цифрових інструментів та переведенню більшої частини соціального захисту в онлайн простір з залучення сучасних можливостей цифрових технологій, таких як: блокчейн, робоконсультанти, штучний інтелект, онлайн платіжні системи, системи верифікації особи. Іншим напрямом формування сукупності

інструментів реформування СЗ є розробка і використання гібридних інструментів, що поєднують у собі елементи декількох інструментів та спрямовані на збільшення гнучкості та інклюзивності СЗ населення в країні, такі як: інструменти по боротьбі з безробіттям, які поєднують стимули для відкриття безробітними власного мікро- та малого бізнесу; інструменти соціальної підтримки людей з обмеженими фізичними можливостями з акцентом на отримання ними сучасних професій та залучення на ринок праці; інструменти залучення до національної сфери соціального захисту трудових мігрантів, що знаходяться у інших країнах і хочуть сформувати достатній базис для СЗ себе та членів своєї родини.

Щодо ресурсів розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні, то тут необхідним є розвивати всі складові ресурсної бази (фінансові, інформаційні, трудові, матеріальні, нематеріальні) та мати можливість використання альтернативних варіантів сукупності ресурсів у розвитку сфери СЗ в країні. При розвитку ресурсної бази соціального захисту населення у державі особливу увагу необхідно приділити диверсифікації фінансових ресурсів, підвищенню якості та продуктивності людських ресурсів (соціальних працівників), цифровізації процесів соціального захисту, формуванню єдиного онлайн інформаційного простору функціонування сфери СЗ в країні.

Реалізація стратегії реформування соціального захисту в Україні повинна включати виконання сукупності вимог:

- орієнтація на задоволення потреб осіб, що мають соціальні потреби, що базується на налагодженні ефективного зворотного зв'язку між отримувачами та надавачами соціального захисту;

- усунення «інституційних пасток», що базується на детальному дослідженні та оцінці роботи соціального захисту населення в країні та реформуванні не ефективних її складових, а також ліквідації елементів (організацій, підприємств), що дублюють функції один одного;

- ліквідація будь-яких проявів дискримінації та сегрегації між всіма учасниками сфери соціального захисту в країні, що стосується як осіб, які мають соціальні проблеми, так і іноземних та приватних надавачів соціального захисту, а також ЗМІ, блогерів та окремих активістів;

- формування та розвиток ринкових відносин у сфері соціального захисту і розширення залучення у систему недержавних інститутів, у першу чергу приватних підприємств та благодійних організацій;

- дотримання адресності та інклюзивності надання соціального захисту, що базується на можливості перевірки надання соціального захисту кожній окремій особі, що має соціальні проблеми та врахування її особистих потреб щодо СЗ;

- збільшення ролі осіб, що мають соціальні проблеми та недержавних інститутів у сфері соціального захисту і можливо, зменшення регуляторного впливу держави як посередника між особами, що мають соціальні потреби та надавачами СЗ і іншими суб'єктами сфери соціального захисту у країні;

- забезпечення якості надання соціального захисту на базі запровадження загальнодержавних стандартів якості, ефективного контролю та імплементації закордонного досвіду;

- підвищення якості координації зусиль між елементами сфери СЗ в країні на основі імплементації рекомендацій міжнародних та іноземних інститутів соціального захисту;

- формування механізму постійного збільшення ефективності соціального захисту населення за рахунок розробки та запровадження відповідних методик оцінки соціального захисту та розширення зворотного зв'язку з надавачами і отримувачами СЗ.

Вважаємо, що розробка та реалізація стратегії реформування соціального захисту населення в Україні повинна базуватись на визначенні стратегічних напрямів розвитку соціального захисту населення в країні (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Стратегічні напрями в межах розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні

Джерело: власні напрацювання.

Покращення координації між інститутами соціального захисту населення в державі є основою підвищення ефективності системи та якості СЗ. Координація дає змогу прибрати «інституційні пастки» та виявляти осіб, які не мають права на отримання соціального захисту. Враховуючи рекомендації Групи розвитку ООН та Міжнародної організації праці координація у сфері СЗ повинна відбуватись на горизонтальному та вертикальному рівнях між всіма інститутами, що входять до сфери соціального захисту в країні [221]. Для України можливо сформувати та використовувати матрицю горизонтальної та вертикальної координації інститутів соціального захисту, що буде включати цілі координації та відповідні інструменти (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Матриця горизонтальної та вертикальної координації інститутів соціального захисту в Україні

Рівні координації	Підрозділи одного державного інституту	Різні державні інститути	Недержавні інститути, у тому числі міжнародні та іноземні організації	Організовані групи громадян
Регіональні підрозділи державних інститутів	Цілі: участь у розробці та реалізації загальнонаціональної стратегії СЗ (1); реалізація складових стратегій на національному та регіональному рівнях (2); визначення ролі та обов'язків в межах реалізації стратегії СЗ (3); моніторинг та оцінка реалізації стратегії СЗ (4). Інструменти: формування координаційних груп; корегуючи впливи на реалізацію складових стратегій СЗ; розподіл ресурсів.	Цілі: 1); 2); забезпечення субсидіарності та інформованості (5); підвищення рівня прозорості СЗ (6). Інструменти: формування координаційних груп; делегування повноважень; стимулювання реалізації стратегії СЗ.	Цілі: 1); 2); 4); 6). Інструменти: формування координаційних груп; забезпечення обміном управлінською інформацією.	Цілі: 1); 2); 6); контроль за розподілом ресурсів (7). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією.
Інститути місцевої влади	Цілі: 1); 2); 3); 6); моніторинг та оцінка реалізації стратегії СЗ на регіональному рівні (8). Інструменти: формування координаційних груп; солідарна участь у СЗ.	Цілі: 1); 2); 3); 5); 6); Розподіл ролей та участі у СЗ (9). Інструменти: формування координаційних груп; забезпечення обміном управлінською інформацією; розподіл повноважень.	Цілі: 1); 2); 3); 4); 5); 6); Підвищення ефективності СЗ (10). Інструменти: формування координаційних груп; забезпечення обміном управлінською інформацією; розподіл повноважень; реалізація спільних проектів СЗ.	Цілі: 1); 2); 3); 4); 5); 6); 9) 10). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією.
Регіональні підрозділи недержавних інститутів	Цілі: 1); 2); 6); 8). Інструменти: формування координаційних груп; солідарна участь у СЗ на регіональному рівні.	Цілі: 1); 2); 6); 8); 9). Інструменти: формування координаційних груп; розподіл повноважень на регіональному рівні.	Цілі: 1); 2); 8). Інструменти: забезпечення обміном управлінською інформацією; розподіл повноважень.	Цілі: 1); 2); 6); 7). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією.
Організовані групи громадян у регіонах	Цілі: 1); 2); 4); 6). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією; стимулювання реалізації стратегії СЗ.	Цілі: 1); 2); 3); 6); 7). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією; стимулювання реалізації стратегії СЗ.	Цілі: 1); 2); 3); 4); 6). Інструменти: формування координаційних груп; формування ланцюжків обміну інформацією; стимулювання реалізації стратегії СЗ.	Цілі: 1); 2); 9). Інструменти: формування ланцюжків обміну інформацією.

Джерело: власні дослідження.

Головною метою координації інститутів соціального захисту населення в Україні є поєднання зусиль та залучення до СЗ міжнародних організацій та державних організацій з інших країн світу, а також недержавних інститутів та організованих груп громадян для отримання позитивного синергетичного ефекту від сумісної діяльності всіх інститутів СЗ населення країни. На сьогодні, Міністерство соціальної політики у сфері міжнародного співробітництва активно співпрацює з Європейським Союзом, представниками урядів іноземних країн, ООН, МОП, Радою Європи, комітетом з економічних, політичних, соціальних та культурних прав ООН та інших міжнародних державних/недержавних інституцій.

Процес координації повинен включати в себе такі етапи: ідентифікація всіх інститутів СЗ; започаткування діалогу та співробітництва між інститутами СЗ; формування координаційних груп для злагодження роботи інститутів СЗ населення; розробка та запровадження стратегії розвитку СЗ з врахуванням координації роботи інститутів соціального захисту; доведення до всіх інститутів СЗ необхідних напрямів та заходів щодо координації; оцінка та корегування координації інститутів СЗ; контроль за реалізацією заходів та досягненням цілей координації інститутів системи СЗ населення.

До переваг координації інститутів соціального захисту населення в Україні необхідно віднести: досягнення економії ресурсів за рахунок ефекту масштабу; уникнення дублювання функцій між інститутами СЗ населення; ліквідація «інституційних пасток»; контроль за наданням СЗ та усунення осіб, що не мають права на соціальний захист.

Недоліками координації інститутів соціального захисту в Україні будуть виступати: зростання бюрократії; збільшення строку узгодження рішень та менша гнучкість інститутів; додаткові витрати на координацію; зростання конфліктів та витрат на усунення конфліктних ситуацій; зростання складнощів в управлінні сферою СЗ населення.

Також, можемо відзначити, що для ефективної координації інститутів соціального захисту, основним регулятором такого процесу повинна бути

держава. Між економічною якістю, ефективністю та результативністю державного регулювання є прямий взаємозв'язок, де перші дві складові формують останню, яка зі свого боку впливає на формування рівня економічної безпеки в країні та функціонування національної системи соціального захисту (рис. 3.3). Враховуючи наведене, можемо зазначити, що саме результативність регулювання органами державної влади та місцевого самоврядування є запорукою ефективного функціонування сфери соціального захисту населення в країні.

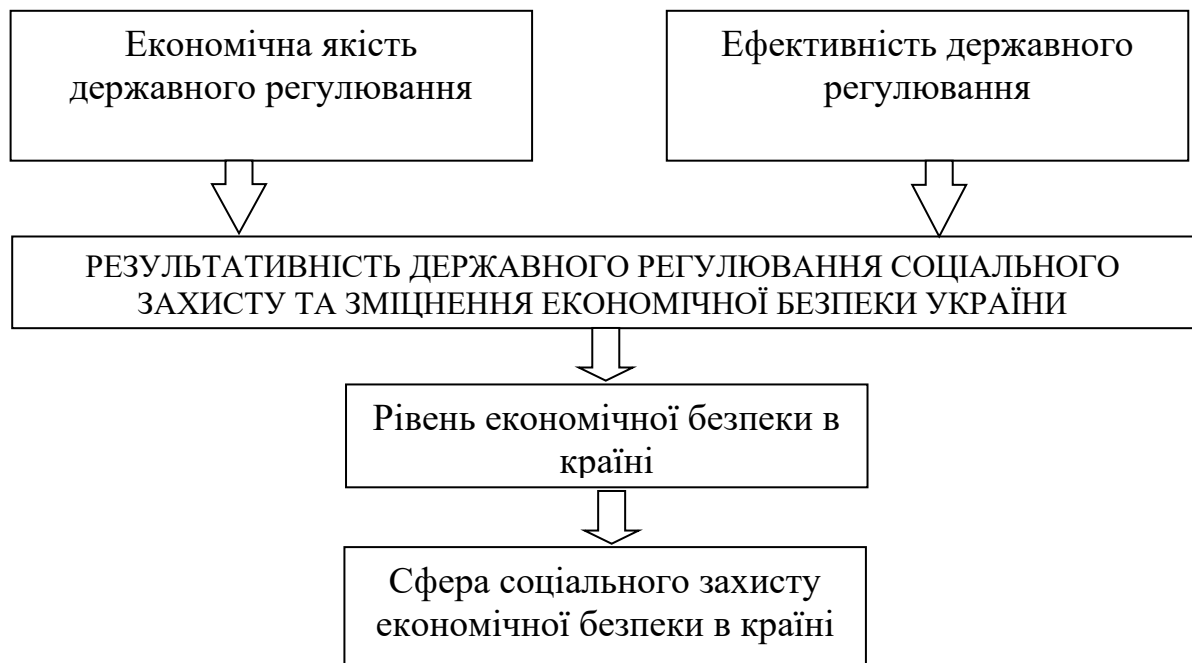

Рис. 3.3. Взаємозв'язок між економічною якістю, ефективністю та результативністю державного регулювання соціального захисту та зміцнення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором.

У контексті підвищення результативності державного регулювання змін у сфері соціального захисту в Україні, варто акцентувати увагу на трьох основних аспектах:

- покращення якості інформаційного забезпечення, тут важливо враховувати, що ефективність будь-якого регулювання значно залежить від якості інформації, що використовується і це включає в себе об'єм, швидкість отримання, об'єктивність, адекватність і правдивість інформації, яка використовується в процесі регулювання;

- збільшення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, таким чином слабка ефективність роботи таких органів призводить до помилок, збільшує витрати на їх утримання і створює трансакційні витрати для бізнесу та домашніх господарств. Удосконалення роботи цих органів є ключовим в адаптації системи соціального захисту;

- підвищення кваліфікації державних службовців та працівників органів місцевої влади та результативність регулювання і системи соціального захисту сильно залежить від якості та професійної підготовки службовців. Важливо забезпечити їхню адекватну підготовку, враховуючи рівень освіти, досвід, психологічну стійкість, розвиток інтелектуальних здібностей, фізичну підготовку тощо.

Узагальнюючи вищевказане, підвищення результативності регулювання змін у сфері соціального захисту потребує системного підходу, що включає в себе вдосконалення інформаційного забезпечення, оптимізацію роботи державних та місцевих органів, і підвищення кваліфікації фахівців у галузі.

Збільшення витрат на соціальний захист, необхідність підвищення ефективності і інклюзивності СЗ, а також розвиток та проникнення у всі сфери життя людей цифрових технологій вимагає розширення цифровізації та переведення більшої частини соціального захисту населення в онлайн простір. Наразі саме цифрові технології соціального захисту (ЦТСЗ) повинні стати ключовою складовою реформування СЗ населення в Україні, виступаючи зв'язуючою ланкою між всіма інститутами сфери СЗ, а також особами, що мають соціальні проблеми (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Роль ЦТСЗ у сфері соціального захисту України

Джерело: власні дослідження.

Цифрові технології соціального захисту повинні забезпечити: зниження витрат ресурсів на СЗ через скорочення кількості соціальних працівників та оптимізації кількості закладів соціального захисту; збільшення доступу та зручності доступу до СЗ осіб, що мають соціальні проблеми; підвищення поінформованості осіб, що мають соціальні проблеми та членів їх родин щодо можливого СЗ; скорочення непродуктивних витрат соціальних працівників; підвищення гнучкості обслуговування осіб, що мають соціальні проблеми та членів їх родин; зростання прозорості СЗ; можливості прямого доступу та спілкування з особами, що мають соціальні проблеми зі сторони міжнародних та іноземних організацій; збільшення можливостей осіб, що мають соціальні

проблеми та членів їх родин щодо долучення до міжнародних та світової сфери соціального захисту.

З точки зору використання та збільшення цифровізації у сфері соціального захисту України, то тут важливим, на нашу думку, є побудова та запровадження інтегрованої платформи СЗ (рис. 3.5).

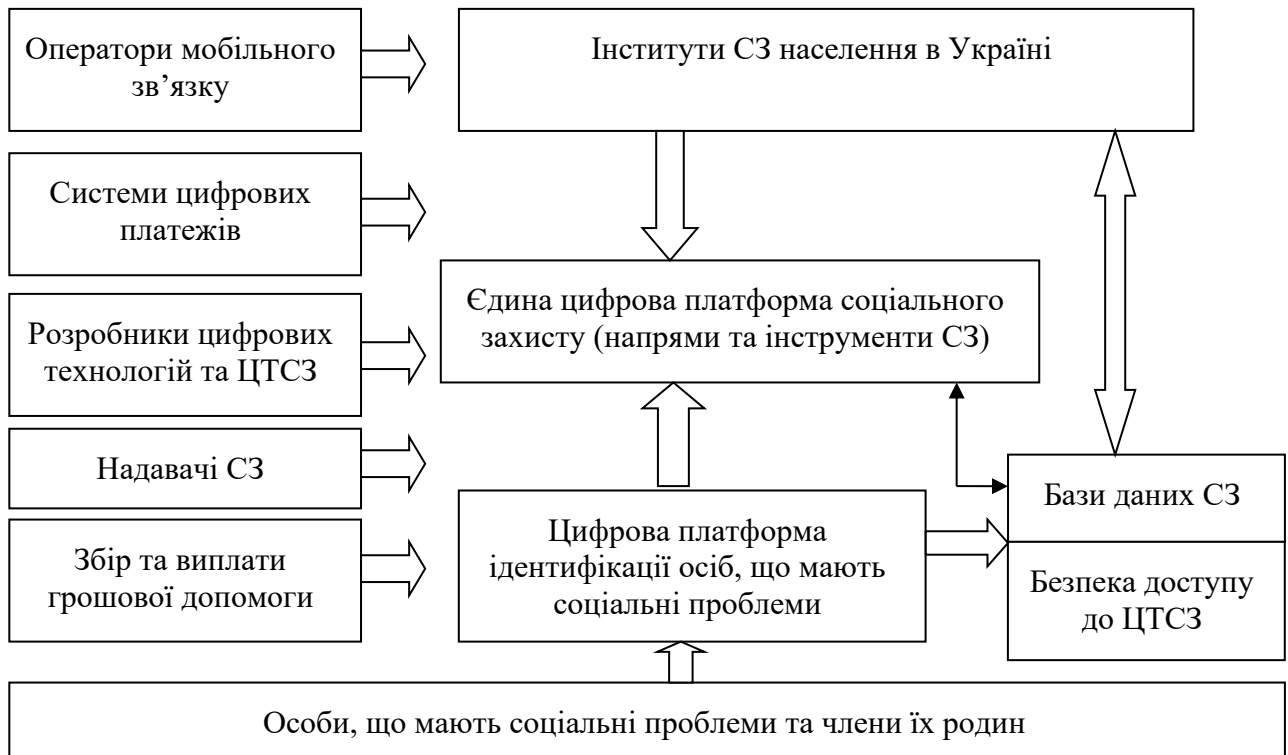

Рис. 3.5. Інтегрована платформа соціального захисту в Україні

Джерело: розроблено автором

Зростання цифровізації СЗ в Україні несе у собі і недоліки, які необхідно враховувати при реалізації стратегії реформування соціального захисту населення в країні, а саме: збільшення витрат на розробку, запровадження та підтримку ЦТСЗ; розвиток цифрової інфраструктури, у першу чергу щодо доступу до швидкісного Інтернету та високоякісного мобільного зв'язку; зростання дискримінації через недостатність доступу до комп'ютерної техніки, сучасних мобільних телефонів, Інтернету та мобільного зв'язку; сегрегація за рівнем цифрової грамотності.

Надаючи характеристику системі інформаційного забезпечення регулювання змін в Україні, необхідно навести механізм її формування та функціонування соціального захисту в умовах цифровізації (рис. 3.6).

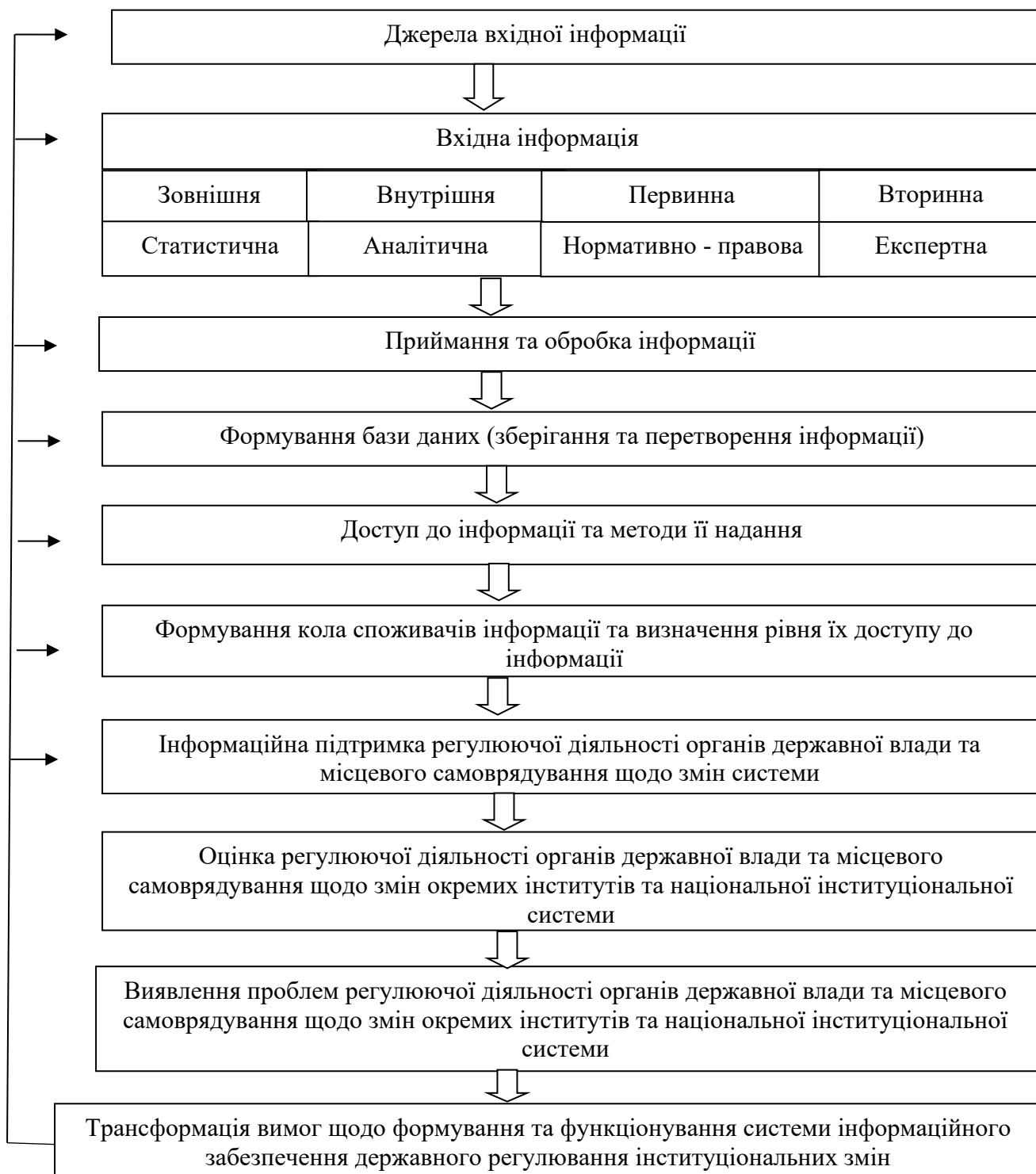

Рис. 3.6. Модель формування та функціонування сфери соціального забезпечення із можливістю регулювання змін в Україні

Джерело: розроблено автором.

У процесі приймання і опрацювання інформації в рамках механізму формування та функціонування системи соціального захисту, важливо враховувати відбір необхідної інформації згідно з певними критеріями. Серед цих критеріїв можна виділити такі: точність, правдивість, об'єктивність, повноту, лаконічність, відповідність до контексту, необхідність в контексті завдань державного регулювання інституціональних змін. Окремо, щодо обробки інформації, необхідно враховувати такі аспекти: стандартизацію даних, підготовку до можливої автоматизованої обробки, і уникати дублювання чи суперечливостей в інформації.

Ключовим аспектом соціального забезпечення України повинен стати доступ до інформації та методи її надання. Щодо доступу до інформації, важливо, щоб інтерфейс системи відповідав таким критеріям: інтерфейс має бути легким у розумінні, щоб спростити пошук та обробку інформації. Система повинна мати можливість автоматично генерувати звіти відповідно до запитів авторизованих користувачів, щоб спростити процес надання інформації і щодо методів надання інформації, важливо враховувати рівень підготовки користувачів і розширити перелік методів. Забезпечити можливість отримання інформації електронним шляхом, що спростить та прискорить процес обміну даними та можливість отримання інформації на паперовому носії для тих користувачів, які віддають перевагу традиційним методам. Також важливо створити систему управління доступом до інформації та визначити рівень доступу споживачів інформації.

Загалом, ці заходи спрямовані на забезпечення ефективного доступу до інформації у сфері соціального захисту населення, що має вирішальне значення для її функціонування та результативності. Відзначаємо, що сформована сфера соціального захисту повинна використовуватись для інформаційної підтримки незахищених верств населення і соціального захисту потребують люди, які згідно класифікацій, мають отримати соціальну підтримку в Україні.

Впровадження цифрових технологій у сферу соціального захисту відкриває широкі можливості для поліпшення процесу ідентифікації та верифікації отримувачів допомоги. Ця інноваційна трансформація важлива, оскільки вона не лише спрощує та прискорює процедури, але й сприяє більш точному та ефективному наданню соціальних послуг тим, хто дійсно має на них право. При цьому, покращується доступність соціальних послуг для вразливих груп населення, таких як люди з обмеженими можливостями чи ті, що проживають в віддалених районах. Вони можуть отримувати допомогу через онлайн-системи, що спрощує їхню життя та покращує якість обслуговування (рис. 3.7)

Рис. 3.7. Цифрові технології у сфері соціального захисту

Джерело: розроблено автором

У підсумку, цифрові технології відкривають нові можливості для покращення процесу ідентифікації та верифікації отримувачів соціальної

допомоги, забезпечуючи більш точне, ефективне та доступне надання соціальних послуг.

Однією з ключових переваг цифрової ідентифікації є збільшення точності та об'єктивності процесу. Ідентифікація за допомогою біометричних даних, таких як відбитки пальців чи розпізнавання обличчя, мінімізує можливість обману та ідентифікаційних помилок і це допомагає виключити можливість подачі подвійних заявок чи недійсних документів.

Крім того, цифрова верифікація уможлиблює здійснювати перевірку даних у режимі реального часу, що спрощує виявлення будь-яких змін у статусі отримувача допомоги. Наприклад, якщо особа отримує соціальну допомогу та одержує нову роботу чи змінює свій фінансовий стан, цифрова система швидко виявить ці зміни та адаптує виділення допомоги відповідно.

Цифрові технології можуть значно поліпшити процес ідентифікації та верифікації отримувачів допомоги в сфері соціального захисту:

1. Біометрична ідентифікація: використання біометричних даних, таких як відбитки пальців, розпізнавання обличчя, голосу, може значно збільшити надійність ідентифікації осіб. Це допомагає уникнути спроб подвійної реєстрації та шахрайства.

2. Електронні ідентифікаційні картки: видача електронних карток отримувачам допомоги з електронними чипами дає змогу легко ідентифікувати осіб при отриманні допомоги.

3. Електронні бази даних: створення централізованих електронних баз даних уможлиблює зберігання та обмін інформацією між різними органами соціального захисту, що сприяє ефективній верифікації та уникненню дублювання отримувачів.

4. Аналітика даних: використання аналітики даних та штучного інтелекту для аналізу ідентифікаційних даних може виявити аномалії та виявити підозрілу активність, що допомагає виявити шахрайство.

5. Мобільні додатки і онлайн-платформи: розробка мобільних додатків та онлайн-платформ дає змогу отримувачам допомоги подавати заявки та надавати документи онлайн, що спрощує процес ідентифікації.

6. Захист даних і кібербезпека: важливо також забезпечити високий рівень захисту особистих даних отримувачів допомоги від можливого зловживання чи витоку інформації.

Ці цифрові інструменти дають змогу покращити якість та надійність ідентифікації та верифікації отримувачів допомоги, що може значно зменшити витрати на надмірні виплати та підвищити ефективність програм соціального захисту.

Одним з основних стратегічних напрямів в межах розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні є залучення до сфери СЗ людей з неформальною зайнятістю та формування гнучких інструментів СЗ цієї категорії громадян країни. Наразі в Україні, з врахуванням розвитку постіндустріальної економіки, сектору ІТ-індустрії, великої частки тіньової економіки, налічується багато працівників, що мають неформальну зайнятість та виключені зі сфери соціального захисту в країні. До осіб, що мають неформальну зайнятість ми відносимо: працівників, що працюють або мають підрібток як фрілансери; працівників, які працюють у тіньовому секторі економіки України; працівників, що працюють на другій та інших роботах, які відмінні від основного місця праці; працівників, що працюють у сімейних бізнесах та офіційно неоформлені; сільських мешканців, що займаються сільським господарством на присадибних ділянках; мешканців міст, що займаються сільським господарством на дачних ділянках. Наведені категорії неформально зайнятих не мають змоги чи не бажають брати участь у сфері соціального захисту, що: з однієї сторони, виключає їх зі сфери СЗ; з іншої сторони – зменшує можливості СЗ населення, особливо щодо фінансування розвитку та надання соціального захисту особам, які мають соціальні проблеми. Проблематика неформальної зайнятості є характерною для всіх країн світу, як економічно розвинутих, так і з транзитивною економікою та країн, що

розвивається і знаходиться у фокусі уваги міжнародних організацій, таких як ООН та МОП [186, с. 1-3; 221]. Однак, проблеми СЗ неформально зайнятих залишаються повністю невирішеними та зростають в міру переходу на нові форми економічних відносин в світі.

Вважаємо, що Україна потребує запровадження інноваційних гнучких інструментів залучення працівників з неформальною зайнятістю до СЗ країни (Додаток Г, таблиця Г.1) за відповідними сферами реформування соціального захисту населення:

1. **Правова:** внесення змін у законодавство відносно формування добровільних (короткострокових, середньострокових та довгострокових) вкладів неформально зайнятих у СЗ, а також можливість управляти розмірами вкладів зі сторони неформально зайнятих; регламентація системи стимулів щодо залучення неформально зайнятих у національну сферу СЗ з врахуванням імплементації закордонного досвіду.

2. **Організаційна:** формування гнучких, у тому числі цифрових, інструментів щодо надання внесків у СЗ від неформально зайнятих, а також отримання СЗ, де гнучкість повинна мати вираження у: добровільності внесків; виборі строків та розмірів внесків; можливості вибору виду, розмірів та надавачів СЗ.

3. **Фіскальна:** формування фіскальних стимулів щодо залучення неформально зайнятих до СЗ: податкові знижки; податкова амністія для неформально зайнятих; податковий контроль доходів громадян; штрафні санкції для тих, хто не приймає участь у СЗ.

4. **Інформаційна:** формування інформаційної підсистеми у інформаційній системі соціального захисту країни для неформально зайнятих з простим і зрозумілим поясненням можливостей використання інструментів СЗ, а також можливістю отримати консультацію з приводу участі у сфері СЗ або її складових.

5. **Цифрова:** формування цифрових інструментів СЗ для неформально зайнятих та включення їх у інтегровану платформу соціального захисту в Україні.

Проблемою розвитку соціального захисту населення в Україні залишається доступ та рівень СЗ сільських мешканців. Недостатній розвиток інфраструктури, віддаленість від центрів надання СЗ, виключення значної частини сільського населення зі сфери СЗ за окремими інструментами соціального захисту, неформальна зайнятість роблять проблеми критичними. Наразі стратегічною метою та одним зі стратегічних напрямів розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні повинно стати підвищення якості, обсягів та кількості інструментів СЗ для мешканців сільських територій України.

Станом на початок 2022 року в Україні частка сільського населення становила 30,30 % від загальної кількості населення країни [34]. Для сільського населення України соціальний захист повинен стати ключовим інструментом вирішення проблем бідності, вразливості, допомагати гідній праці та інклюзивному зростанню, як економічних систем сільських домашніх господарств, так і сільських територій та країни в цілому. СЗ також повинен забезпечити зростання стійкості мешканців сільських територій країни до потрясінь (криз) [185, с. 1].

Оцінка соціального захисту сільського населення дає змогу вказати на наявність:

- правових бар'єрів - сучасна нормативно-правова база генерує виключення частини сільських мешканців зі сфери СЗ країни (неформально зайняті, безробітні, трудові мігранти, молодь);
- фінансових бар'єрів – рівень доходів частини мешканців сільських територій не дає змогу формувати відповідні вкладення у соціальне страхування, а також мати постійний доступ до інфраструктури СЗ, яка переважно знаходиться у містах та великих селах;
- інституційних бар'єрів – сучасні умови, перелік та якість СЗ не задовольняють вимоги частини сільських мешканців, державні інститути СЗ не в змозі надавати адекватний СЗ у сільській місцевості;

- адміністративних бар'єрів – складність у отриманні інформації та консультацій, бюрократія та необхідність частого відвідання закладів СЗ, які є територіально віддаленими виключає значну частину сільського населення зі сфери соціального захисту країни.

Постає потреба розроблення інноваційних та гнучких інструментів СЗ для сільського населення країни, які повинні відповідати певним вимогам (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Вимоги розробки інноваційних та гнучких інструментів СЗ для сільського населення України

Джерело: власні дослідження.

Україна, посідає одне з провідних місць у світі за кількістю трудових мігрантів (8 місце станом на 2021 рік, кількість трудових мігрантів 5,5-6 млн осіб та приріст у 1,5 млн осіб за період дослідження [194]), які сформували окремий

сектор економіки країни за рахунок переказів коштів родинам в Україні (за 2021 рік трудові мігранти перевели в Україну 15,026 млрд дол. США, що становило 9,7 % національного ВВП, зростання по зрівнянню з 2008 роком на 9 млрд дол. США [94]). Наразі постає стратегічне завдання в межах реформування соціального захисту населення в Україні щодо залучення до сфери СЗ трудових мігрантів та членів їх родин і формування гнучких інструментів СЗ цієї категорії громадян країни.

Трудові мігранти за своєю сутністю відрізняються від емігрантів: якщо емігранти мають на меті переїзд та інтеграцію до іншої країни і досить часто здійснюють переїзд разом з родиною чи потім перевозять родину до країни еміграції, то трудові мігранти сприймають інші країни світу тільки як місце роботи. Така ситуація призводить до того, що трудові мігранти та члени їх родин мають потребу у соціальному захисті в Україні, але через критичну негнучкість інструментів СЗ в країні та відсутність інклюзивності, вони не мають змоги інтегруватися у сферу соціального захисту країни. Наведене є проблемою і для розвитку СЗ населення в країні, оскільки сфера СЗ втрачає значні грошові ресурси, які могли б поступати у вигляді внесків від трудових мігрантів, доходи яких, у більшості є значно більші ніж у працівників в Україні. Також доходи трудових мігрантів можуть сформувати соціальні внески і для членів їх родин, що залишились в Україні, що дасть змогу підвищити рівень соціального захисту цієї категорії громадян країни.

Вважаємо, що необхідно сформулювати вимоги до розробки інноваційних та гнучких інструментів СЗ для трудових мігрантів та членів їх родин в Україні, які будуть майже ідентичними до інструментів для мешканців сільських територій (див. рис. 3.5), однак необхідними є уточнення: зниження фінансових бар'єрів участі є не потрібним для трудових мігрантів через відносно високі їх доходи; потребує імплементації закордонний досвід та рекомендації міжнародних організацій (ООН, МОП) щодо інтеграції трудових мігрантів у національну сферу СЗ; важливим є формування та використання фіскальних стимулів і законодавчих змін, як для неформально зайнятих (див. табл. 3.2);

необхідним є формування організаційної структури взаємодії трудових мігрантів з державними інститутами соціального захисту населення у країнах трудової діяльності мігрантів, як онлайн, так і офлайн; формування легальних, безпечних та дешевих шляхів переведення доходів мігрантів в Україну на підтримку власних родин та виплат внесків на СЗ.

Важливим стратегічним напрямом розробки та запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні є реформування ринку праці з врахуванням нових світових вимог щодо СЗ працівників. Вважаємо доречним скористатися рекомендаціями Світового банку, який вказує на необхідність реформувати ринок праці країни з виділенням чотирьох вимог: регулювання ринку праці; формування та стимулювання розвитку добровільного соціального страхування серед працівників; обов'язкове соціальне страхування з охопленням всіх працівників та членів їх родин; гарантований соціальний мінімум (рис. 3.9).

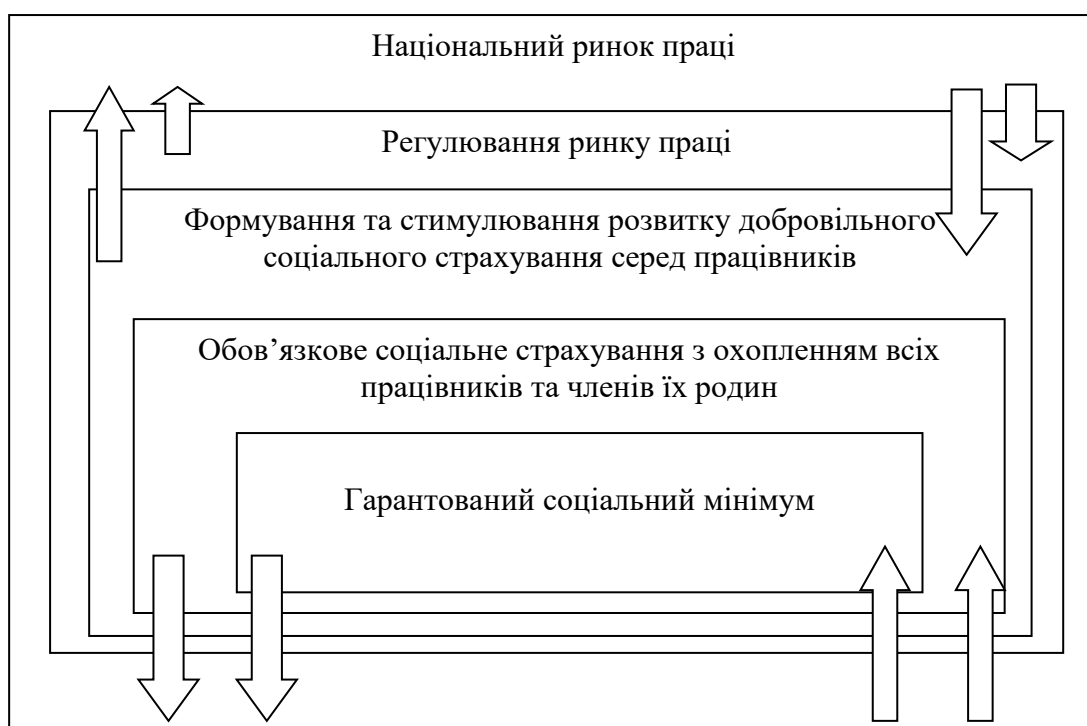

Рис. 3.9. Реформування ринку праці України з врахуванням нових світових вимог щодо соціального захисту працівників

Джерело: систематизовано автором за даними [94].

Гарантований соціальний мінімум повинен виконувати два завдання: забезпечити належний рівень соціального захисту працівнику (офіційно зайнятому, неформально зайнятому, трудовому мігранту), який має соціальні проблеми та членам його родини; стимулювати працівника активізувати співпрацю зі сферою соціального захисту та самостійно вирішувати соціальну проблему.

Обов'язкове соціальне страхування повинно забезпечити всіх працівників (офіційно зайняті, неформально зайняті, трудові мігранти) належним рівнем соціального захисту на основі повного охоплення працівників соціальним захистом, функціонування солідарної моделі СЗ та визначеної кількості інструментів СЗ.

Добровільне соціальне страхування повинно уможливити вирішувати працівнику, які саме складові соціального захисту потрібно додатково розвивати та в якому обсязі, збільшити інклюзивність соціального захисту населення в країні й залучити до сфери СЗ членів родини працівника.

Регулювання ринку праці повинно дати змогу: внести зміни у законодавчі та нормативні акти щодо регулювання соціального захисту населення; підвищити рівень організації та координації у сфері соціального захисту; сформувати дієві механізми імплементації закордонного досвіду та рекомендацій міжнародних організацій; усунути «інституційні пастки»; зменшити рівень бюрократії та корупції; підвищити рівень участі у соціальному захисті недержавних інститутів та осіб, які мають соціальні проблеми; інтегрувати ринкові елементи у соціальному захисті населення; підвищити рівень демократії та довіри суспільства до органів державної/місцевої влади; сформувати ефект позитивної синергії.

На нашу думку, реформування соціального захисту населення в Україні повинно базуватись на формуванні єдиного інформаційного простору соціального захисту в країні (рис. 3.10).

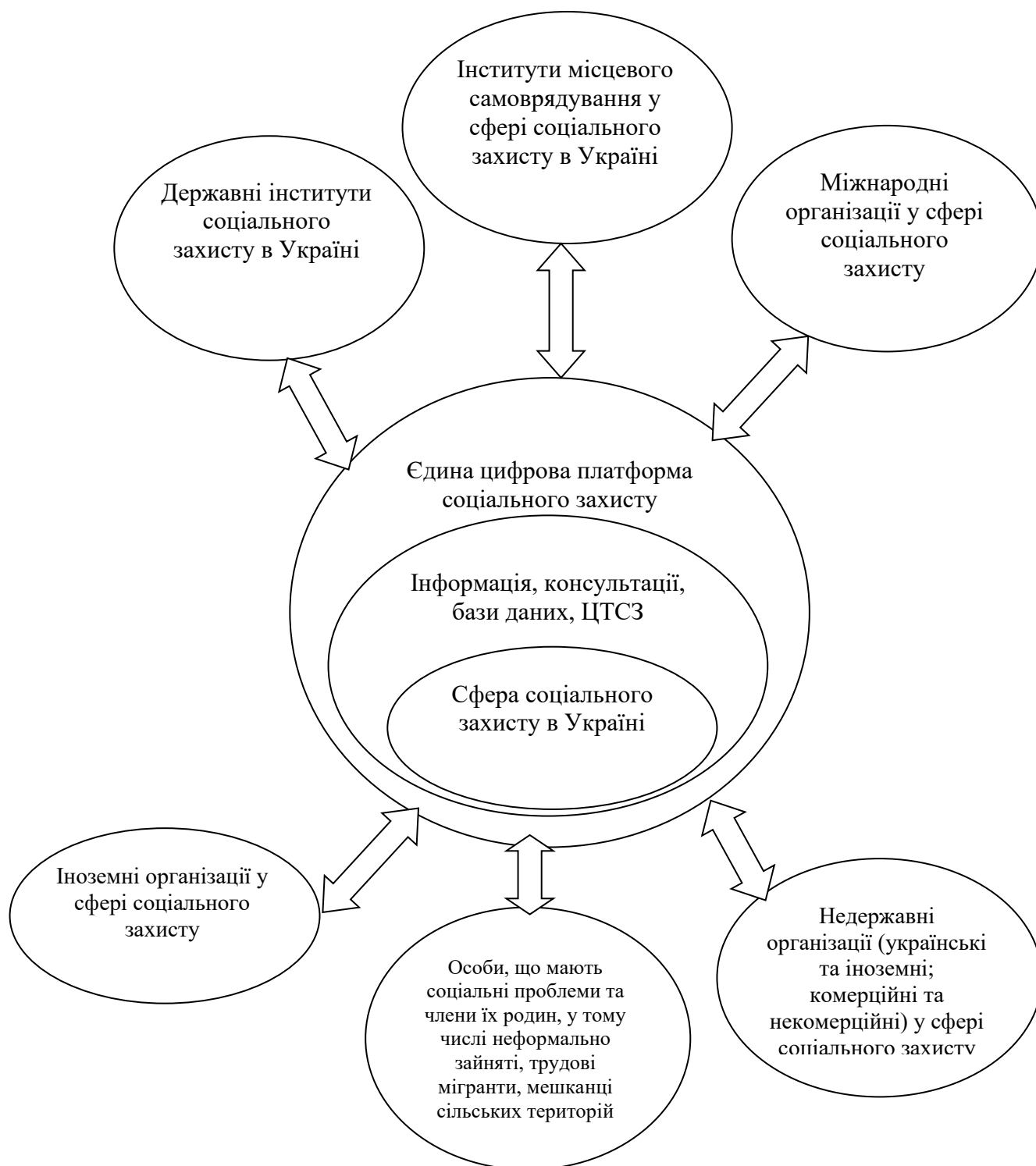

Рис. 3.10. Єдиний інформаційний простір соціального захисту в Україні
Джерело: власні дослідження.

Вважаємо, що запровадження єдиного інформаційного простору дасть змогу інтегрувати до сфери соціального захисту країни міжнародні та недержавні інститути, підвищити ефективність та гнучкість СЗ, збільшити

охоплення осіб, що мають соціальні проблеми, залучити до сфери цифрові технології (ЦТСЗ) та єдину цифрову платформу СЗ (див. рис. 3.4).

Учасники єдиного інформаційного простору соціального захисту в Україні поєднують, на основі використання цифрових технологій, інформаційні потоки та бази даних, формуючи у мережі Інтернет єдиний сайт, який буде інтегрувати всі інформаційні та консультаційні складові СЗ населення в Україні, а також включати єдину цифрову платформу СЗ (ЄЦПСЗ). На цьому сайті всі учасники сфери соціального захисту країни можуть отримати необхідну інформацію та консультації щодо СЗ, формувати бази даних, а особи, які мають соціальні проблеми можуть обирати або корегувати сукупність інструментів СЗ, у тому числі з використанням ЦТСЗ.

На нашу думку, реформування соціального захисту населення в Україні повинно спиратись на запровадження дієвої системи оцінки, яка повинна бути побудована з врахуванням наступних вимог:

- поєднання кількісної оцінки з якісною, особливо щодо задоволення потреб отримувачів соціального захисту;
- залучення до оцінювання всіх учасників сфери соціального захисту, у тому числі родин осіб, які мають соціальні проблеми;
- максимальна автоматизація процесів збору інформації та оцінювання з залученням даних з ЄЦПСЗ і єдиного інформаційного простору соціального захисту;
- можливість для учасників сфери СЗ самостійно сформувати власні системи оцінки на основі запропонованих показників та нормативів оцінювання;
- гнучкість системи оцінки, що потребує внесення змін у нормативи та показники оцінювання;
- виключення використання недостовірної, суб'єктивної та псевдо достовірної інформації;
- доступ до результатів оцінювання всіх учасників сфери соціального захисту, у тому числі осіб, які мають проблеми та засобів масової інформації;

- розміщення результатів оцінювання у єдиному інформаційному просторі соціального захисту.

До стратегічних індикаторів розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні слід віднести:

- відсоток охоплення населення країни соціальним захистом;
- частка у ВВП, що йде на соціальний захист;
- частка у бюджетах різних рівнів, що йде на соціальний захист;
- кількість інструментів соціального захисту та охоплення ними населення України;
- частка людей, що пододала соціальні проблеми; кількість працівників у сфері соціального захисту за всіма суб'єктами СЗ населення;
- рівень соціальних стандартів у країні та порівняння його з світовими соціальними стандартами та соціальними стандартами у економічно розвинутих країнах;
- рівень цифровізації соціального захисту населення в країні;
- ефективність соціального захисту;
- якість соціального захисту;
- рівень задоволення осіб, що мають соціальні проблеми соціальним захистом;
- рівень бюрократії у сфері соціального захисту;
- рівень корупції у сфері соціального захисту.

Послідовність дій розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні повинна включати:

1. Формування робочих та консультаційних груп з представників суб'єктів сфери соціального захисту в Україні.
2. Ідентифікація проблем та стратегічних напрямів реформування соціального захисту в Україні з врахуванням рекомендацій міжнародних організацій та закордонного досвіду.
3. Регламентація відповідальності, джерел ресурсів та часових рамок щодо проведення реформування соціального захисту населення в країні.

4. Ідентифікація зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на сферу соціального захисту в країні і визначення ключових факторів негативного впливу з розрахунком рівня впливу.

5. Підбір рекомендацій та прикладів щодо імплементації закордонного досвіду в межах реформування соціального захисту населення в країні.

6. Визначення генеральної мети, цілей та завдань розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні взагалі та по окремим суб'єктам і секторах сфери СЗ.

7. Координація зусиль щодо досягнення мети, цілей та завдань розробки та реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні між всіма суб'єктами сфери СЗ.

8. Розробка стратегії реформування соціального захисту в Україні та її доведення до всіх зацікавлених сторін.

9. Реалізація стратегії реформування соціального захисту в Україні.

10. Оцінка реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні та внесення у стратегію корегувань під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

11. Формування звіту щодо реалізації стратегії реформування соціального захисту в Україні та визначення головних проблем, втрат і позитивних змін, а також доведення звіту до всіх зацікавлених сторін через Єдиний інформаційний простір СЗ.

Вважаємо, що удосконалення інституційного механізму інноваційної трансформації сфери соціального захисту в контексті посилення соціально-економічної безпеки України, яке було запропоновано, повинно базуватись на оцінці та імплементації міжнародного досвіду в сфері соціального захисту. Це дасть змогу виявити ефективні та успішні моделі, які можна використовувати в українському контексті. Детальне розкриття та дослідження іноземного досвіду допоможе визначити ключові аспекти, які можна адаптувати та впровадити для покращення сфери соціального захисту в Україні.

3.2. Імплементация закордонного досвіду у сфері соціального захисту в цілях зміцнення економічної безпеки України

Україна потребує реформування соціального захисту населення з метою зміцнення економічної безпеки. У цих умовах, окрім національних розробок, значний інтерес представляє практика реформування соціального захисту, відбір найкращих реформ та заходів в інших країнах світу щодо соціального захисту населення та імплементация реформ та заходів в межах розвитку сфери СЗ в Україні. Вивчаючи досвід зарубіжних країн, Україна може розробити ефективний план інноваційної трансформації, що допоможе зміцнити соціально-економічну безпеку країни. Цей підхід сприятиме створенню більш стійкої та адаптивної сфери соціального захисту, яка враховує найкращі практики та потреби українського суспільства. Особливу увагу слід приділити досвіду країн з транзитивною економікою та країн, що розвиваються, як таких, що мають подібні проблеми у сфері соціального захисту з Україною та ставлять перед собою схожі цілі розвитку сфери соціального захисту населення.

На нашу думку, вивчення та імплементация світового досвіду відносно реформування соціального захисту в Україні повинна охоплювати такі напрями:

- дослідження та імплементация досвіду економічно розвинутих країн;
- дослідження та імплементация досвіду країн з перехідною економікою;
- дослідження та імплементация досвіду країн, що розвиваються;
- дослідження та імплементация досвіду країн світу відносно реформування окремих напрямів соціального захисту – усунення гендерної дискримінації, залучення до сфери СЗ неформально зайнятих, покращення СЗ мешканців сільських територій, започаткування соціального захисту трудових мігрантів та членів їх родин.

Вважаємо, що Україна може розглядати та частково використовувати досвід економічно розвинених країн відносно реформування сфери соціального захисту і зміцнення економічної безпеки. Однак, при використанні досвіду

економічно розвинених країн у сфері соціального захисту необхідно враховувати наявність відповідних обмежень та відмінностей, а саме: значно більші фінансові можливості держави підтримувати соціальний захист; розвинена практика використання приватних організацій щодо соціального захисту населення; організаційні та правові відмінності у побудові сфери соціального захисту населення; культурні та історичні відмінності у наданні/отриманні соціального захисту; майже повна відсутність у сфері СЗ населення міжнародних та іноземних інститутів соціального захисту.

Здійснивши оцінювання соціального захисту населення у США, Великобританії та Франції [148; 171; 198; 222] можна сформулювати рекомендації щодо реформування соціального захисту населення в Україні на основі імплементації досвіду досліджених країн, а також вказати на обмеження його використання в країні:

1. Запровадження багаторівневої моделі соціального захисту з гарантованим мінімумом надання соціального захисту, де більші обсяги СЗ для особи та членів родини особи формуються особою самостійно, виходячи з отримання нею повного доступу до інформації і консультацій від державних і недержавних інститутів соціального захисту або у разі неможливості сформулювати додатковий СЗ особою, відповідними благодійними інститутами.

Обмеженнями для України є: витрати на побудову багаторівневої моделі; необхідність докорінної зміни законодавчої бази та організаційної структури СЗ населення; розвиток анархії.

2. Формування концепції соціального захисту на основі допомоги людині, що має соціальні проблеми вирішити ці проблеми самостійно за допомогою державних і недержавних інститутів СЗ, а також не допустити появу соціальних проблем у людини у майбутньому.

Обмеженнями для України є: необхідність координації зусиль між державними та недержавними інститутами; внесення культурних та освітніх змін у свідомість громадян.

3. Відмова від концепції, коли сфера СЗ сприймається як інструмент боротьби з бідністю та перехід на універсальну концепцію соціального захисту з врахуванням впливу СЗ на економіку країни та економічну безпеку.

Обмеженнями для України є: необхідність докорінних змін у стратегії розвитку та організації СЗ населення; необхідність відмови від державного бюрократичного впливу; наявність політичного популізму.

4. Активізація розвитку профспілкового руху та залучення профспілок до соціального захисту населення. Можемо відзначити, що наразі профспілки в Україні виконують формальну роль та не мають можливості відстоювати соціальні інтереси робітників і членів їх сімей, а також не мають достатніх фінансових ресурсів для здійснення адекватного соціального захисту членів профспілки.

Обмеженнями для України є: необхідність докорінної зміни концепції профспілкового руху та відмова від практики СРСР у роботі профспілок; внесення у законодавчі та організаційні основи роботи профспілок в Україні; необхідність розвитку незалежного профспілкового руху.

5. Формування гнучкої податкової системи для збільшення захисту осіб, які мають соціальні проблеми або осіб, які потребують соціальної підтримки. Прикладом можуть виступати фіскальні пільги для багатодітних родин у Франції, США та Великобританії [171].

Обмеженнями для України є: необхідність реформування системи оподаткування; необхідність внесення змін у законодавство та організацію СЗ населення в країні.

6. Перевірка доходів осіб, що отримують соціальний захист та виключення тих осіб, що не мають права на СЗ через рівень доходів та статків.

Обмеженнями для України є: необхідність запровадження декларування доходів всім населенням України; відсутність законодавчих та організаційних можливостей здійснення контролю за доходами громадян країни.

7. Стимулювання середнього класу для розширення соціального захисту та участі у СЗ для осіб, що мають соціальні проблеми.

Обмеженнями для України є: необхідність організаційних та законодавчих змін у СЗ населення; необхідність формування єдиного інформаційного простору СЗ в країні; необхідність збільшення інклюзивності відносно інструментів СЗ та інструментів підтримки людей, що мають соціальні проблеми.

8. Стимулювання бізнесу до збільшення участі у соціальному захисті населення в країні.

Обмеженнями для України є: відсутність стимулів; нестача інформації; необхідність внесення організаційних та законодавчих змін у СЗ населення.

Можемо стверджувати, що дослідження та імплементація досвіду країн з перехідною економікою є одним з найбільш продуктивних напрямів реформування української сфери соціального захисту через схожість проблем СЗ для України та держав з транзитивною економікою. Зазначена схожість у викликах, з якими стикаються країни з перехідним етапом розвитку, надає можливість використовувати позитивний та негативний досвід цих країн для формування оптимальних рішень у вдосконаленні соціального захисту в Україні. При аналізі впровадження окремих підходів у сфері соціального захисту, держава може враховувати конкретні стратегії, які були успішно використані в інших країнах.

Оцінка заходів з реформування СЗ населення в країнах з перехідною економікою [182; 195; 197; 203] дає змогу виявити такі напрями імплементації досвіду в межах реформування сфери соціального захисту населення в Україні та визначити обмеження на імплементацію:

1. Максимальне скорочення кількості пільг та перехід на інклюзивний соціальний захист зі стимулюванням зменшення кількості осіб, що потребують СЗ. Обмеженнями для України є: зростання незадоволення, особливо серед осіб, які втратили пільги; зростання політичного популізму.

2. Перехід на трирівневу змішану модель соціального захисту за участі держави та роботодавців, міжнародних та іноземних організацій, страхових компаній, медичних установ, банків та приватних підприємств (рис. 3.11).

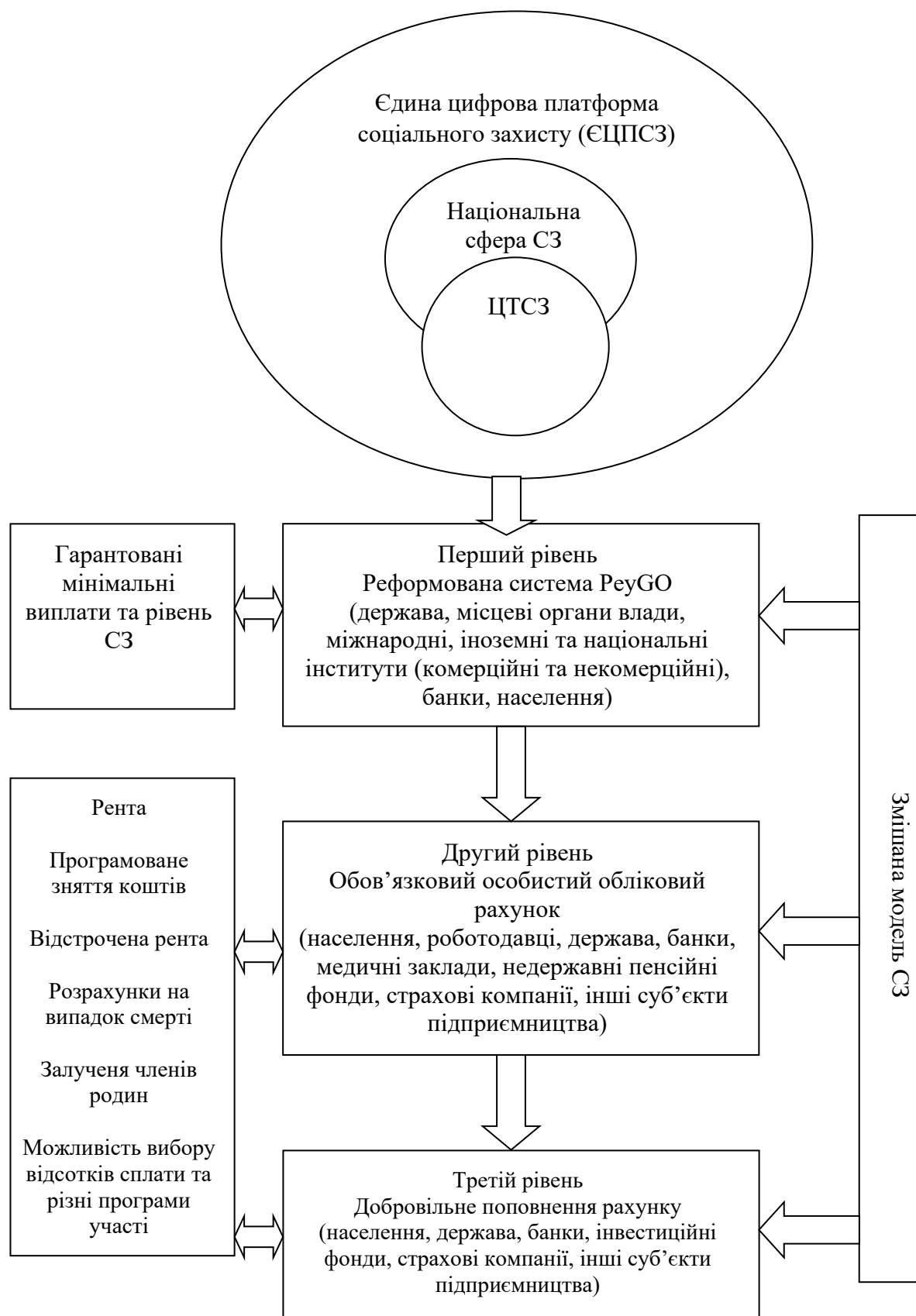

Рис. 3.11. Трирівнева змішана модель соціального захисту в Україні на основі імплементації досвіду країн з перехідною економікою

Джерело: власні дослідження.

Перший рівень моделі соціального захисту в Україні повинен включати реформовану систему РеуГО, де соціальний захист забезпечується державою за участі місцевих органів влади. Соціальний захист надається на мінімальному базовому рівні з акцентом на грошову, інформаційну та консультаційну допомогу на основі ЄЦПСЗ з чітким контролем адресності та інклюзивності. На першому рівні моделі СЗ беруть участь міжнародні і іноземні організації (підприємства), а також національні недержавні організації (підприємства) що надають добровільну допомогу, певним категоріям осіб, які мають соціальні проблеми (грошова допомога, продуктова допомога, харчування, догляд, консультації, інформація, освіта, психологічна допомога). Досягається двоєдина мета: забезпечення мінімального соціального захисту та активна участь міжнародних та національних недержавних організацій у вирішенні соціальних проблем і поліпшенні якості життя осіб, які потребують допомоги та стимулювання переходу на другий і третій рівень сфери.

Другий рівень складається з обов'язкового особистого облікового рахунку, який відкривається громадянином України в спеціалізованому інституті (державний, недержавний) для фінансування соціального захисту. Держава виступає гарантом та контролює діяльність спеціалізованих інститутів (СІ). Важливим аспектом є участь у формуванні обов'язкового особистого облікового рахунку, як громадянина України, так і роботодавця (по прикладу Естонії [197]). При цьому, відрахування роботодавця повинні бути більшими, ніж у працівника і дорівнювати 4 % витрат на оплату праці, робітник при цьому може обирати відсотки сплати та програми участі. Спеціалізовані інститути тримають грошові кошти на рахунках банків, та за згодою громадянина вкладають частину грошей у інвестиції в банки та цінні папери (інвестиційні фонди), а також сплачують кошти на придбання медичних страхових полісів, вкладення у пенсійні фонди або фінансування послуг приватних (державних) підприємств щодо СЗ.

Третій рівень змішаної моделі соціального захисту в Україні повинен включати добровільне поповнення особистого облікового рахунку або інші

добровільні форми фінансування власного СЗ або соціального захисту членів своєї родини. Громадянин України може, або самостійно, або через спеціалізовані інститути, взаємодіяти щодо фінансування СЗ з банками, страховими компаніями, інвестиційними фондами, іншими суб'єктами підприємницької діяльності.

Вважаємо, що ключовим на другому та третьому рівнях змішаної моделі соціального захисту в Україні повинно бути:

- нарощування ренти протягом трудової діяльності громадянина України і фінансування частини СЗ громадянина та членів його сім'ї за рахунок рентних виплат;

- можливість зняття коштів з особистого облікового рахунку (повністю або частково) за встановленими програмними рамками при настанні соціальних проблем або досягнення відповідного віку;

- можливість відмовитись від рентних виплат (повністю або частково) та їх спрямування на збільшення розмірів обов'язкового особистого облікового рахунку або інших рахунків, що фінансують СЗ;

- можливість передати у спадок невикористану частину грошей з обов'язкового особистого облікового рахунку членам родини, або у вигляді разової виплати, або через зарахування на їх обов'язковий особистий обліковий рахунок;

- можливість залучення членів родини до соціального захисту, особливо непрацюючих, через відрахування на поповнення їх обов'язкових особистих облікових рахунків або добровільне фінансування СЗ на третьому рівні;

- використання різних відсотків відрахувань від оплати праці або доходів (для самозайнятих, неформально зайнятих, підприємців), а також різних програм участі у соціальному захисті (наприклад, можливість внесення різних сум на рахунок для сезонних працівників та підприємців з сезонним бізнесом).

Країни з перехідною економікою в межах реформування соціального захисту населення використовували, або повністю інноваційні моделі, або змішані моделі СЗ [197]. Враховуючи значні витрати та соціальну напругу при

переході на повністю інноваційні моделі, Україні рекомендується перехід на змішану модель, за якої громадяни до 40 років зобов'язані перейти на нову форму СЗ, а громадяни старші за 40 років, які не встигають сформувати достатній рівень накопичень, можуть робити це добровільно. При цьому, держава фінансує соціальні виплати для осіб, які мають отримувати СЗ допоки не сформується достатній обсяг заощаджень на обов'язкових особистих облікових рахунках громадян, а також витрати відходу від солідарної моделі соціального захисту. Таким чином, у сфері соціального захисту країни разом функціонують і старі, і нові механізми СЗ, при поступовому еволюційному відмиранні старих механізмів.

Обмеженнями для України в межах запровадження трирівневої змішаної моделі соціального захисту є:

- необхідність докорінної зміни нормативно-правової бази СЗ;
- повна організаційна перебудова СЗ населення;
- витрати фінансових ресурсів на початкових етапах запровадження змішаної моделі;
- необхідність координації зусиль всіх суб'єктів сфери соціального захисту та інтеграції їх у нову модель СЗ.

Значний досвід реформування соціального захисту населення мають країни, що розвиваються. Вважаємо доречним частину з розробок використати для реформування СЗ населення та зміцнення економічної безпеки в Україні. Враховуючи значні відмінності між сферами соціального захисту України та країн, що розвиваються, на нашу думку, можливим є використання і імплементація окремих вдалих прикладів реформування СЗ з врахуванням обмежень запровадження реформ в Україні. При цьому, заходи щодо усунення гендерної дискримінації, залучення до сфери СЗ неформально зайнятих, покращення СЗ мешканців сільських територій, започаткування соціального захисту трудових мігрантів та членів їх родин будуть розглянуті нижче в межах окремого напрямку імплементації іноземного досвіду реформування СЗ в Україні.

Для України можливо запропонувати такі заходи реформування сфери соціального захисту, враховуючи досвід окремих країн, що розвиваються та наукові напрацювання міжнародних організацій та іноземних вчених [177; 183; 204; 209; 224]. Можемо виокремити такі аспекти:

1. Результати проведеного нами дослідження підтверджують, що в Україні необхідно розвивати програми соціального захисту на основі умовних грошових переказів (the conditional cash transfer (CCT) program). Таке запровадження дозволяє активно впливати на покращення життєвих умов населення та забезпечити соціальну підтримку у вигляді умовних грошових виплат певним категоріям громадян. Підтримка для реалізації програм CCT, включаючи інформаційну, консультаційну та технічну допомогу, а також співфінансування, може бути отримана від Світового банку та інших міжнародних (іноземних державних, недержавних) інститутів. Це створює можливість впровадження ефективних інструментів соціального захисту, спрямованих на зменшення бідності та покращення соціального стану вразливих груп населення. Приклад використання CCT на Філіппінах показав високий рівень ефективності і відносно низькі витрати на здійснення програм СЗ [224].

Використання програм CCT дає змогу не лише надати громадянам країни ефективний соціальний захист, але й стимулює їх активно вирішувати власні соціальні проблеми, використовуючи фінансову підтримку від держави та міжнародних партнерів програми. Програма здатна залучати значну кількість співінвесторів та генерувати суттєві суми грошей на її реалізацію, що зменшує фінансове навантаження на бюджети різних рівнів країни. Програма має чіткі цілі, адресність та інклюзивність [181; 210]. Це дає змогу забезпечити точне спрямування соціальної підтримки тим, хто найбільше потребує, і забезпечити включеність всіх верств населення. Механізм розробки та реалізації програм CCT для України повинен включати взаємодію міжнародних, державних та недержавних інститутів СЗ (рис. 3.12).

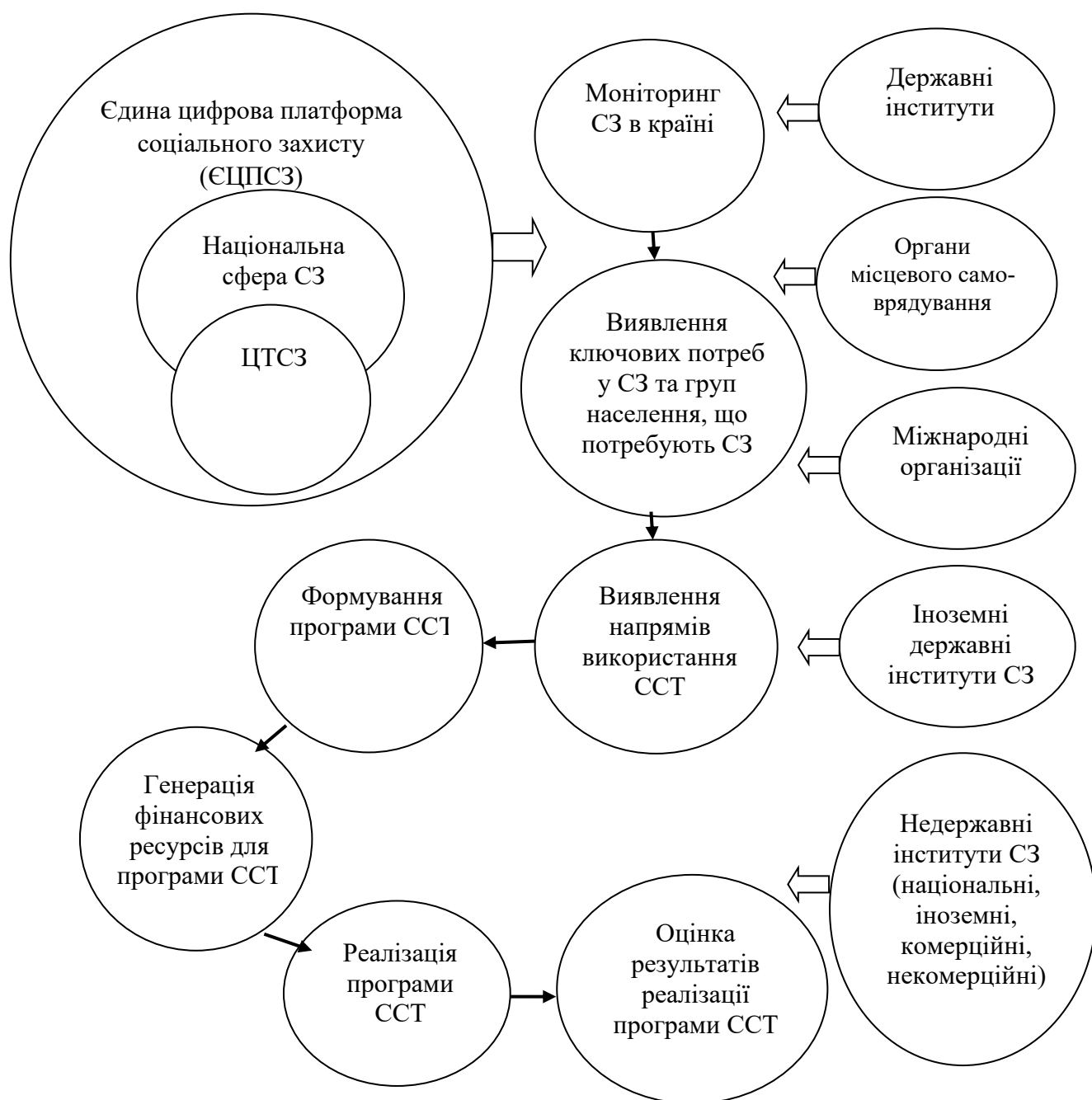

Рис. 3.12. Механізм розробки та реалізації програм ССТ для України

Джерело: власні дослідження.

Процедура використання програми ССТ є досить простою та зрозумілою для особи, що має соціальні проблеми: особа подає документи до розпорядників програми на оцінку можливості приєднатись до ССТ; при позитивному висновку з особою укладають угоду та визначають її грошові потреби для реалізації цілей програми, визначаються строки реалізації програми та її результати, які контролюються розпорядниками програми; особа отримує перший грошовий

транш на реалізацію своїх цілей, що визначені в угоді; при наявності результатів, що окреслені в угоді, особа отримує наступні транші до закінчення строку участі у програмі; при наявності відхилень від результатів, участь особи у програмі корегується або особа виключається з програми [223; 224].

Враховуючи соціальні проблеми України, які суттєво зростуть у період повоєнного розвитку країни, можна виділити напрями запровадження ССТ в державі:

- відновлення економічної спроможності ВПО;
- інтеграція військових, що звільнені у запас та членів їх родин до соціально-економічної системи;
- інтеграція родин загиблих військових до економічної системи країни;
- додаткова освіта для військових, членів їх родин, членів родин загиблих військових, людей, що втратили роботу внаслідок війни;
- інтеграція людей з обмеженими фізичними можливостями до економічної системи країни, у тому числі тих, хто постраждав під час військових дій (військові, цивільні).

Зважаючи на значну увагу до України та її соціальних проблем зі сторони міжнародної спільноти, існує можливість залучити до фінансування програм ССТ в країні широкого спектру міжнародних та іноземних учасників.

Обмеженнями для України в межах запровадження програм ССТ будуть:

- необхідність доповнення нормативно-правової бази соціального захисту населення;
- організаційні зміни у соціальному захисті населення;
- конкуренція програм за гроші інвесторів;
- необхідність виключення корупційної складової з програм.

2. Україна може використати досвід окремих країн щодо започаткування та розвитку Надзвичайного соціального фонду (НСФ). Цей фонд формується та функціонує на основі державно-приватного партнерства, де учасниками і інвесторами фонду виступає держава, місцеві органи влади, міжнародні організації, національні недержавні організації (комерційні, некомерційні),

іноземні державні та недержавні організації (комерційні, некомерційні). Сутність НСФ у тому, що групи осіб, які мають соціальні проблеми організовуються, формують пропозиції для фонду і конкурують за підтримку. Фахівці НСФ обирають кращі проекти, враховуючи бюджет на рік, та здійснюють фінансову, технічну, інформаційну та консультаційну підтримку проектів [183].

Україна має значну кількість напрямів соціального захисту, де можливе використання НСФ. Ці напрями сформовані у довоєнний період (боротьба з безробіттям; вирішення соціальних потреб окремих громад, особливо депресивних; медична та інші види підтримки окремих груп населення країни; стимулювання повернення до країни трудових мігрантів; інтеграція до соціально-економічного життя людей з обмеженими фізичними можливостями) та будуть доповнені у воєнний і пост воєнний період (підтримка військових та членів їх сімей; соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб; соціальний захист сімей, що постраждали від військової агресії; соціальна реабілітація військових, що звільнені у запас та членів родин військових, що загинули).

Обмеженнями для України в межах запровадження НСФ будуть виступати:

- необхідність доповнення нормативно-правової бази СЗ країни;
- проблеми координації між учасниками-донорами НСФ;
- корупція; проблеми відбору учасників НСФ та контролю за реалізацією їх проектів.

3. Важливою для України може бути програма DIRE, що була реалізована у Сенегалі та показала високу ефективність. DIRE була заснована на державно-приватному партнерстві, як НСФ, але була спрямована на кредитну підтримку державних службовців, які були звільнені та випускників ВУЗів, які не знайшли роботу [183]. Для України важливим буде застосувати програму DIRE для кредитування людей, що втратили роботу і бажають пройти перекваліфікацію та працювати за новою спеціальністю. DIRE повинна бути розширена та включати такі складові в Україні: відбір учасників у програму на основі мотиваційних

листів та резюме; надання безвідсоткового формального кредиту (кредит не віддається учаснику, а відбувається фінансування з нього участі у програмі); консультації та інформаційна підтримка учасників програми щодо зміни професії виходячи з актуальних потреб ринку праці та інклюзивних можливостей учасників; фінансування перекваліфікації учасника та його життєвих потреб на час навчання; допомога у підготовці резюме і проходженні співбесід з роботодавцями; допомога у працевлаштуванні; формування графіку повернення кредиту учасником з його заробітної плати та включення бонусів за професійні досягнення (наприклад, анулювання частини суми кредиту за самостійне освоєння іноземної мови та підтвердження відповідним міжнародним сертифікатом на кшталт IELTS, TOEFL). Програма DIRE може бути використана в Україні для: тимчасово переміщених осіб, що втратили роботу; військових після звільнення у запас; членів родин військових; людей, що мають обмежені фізичні можливості, у тому числі тих, що постраждали під час військової агресії (військові та цивільні); звільнених в межах скорочення державних службовців.

Обмеженнями для України в межах запровадження DIRE будуть виступати:

- необхідність доповнення нормативно-правової бази СЗ країни;
- проблеми координації між учасниками-донорами DIRE;
- взаємовідносини з учасниками, що не змогли закінчити навчання або повторно втратили роботу і не можуть віддати кредит;
- залучення роботодавців до програми.

4. На увагу заслуговує й використання методики SPSR, яка була запропонована ОЕСР. SPSR спрямована на дослідження сфери соціального захисту країни з наступним реформуванням з метою підвищення ефективності соціального захисту населення в країні.

Оцінка сфери соціального захисту в країні відбувається по п'яти напрямам: Потреба – оцінка задоволення потреб у СЗ в країні та прогноз зростання потреб з врахуванням ризиків; Охоплення – виявлення рівня охоплення населення та окремих груп громадян соціальним захистом, а також

прогалин у СЗ населення; ДСЕ – Оцінка достатності, справедливості та ефективності соціального захисту в країні; Фінансування – рівень та джерела фінансування соціального захисту, навантаження на бюджети та економіку країни щодо фінансування соціального захисту та окремих його складових; Узгодженість – оцінка взаємодії всіх суб’єктів соціального захисту населення та рівня координації зусиль між ними [204]. Для України пропонується доповнити методику SPSR ще двома складовими, що уможливить отримати модифіковану методику, а саме: Цифровізація – оцінка рівня розробки і використання ЦТСЗ, а також рівня цифровізації процесів соціального захисту в країні; інклюзивність – аналіз задоволення інклюзивних потреб осіб, що мають соціальні проблеми в країні.

Обмеженнями для України в межах запровадження модифікованої методики SPSR будуть виступати: необхідність розробки обґрунтованого переліку показників оцінки та прогнозування з визначенням нормативів; визначення відповідальних інститутів за використання SPSR; інтеграція отриманих результатів у реформування соціального захисту населення в країні.

5. Розробка та запровадження Національного середньострокового плану розвитку (RPJMN). План спрямований на боротьбу з бідністю в країні в межах двох аспектів: зменшення витрат бідних; збільшення доходів бідних. Головною метою плану є забезпечення інклюзивного росту національної економіки. План включає: утворення нових робочих місць; реформування нормативно-правової бази; фіскальні реформи; збільшення можливостей бідних щодо доступу до соціального захисту, інформаційних та консультаційних послуг; розширення інфраструктури соціального захисту, у тому числі на основі використання цифрових технологій; формування гнучкого переліку інструментів соціального захисту; усунення дискримінації і сегрегації у СЗ; збільшення інклюзивності; стимулювання бідних до реалізації власних підприємницьких ініціатив; спрощення доступу бідних до фінансових послуг та капіталу [177, с. 23]. Згідно з даними Світового банку, до кінця 2022 року рівень бідності в Україні зросте до 25 % населення країни і продовжуватиме зростати, якщо російська військова

агресія проти України буде тривати [210]. В таких умовах вважаємо доречним для України розробити та реалізовувати RPJMN у воєнний та поствоєнний час, як складову зменшення бідності, що була породжена російською військовою агресією проти країни.

Обмеженнями для України в межах запровадження RPJMN будуть виступати: динамічні зміни у соціальному захисті в країні у воєнний та на початку поствоєнного періоду; витрати ресурсів на розробку та реалізацію RPJMN; необхідність пошуку додаткових фінансових джерел на реалізацію плану при їх жорсткому дефіциті у державному та місцевих бюджетах.

6. Використання програми SELARAS [177, с. 35] для побудови чіткої ієрархії інформаційних потоків в межах Інтегрованої платформи соціального захисту в Україні та ЄЦПСЗ (див. рис. 3.4). Програма SELARAS покликана синхронізувати та побудувати чітку ієрархію інформаційних потоків у цифрових платформах соціального захисту країн, для України це буде Єдина цифрова платформа соціального захисту. Пропонується синхронізувати інформаційні потоки у сфері СЗ, які формуються державними інститутами, місцевими органами влади, міжнародними організаціями, іноземними інститутами (державні, недержавні, комерційні, некомерційні), національними недержавними інститутами (комерційні, некомерційні) та особами, які потребують соціального захисту. Особливо важлива програма SELARAS, коли є велика кількість програм та інструментів соціального захисту, які реалізуються значною кількістю надавачів або інвесторів соціального захисту і якими може скористатись значна кількість осіб, що мають соціальні проблеми. Програма SELARAS буде актуальна в Україні в межах реалізації запропонованих напрямів реформування соціального захисту (рис. 3.13).

Обмеженнями для України в межах запровадження програми SELARAS будуть виступати: витрати на запровадження та підтримку функціонування програми; необхідність координації зусиль суб'єктів СЗ населення; витрати на підготовку фахівців та розвиток цифрової інфраструктури сфери соціального захисту населення.

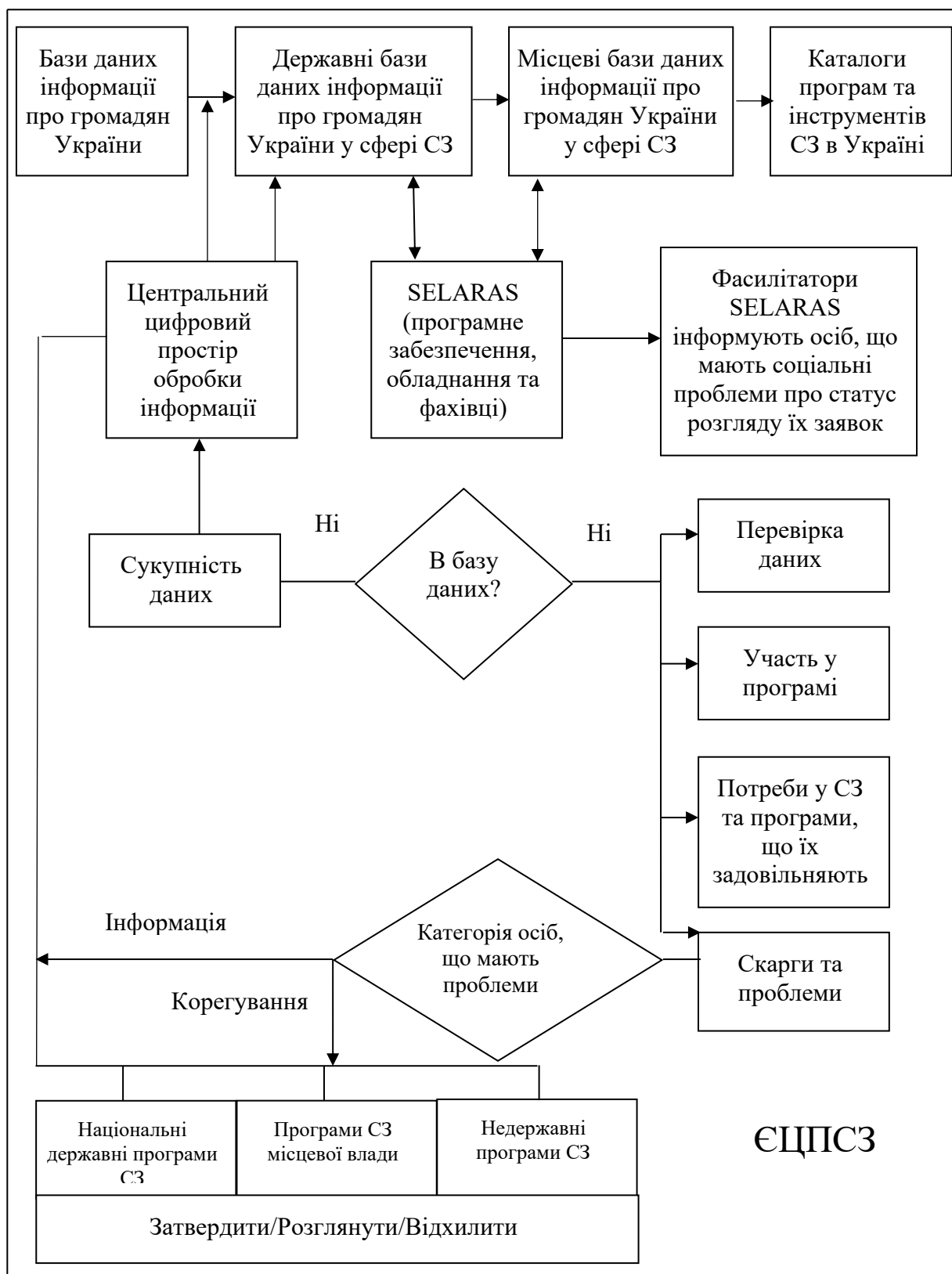

Рис. 3.13. Використання програми SELARAS для синхронізації та побудови чіткої ієрархії інформаційних потоків у ЄЦПСЗ України

Джерело: розроблено автором.

Україна може використовувати досвід інших країн світу відносно реформування окремих напрямів соціального захисту: усунення гендерної дискримінації, залучення до системи СЗ неформально зайнятих, покращення СЗ мешканців сільських територій, започаткування соціального захисту трудових мігрантів та членів їх родин. Тут можливо, як використання рекомендацій, які були сформовані в межах імплементації досвіду країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються (трирівнева змішана модель соціального захисту в Україні, програми CCT, НСФ, DIRE, SPSR, RPJMN, SELARAS), так і імплементація окремих програм, куди можна віднести:

1. В межах підвищення СЗ мешканців сільських територій та усунення гендерної дискримінації можливо використати в Україні програму SEDESOL [199]. Програма спрямована на концентрацію ресурсів для надання соціального захисту особам, що мають виключення з приводу СЗ на території країни. В межах програми утворюється інститут розпорядник, який генерує фінансові та інші ресурси від державних, місцевих та інших інститутів. Робота інститута-розпорядника спрямована на оцінку винятків та їх усунення з врахуванням інклюзивності та адресності соціального захисту. При цьому важливою складовою роботи інститута-розпорядника є участь територіальних громад, координація зусиль на вирішенні проблем, а також продуктивний підхід.

Обмеженнями для України в межах запровадження SEDESOL будуть виступати: організаційні питання утворення та підпорядкування інституту-розпоряднику; забезпечення координації між учасниками соціального захисту населення країни.

2. Підвищення якості соціального захисту трудових мігрантів та членів їх родин можливо в Україні з використанням перуанської програми MIDIS [174]. Програма включає в себе комплексний підхід до вирішення проблем СЗ трудових мігрантів та членів їх родин, куди входить: формування інструментів соціального захисту матерів та дитинства; підтримка дітей з членів родин трудових мігрантів; допомога дітям старшого віку з сімей трудових мігрантів; економічна інтеграція членів родин трудових мігрантів та безпосередньо

трудоу мiгрантiв; формування iнклюзивних пенсiйних iнструментiв для трудоу мiгрантiв та членiв iх родин. Акцент у MIDIS робиться на безпечних можливостях переводу заробiткiв трудоу мiгрантiв у країну iх проживання та використання частини з заробiткiв на формування соцiального захисту, як самих трудоу мiгрантiв, так i членiв iх сiмей.

Обмеженнями для України в межах запровадження MIDIS будуть виступати: необхiднiсть подолати недовiру трудоу мiгрантiв та членiв iх сiмей до державних iнститутiв; складнощi взаємодiї трудоу мiгрантiв з вiдповiдними iнститутами в Україні враховуючи перебування трудоу мiгрантiв на території iншої країни.

3. Для iнтеграцiї неформально зайнятих у сферу соцiального захисту України можливо використати програму Villar [172]. Програма спрямована на розширення прав на соцiальний захист неформально зайнятих, а також на усунення ризикiв та вразливостей для цiєї категорiї громадян країни. В межах реалiзацiї програми вiдбувається реформування ринку працi, соцiального страхування, соцiального забезпечення, мереж соцiального захисту для вклучення неформально зайнятих. Програма забезпечує унiверсальне покриття СЗ неформально зайнятих та виокремлює цiльовi сектори соцiального захисту, якi потребують змiн в межах залучення неформально зайнятих. В межах програми формують систему оцiнки i монiторингу СЗ неформально зайнятих та iнструменти вирiшення соцiальних проблем цiєї категорiї громадян країни.

Обмеженнями для України в межах запровадження Villar будуть виступати: необхiднiсть налагодження взаємовигiдного дiалогу мiж державними iнститутами та неформально зайнятими; необхiднiсть врахування iнклюзивних потреб неформально зайнятих.

Вважаємо, що Україна має можливостi iмплементацiї свiтового досвiду реформування соцiального захисту населення для змiцнення економiчної безпеки, що дає змогу сформувати пiдсумкову таблицю (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Напрями імплементації світового досвіду для реформування соціального захисту та зміцнення економічної безпеки України

Тип країни	Напрямок/програма імплементації	Використання в Україні
Економічно розвинуті країни	Багаторівнева модель СЗ; зміна концепції СЗ на зростання активності осіб, що мають соціальні проблеми; універсальна концепція СЗ; активізація профспілок; гнучка податкова система; перевірка доходів осіб, що отримують СЗ; стимулювання середнього класу для розширення соціального захисту та участі у СЗ; стимулювання бізнесу до збільшення участі у СЗ населення.	Реформування сфери соціального захисту.
Країни з перехідною (транзитивною) економікою	Максимальне скорочення кількості пільг та перехід на інклюзивний соціальний захист зі стимулюванням зменшення кількості осіб, що потребують СЗ.	Реформування сфери соціального захисту.
	Трирівнева змішана модель соціального захисту в Україні.	
Країни, що розвиваються	ССТ, НСФ, DIRE, SPSR, RPJMN, SELARAS	Реформування сфери СЗ населення, усунення гендерної дискримінації, залучення до сфери СЗ неформально зайнятих, покращення СЗ мешканців сільських територій, започаткування СЗ трудових мігрантів та членів їх родин.
	SEDESOL	Підвищення СЗ мешканців сільських територій та усунення гендерної дискримінації.
	MIDIS	Підвищення якості СЗ трудових мігрантів та членів їх родин.
	Villar	Інтеграція неформально зайнятих у сферу СЗ.

Джерело: власні дослідження.

На нашу думку, використання досвіду країн світу щодо покращення соціального захисту населення в Україні дасть змогу підвищити ефективність функціонування сфери СЗ та зміцнити економічну безпеку країни. Таким чином, в Україні необхідно враховувати досвід реформування соціального захисту населення як економічно розвинутих країн, так і країн з перехідною економікою та держав, що розвиваються.

Висновки до розділу 3

1. Проведене нами дослідження дає підстави виснувати, що в Україні існує 4 групи проблем, що заважають розвиватись соціальному захисту населення:

- проблеми, які історично сформувались у країнах з перехідною економікою і є характерними для України;
- проблеми, що породжені розвитком соціально-економічної системи України у сфері СЗ;
- проблеми соціального захисту, що породжені сучасними змінами у соціальній сфері та економічній системі світу і України;
- проблеми у сфері соціального захисту, що зумовлені зовнішнім впливом на соціально-економічну систему країни.

2. Нами було розроблено та запропоновано для використання концептуальні основи розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в країні. На відміну від наявних наукових та практичних робіт концептуальні основи розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в країні включають перелік складових, що охоплюють: мету, цілі, завдання, принципи, суб'єкти та об'єкти, інструменти та ресурси, вимоги, стратегічні напрями, стратегічні індикатори, послідовність дій.

3. В межах розробки і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні було виокремлено сукупність стратегічних напрямів реформування, які на відміну від наявних розробок включають рекомендації з: покращення координації між інститутами сфери соціального захисту в державі; підвищення якості, обсягів та кількості інструментів СЗ мешканців сільських територій; залучення до сфери СЗ трудових мігрантів та членів їх родин і формування гнучких інструментів СЗ цієї категорії громадян країни; реформування ринку праці з врахуванням нових світових вимог щодо СЗ працівників; розширення цифровізації та переведення більшої частини сфери

соціального захисту в онлайн простір; залучення до сфери СЗ людей з неформальною зайнятістю та формування гнучких інструментів СЗ цієї категорії громадян країни; запровадження дієвої системи оцінки СЗ в країні; формування єдиного інформаційного простору СЗ в країні.

4. В межах покращення координації між інститутами сфери соціального захисту в Україні було розроблено та запропоновано для використання матрицю горизонтальної та вертикальної координації, яка на відміну від наявних розробок, включає чотири рівні координації по вертикалі та горизонталі. По горизонталі: підрозділи одного державного інституту; різні державні інститути; недержавні інститути, у тому числі міжнародні та іноземні організації; організовані групи громадян. По вертикалі: регіональні підрозділи державних інститутів; інститути місцевої влади; регіональні підрозділи недержавних інститутів; організовані групи громадян у регіонах. Для кожного елемента матриці визначено цілі та інструменти координації.

5. В межах розширення цифровізації та переведення більшої частини сфери соціального захисту в онлайн простір було визначено місце та роль цифрових технологій СЗ у сфері соціального захисту України, а також запропонована для використання Інтегрована платформа соціального захисту в Україні, що включає Єдину цифрову платформу соціального захисту (ЄЦПСЗ).

6. Досліджено досвід соціального захисту в економічно розвинутих країнах і на його основі запропоновано напрями імплементації в межах реформування сфери СЗ в Україні та зміцнення економічної безпеки держави, де головними напрямками визначено: розбудова багаторівневої моделі СЗ; зміна концепції СЗ на зростання активності осіб, що мають соціальні проблеми; використання універсальної концепції СЗ; активізацію профспілок; розробку гнучкої податкової системи; перевірку доходів осіб, що отримують СЗ; стимулювання середнього класу для розширення соціального захисту та участі у СЗ; стимулювання бізнесу до збільшення участі у СЗ населення.

7. Аналіз досвіду соціального захисту населення у країнах з перехідною економікою дав змогу запропонувати напрями імплементації в межах

реформування сфери СЗ в Україні та зміцнення економічної безпеки держави, де головними напрямками визначено: максимальне скорочення кількості пільг та перехід на інклюзивний соціальний захист зі стимулюванням зменшення кількості осіб, що потребують СЗ; побудову трирівневої змішаної моделі соціального захисту в Україні (перший рівень –реформована система РеуГО; другий рівень – обов’язковий особистий обліковий рахунок; третій рівень – добровільне поповнення рахунку).

8. Досліджено досвід соціального захисту у країнах, що розвиваються і на його основі запропоновано напрями імплементації в межах реформування сфери СЗ в Україні та зміцнення економічної безпеки держави, де головними напрямками визначено використання програм CCT, НСФ, DIRE, SPSR, RPJMN, SELARAS, SEDESOL, MIDIS, Villar.

Основні результати дослідження опубліковані в наукових працях автора [144; 145].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення наукового завдання з виявлення проблем та розроблення шляхів їх розв'язання щодо підвищення ефективності соціального захисту населення України з метою зміцнення економічної безпеки держави в умовах трансформації світової сфери соціального захисту, переходу на постіндустріальну парадигму розвитку економічних систем, пандемії та російської військової агресії проти України. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки і пропозиції:

1. Економічна сутність соціального захисту населення в системі економічної безпеки полягає у визначені СЗ як комплексу заходів із забезпечення державними/недержавними інститутами гідного життя соціально вразливим верствам населення на основі впровадження інтегрованої платформи СЗ в контексті зміцнення національної економічної безпеки. Визначено зв'язок СЗН з економічною безпекою країни. При цьому перевагою авторського визначення сутності СЗН є врахування процесів цифровізації, функціонування відкритої економіки та взаємозв'язку з економічною безпекою країни. В межах історичного розвитку відбувались зміни щодо взаємозв'язку та взаємовпливу між соціальним захистом і економічними системами різних рівнів. Визначено сучасний прямий та опосередкований вплив соціального захисту на зростання економіки на макро-, мезо-, мікрорівнях. Розкрито особливості чотирьох загальносвітових підходів, що формують зв'язок між соціальним захистом та розвитком економіки (SRM, SRP, TSP, CCT). Наведено схему взаємозв'язку соціального захисту та економіки на різних рівнях їх функціонування (світовий, міжнародний, національний). Визначено сукупність факторів впливу на сферу соціального захисту в країні, куди віднесено: економічні фактори; соціальні фактори; суспільно-політичні фактори; правові фактори; культурно-освітні фактори. На основі проведення аналізу першоджерел визначено сутність термінів «соціальний захист», «сфера соціального захисту». Надано теоретичну характеристику соціального захисту.

2. Наведено декомпозицію систем національної та економічної безпеки країни та на основі аналізу першоджерел визначена сутність термінів «економічна безпека», «економічна безпека держави», «система економічної безпеки держави». Розкрито особливості забезпечення сукупності національних інтересів країни за допомогою системи економічної безпеки держави. Підтверджуємо зв'язок між економічною безпекою та соціальним захистом населення через забезпечення СЕБД соціальних інтересів в країні. Надано теоретичну характеристику системи економічної безпеки держави, де розкрито мету, завдання, умови, суб'єкти, об'єкти, рівні, функції, принципи, індикатори (показники) СЕБД. Надано інтерпретацію та визначено сутність термінів «ризик», «небезпека», «загроза», а також визначено взаємозв'язок між ризиками, небезпеками та загрозами. Сформовано сукупність ключових ризиків, небезпек та загроз для СЕБД. Ідентифіковано складові системи економічної безпеки держави та надано їх характеристику.

3. Розкрито зв'язок між соціальною політикою, соціальним захистом, соціальною безпекою, розвитком економічної системи країни, національною економічною політикою та системою економічної безпеки держави. Визначено механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України, проведено компаративну оцінку виявлених механізмів. Доведено, що всі механізми взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України не відповідають повною мірою сучасним вимогам, які висувуються до СЗ та СЕБД, що потребує розробки нового механізму на основі використання складових інноваційного механізму, як найбільш адекватного, з залученням елементів американського та європейського механізмів.

4. Діагностування розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки України, на основі виокремлення історичних етапів розвитку СЗ в країні, дало змогу виявити сукупність проблем, де визначено: значна залежність соціального захисту від бюджетних відрахувань та розвитку економічної системи країни; скорочення витрат на соціальний захист; проблеми

пенсійного забезпечення та захисту малозабезпечених; зростання рівня безробіття; низьку ефективність та результативність соціальних програм, які діють в країні. Результати аналізу розвитку соціального захисту населення як напрямку зміцнення економічної безпеки України на основі проведення функціонального бенчмаркінгу з економічно розвинутими країнами різних регіонів (США, Німеччина, Австралія, Японія), і країнами, які розвиваються з різним рівнем доходів на одну особу (Казахстан, Індія, Китай, Польща, Чехія, Болгарія, Туніс, Аргентина, Саудівська Аравія, Нігерія, Колумбія, Куба) за період з 2008 року до 2021 року показав низьку ефективність СЗ в країні та зростання розриву з економічно розвинутими країнами та з провідними країнами, що розвиваються. Також, для комплексного аналізу економічної безпеки України використано методи, такі як: факторний аналіз для оцінки впливу соціального захисту на економічну безпеку та економетричне прогнозування для оцінювання прогнозного рівня економічної безпеки. При цьому, аналізуючи такі фактори, як людський капітал, реалізований економічний потенціал, соціальні стандарти та витрати на соціальний захист населення, що дало змогу отримати більш повне і об'єктивне розуміння про вплив соціального захисту на економічну безпеку країни. На основі проведеного аналізу було обґрунтовано характеристику сфери соціального захисту в Україні (позитивні та негативні сторони) та її вплив (позитивний та негативний) на економічну безпеку держави.

5. Дослідження інституційно-правового забезпечення взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України дали змогу виявити структуру, особливості функціонування та взаємодії сфери СЗ і ЕБД, а також визначити негативні сторони та проблеми функціонування структурних елементів сфери СЗ в країні, таких як: інструментів соціального захисту; видів СЗ; функцій управління соціальним захистом; форм СЗ; важелів соціального захисту; підсистем СЗ; рівнів соціального захисту; суб'єктів та об'єктів СЗ.

6. В межах удосконалення інституційно-правового механізму інноваційної трансформації сфери соціального захисту в контексті посилення

соціально-економічної безпеки України, на основі виявлених проблем СЗ (що історично сформувались у країнах з перехідною економікою і є характерними для України; що породжені розвитком соціально-економічної системи України; що породжені сучасними змінами у соціальній сфері та економічній системі світу і України; що породжені зовнішнім впливом на соціально-економічну систему країни) було запропоновано для використання концептуальні основи інноваційної модернізації розроблення і запровадження стратегії реформування соціального захисту населення в Україні, де особлива увага приділена:

- розширенню цифровізації та переведення більшої частини соціального захисту населення в онлайн простір;
- покращенню координації між інститутами соціального захисту населення в державі;
- підвищенню якості, обсягів та кількості інструментів СЗ мешканців сільських територій;
- залученню до сфери СЗ трудових мігрантів та членів їх родин і формування гнучких інструментів СЗ цієї категорії громадян країни;
- реформуванню ринку праці з врахуванням нових світових вимог щодо СЗ працівників;
- формуванню єдиного інформаційного простору СЗ в країні;
- запровадженню дієвої системи оцінки СЗ в країні;
- залученню до сфери СЗ людей з неформальною зайнятістю та формування гнучких інструментів соціального захисту цієї категорії громадян країни.

7. Визначено напрями імплементації в Україні світового досвіду використання соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки країни. Акцентовано увагу на необхідності використання досвіду підвищення ефективності соціального захисту в економічно розвинутих країнах, державах з перехідною (транзитивною) економікою, країнах, що розвиваються. Сформовано сукупність рекомендацій для імплементації у сферу соціального захисту населення України, як з точки зору реформування всієї сфери, так і з

точки зору внесення змін до окремих її складових (усунення гендерної дискримінації, залучення до сфери СЗ неформально зайнятих, покращення соціального захисту мешканців сільських територій, започаткування СЗ трудових мігрантів та членів їх родин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамовська В. С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напряму економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063> (дата звернення: 09.06.2020).
2. Ажажа М. А. Моніторинг як інструмент забезпечення якості державних та муніципальних послуг. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя : ЗДІА, 2012. № 50. С. 270–277.
3. Альберда Т.Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія (правовий механізм). *Молодий вчений*. Херсон : Гельветика, 2013. № 2. С. 64–68.
4. Анпілогова Ж.Д. Методи оцінки державного регулювання модернізаційними процесами в промисловому комплексі. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2013. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=621>(дата звернення: 19.07.2021).
5. Антонюк П.П., Михайлівська І.М. Теоретичні аспекти категорії "Соціальний захист населення". *Вісник Хмельницького національного університету*, 2007. №4. С.113-117.
6. Бабенко К. А. Конституційні основи розвитку економічної системи України. Retrieved from <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/211-konstitutsijni-osnovi-rozvitku-ekonomichnoji-sistemi-ukrajini.html> (дата звернення: 03.08.2020).
7. Балтачєєва Н.А. Стратегія розвитку системи соціального захисту населення в Україні. *Економіка промисловості*. 2012. № 1-2. С. 302-309.
8. Бандурко О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Черняков І.М. Основи економічної безпеки : підручник. Харків : НУВС, 2003. 236 с.
9. Баранник Л.Б. Особливості формування української моделі системи соціального захисту населення. Дніпропетровська державна фінансова академія. 2011. № 2. С. 5-13.

10. Баштанник А.Г. Методологічні основи дослідження механізмів регулювання діяльності установ та органів державної влади. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (6–7 квітня 2017 р., м.Львів) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2017. С. 20–23.

11. Беззубов Д.О., Добкіна К.Р., Новосельська І.В. Paradigm of economic security in the state security system. Dictum factum. *Адміністративне право. Інформаційне право*. 2020. № 3 (8). С. 26-35.

12. Безтелесна, Л. І., and Г. М. Юрчик. "Сутність та складові соціальної політики: теоретичний аспект." *Вісник соціально-економічних досліджень* 2 (2). 2013. С. 141-147.

13. Бойко І.В. Дефініції «ризик», «загроза», «небезпека» як об'єкти наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 5 (05). С. 94-98.

14. Борецька Н.П. Регіональні аспекти соціального захисту населення. *Регіональна економіка*. 2000. № 3. С. 83–88.

15. Бреус С.В. Економічна безпека як категорія. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Економіка та менеджмент* : наук.-практ. журн. 2017. № 12. С. 140–149.

16. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Саєнко О.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. Київ : Знання України, 2011. 299 с.

17. Варналій З.С. Соціальна безпека людини як об'єкт дослідження економічної безпекології. *Економічний вісник університету*. 2022. № 52. С. 90-97.

18. Васильчак С. В. , Жидяк О. Р., Гринів Ю. О. Непряме оподаткування в країнах ЄС: особливості розвитку та можливості застосування в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 10. С. 3-7.

19. Ведунг Е. Оцінювання державної політики та програм / пер. з англ. В. Шульга. Київ : ВСЕУВИТО, 2003. 350 с.

20. Гайдай Т.В. Теорія інституційних змін Д. Норта та проблеми перехідних економік. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна*. Донецьк, 2010. Вип. 38(1). С. 50–55.
21. Гбур З.В. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави. Інвестиції: практика та досвід. Державне управління. 2018, № 11. С. 111-115.
22. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. *Аспекти публічного управління*. 2021. Том 9, № 1. С. 55-62.
23. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №1 (7). С. 66-82.
24. Гнатюк Н., Соляк Л. Моделі соціального захисту зарубіжних країн та України. *Вісник Львівського університету. Серія економіка*. 2010. Вип. 43. С. 168-174.
25. Гринів Л.С. Наукові проблеми формування стратегії збалансованого розвитку національної економіки в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. Вип. 3(2). С. 118-125.
26. Гринькевич О. С. Інвестиції в системі чинників соціально-економічної безпеки та відновлення економіки регіонів України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2023. Вип. 64. С. 33–44.
27. Гупало О.Г., Жук О.Б. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.4. С. 211-218.
28. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. Соціальні права та їх захист адміністративним судом : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29.
29. Дахнова О.Є. Соціальні аспекти економічної безпеки України. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 245-252.
30. Дебет-Кредит. Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2022 рр. (грн). URL:<https://services.dtkk.ua/catalogues/indexes/2> (дата звернення: 04.07.2023).
31. Дебет-Кредит. Прожитковий мінімум в Україні за соціальними та демографічними групами з 2000 по 2022 роки (грн).

URL:<https://services.dtkr.ua/catalogues/indexes/1>(дата звернення: 04.07.2023).

32. Демчак Р.Е. Соціальний захист населення та діючі моделі в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=371> (дата звернення: 09.06.2020).

33. Державна служба статистики України. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

34. Державна служба статистики України. Населення (1990-2022) URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.07.2023).

35. Державна служба статистики України. Основні показники ринку праці (річні дані) URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

36. Державна служба статистики України. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами. <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

37. Державна служба статистики України. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

38. Державна служба статистики України. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

39. Державна служба статистики України. Соціальний захист. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2023).

40. Дікон Б. Глобальна соціальна політика: міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту : пер. з англ. Київ: Основи, 1999, 346 с.

41. Драпеза Я.В. Регіональні складові реформування житлово-комунального господарства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Харків, 2017. 212 с.

42. Дуб Б.С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура. *Управління проектами і розвиток виробництва*. 2016. № 4 (60). С. 5–18.

43. Дубич К.В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг: дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2015. 451 с.
44. Економічна безпека держави: навч.-метод. посіб. За ред. Живко З.Б. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с.
45. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2010. 717 с.
46. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ: Київський ун-т: Інститут міжнародних відносин, 2001, Вип. 26. С. 24-27.
47. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Видавництво НІСД, 2003. 363 с.
48. Желізко О.О. Державне регулювання інституціональних змін як одна з головних детермінант системи економічної безпеки підприємництва. *Інтелект XXI: наук. журн. Нац. ун-т харч. технол., Ін-т проблем конкуренції*. 2017. № 5. С. 43-47.
49. Желюк Тетяна Леонтіївна Організаційно-економічний механізм управління довгостроковим розвитком національної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун- ім. Вадима Гетьмана". Київ. 2011. 612 с.
50. Жуковська А., Велічко К. Сучасні моделі соціальної відповідальності бізнесу: класифікація та порівняльна характеристика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2019. № 4 (205), С. 11-20.
51. Івакіна К. С. Необхідність прискорення інституціональних перетворень в умовах трансформації економіки України. URL:<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94150/05Ivakin.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.06.2020).
52. Ільчук Л. Соціальний компонент економічної безпеки: політологічний аспект. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 137-142.

53. Історія економічних вчень: навч. посіб. / За ред. В.В. Кириленка. Тернопіль: «Економічна думка», 2007. 233 с.
54. Історія економічних вчень : підручник / за ред. В.М.Тарасевича, Ю.Є. Петруні. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 352 с.
55. Кабінет Міністрів України «Концепції реформування системи соціальних послуг». Розпорядження від 13 квітня 2007 р. №178-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/75221955> (дата звернення: 09.06.2020).
56. Карський К. Угода про асоціацію між Європейським Союзом та Україною з 2014 року: Вступні уваги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 3(34). С. 15–22.
57. Кахович О.О., Кахович Е.А., Южека Р.С. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2015. № 75. С. 119–126.
58. Качула С.В., Стефанишин О.В., Абдін А.В. Бюджетний потенціал та фінансове забезпечення охорони здоров'я в Україні в умовах реалізації стратегії сталого розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 3(69), С.109-115.
59. Кірієнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2000. 19 с.
60. Клименко Н.Г. Методи, заходи та засоби державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2017. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1122> (дата звернення: 04.03.2019).
61. Клівіденко Л.М. Фінансове забезпечення соціального захисту населення України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01. Тернопіль: ТНЕУ, 2006. 20 с.
62. Клімова Г.П. Економічна безпека: сутність та основні напрями забезпечення. *Право та інновації*. 2017. № 3 (19). С. 23-29.
63. Коковський Л. Економічна безпека як об'єкт економіко-географічного

дослідження. *Географія*. 2013. № 1 (61). С. 12-15.

64. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.01.2020).

65. Костишина Т. Соціальний захист в контексті розвитку цифрової економіки. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31, № 1. С. 279-288.

66. Крупка І. М. До проблеми вибору шляху розвитку економіки України. Економіка пострадянських країн: стан та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції. Львів 7-8 травня 2003 р. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 143-144.

67. Лисяк О. Економічна безпека держави в умовах її становлення. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31, № 1. С. 47-56.

68. Лукашевич М.П. Соціальна робота в Україні: теоретико-методологічні засади. Київ: МАУП, 2001. 126 с.

69. Мазій Н. Принципи та механізми державного регулювання розвитку підприємництва. *Демократичне врядування*. 2011. № 8. С. 56–62.

70. Мазур І. І. Антикоруptionна політика як чинник конкурентоспроможності національної економіки. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. ВПЦ «Київський університет». 2009. Вип. 18. С.44-52.

71. Мазур І. І. Перетворення довіри в інститут конкурентоспроможності національної економіки. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. ВПЦ «Київський університет». 2010. Вип. 22. С.25-30.

72. Мандзіновська Х.О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки. Економічні науки*. 2016. № 2 (53). С. 159-166.

73. Марчак Т.О. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові. 2020. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5116/1/3.pdf> (дата звернення: 19.08.2021).

74. Мелконян А.Г. Специфіка та особливості функціонування західних моделей публічного управління соціальним захистом. Публічне управління і

адміністрування в Україні. Теорія та історія державного управління. 2020. Випуск 15. С. 11-15.

75. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 09.06.2021).

76. Міністерство економіки України. Динаміка рівня економічної безпеки України у 2010-2021 роках. Офіційне звернення щодо запиту на інформацію № 3021-06/61357-09 від 13.11.2023.

77. Міністерство економіки України. Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 01.08.2020).

78. Міністерство соціальної політики України. Відкриті дані. URL: <https://www.msp.gov.ua/main/Vidkriti-dani.html> (дата звернення: 03.07.2023).

79. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332: станом на 1 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-p#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

80. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Pokazniki-socialnoi-sferi.html> (дата звернення: 03.07.2023).

81. Міністерство соціальної політики України. Державні соціальні стандарти. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Pokazniki-socialnoi-sferi.html> (дата звернення: 03.07.2023).

82. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2014 рік. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/8639.html?PrintVersion> (дата звернення: 03.07.2023).

83. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм

соціальної підтримки населення за 2015 рік. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/11187.html> (дата звернення: 03.07.2023).

84. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2016 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/m-2016.doc>. (дата звернення: 03.07.2023).

85. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2017 рік. URL: https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/m_2017.doc (дата звернення: 03.07.2023).

86. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2018 рік. URL: https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/monitoring_2018.doc (дата звернення: 03.07.2023).

87. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2019 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/m-2019.doc> (дата звернення: 03.07.2023).

88. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2020 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%202020%20%D1%80%D1%96%D0%BA.doc> (дата звернення: 03.07.2023).

89. Мінфін. Виконання державного бюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2008> (дата звернення: 05.05.2023).

90. Мірошниченко О.В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. *Науковий вісник Волинського державного університету*

імені Лесі Українки. 2007. № 12. С. 8–12.

91. Михайлишин Р.В. Формування національного ринку праці в умовах перехідної економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Львів, 2000. 20 с.

92. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ : КВШ, 1998. 462 с.

93. Національний банк України. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 03.07.2023).

94. НБУ. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1> (дата звернення: 03.07.2023).

95. Нечосіна О. Функціонування системи соціальних послуг в Україні: короткий опис. Соціальні послуги в громадах – підтримка реформи соціальної політики в Україні. Брошура, Київ, 2019. 16 с.

96. Новіков В.М., Семенов В.В. Досягнення справедливості як умова соціогуманітарного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2. С. 40–49.

97. Олійничук О. Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль: ТНТУ, 2015, Том 48, № 1. С. 93-100.

98. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2015. 180 с.

99. Пабат О.В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. 168 с.

100. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 ; ІРД НАН України. Львів, 2015. 230 с.

101. Пармаклі Д.М. Історія економічних вчень: навч. посіб. Одеса: ОНПУ, 2018. 113 с.

102. Парубець О.М., Сугоняко Д.О. Концепція розвитку системи соціального захисту населення в умовах інформатизації економіки та суспільства. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 10. С. 129-135.

103. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Київ: Кондор, 2002. 302 с.

104. Пахомов І., Пахомова Т. Механізми підвищення ефективності системи державної служби в нових умовах розвитку держави. *Право України*. 2009. № 10. С. 102–110.

105. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка*. Київ. 2013. № 10(151). С. 93–97.

106. Пенсійний фонд України. Дані про середній розмір пенсійної виплати. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty> (дата звернення: 03.07.2023).

107. Пікулик О.І. Проблеми соціального захисту громадян України. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 10. С. 220-222.

108. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.

109. Пиц В. Проблеми формування та відтворення людського потенціалу економічного розвитку України в умовах системної кризи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль : Економічна думка*. 2007. Вип. 5. С. 371-374.

110. П'єтерс Д. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / Пер. з англ. А.І. Масалової. Харків: Каравела, 2002. 144 с.

111. Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 650. URL:

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/650-2011-%D0%BF/page> (дата звернення: 07.06.2020).

112. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. №2469-VIII: станом на 31 берез. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 31.03.2023).

113. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII: станом на 31 берез. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 31.03.2023).

114. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII станом на 31 берез. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 31.03.2023).

115. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14.04.2022 р. № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

116. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 03.08.2023).

117. Про затвердження Порядку та умов надання компенсації місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг, що надаються під час розміщення тимчасово переміщених осіб, у період воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 11.03.2022 р. № 261 : станом на 21 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2022-п#Text> (дата звернення: 21.06.2023).

118. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 09.06.2020).

119. Проект концепції (моделі) моніторингу та оцінювання сектору соціальних послуг / за ред. О.В. Макарової. Умань : СПД Сочинський, 2008. С. 37.

120. Рацюк А.С. Аналіз моделей соціального захисту населення у країнах-

членах Європейського союзу. IV Міжнародна науково-методична конференція Форум молодих економістів-кібернетиків «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід», 2013, 24-26 жовтня, м.Тернопіль. С. 146-148.

121. Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис.... док. ек. наук : 30.01.17. Львів, 2017. 474 с.

122. Різник Н. С. Теоретичні засади формування системи діагностики економічної безпеки банку. Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства : Економічні науки. Харків : ХНТУСГ, 2007. Вип. 66. С. 118-123.

123. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепції реформування системи соціальних послуг». Від 13 квітня 2007 р. №178-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/75221955> (дата звернення: 09.06.2020).

124. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» від 13 березня 2013 р. № 208-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2020).

125. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2020).

126. Роєнко В.І., Єфремова Н.Ф. Соціальний захист населення – важлива складова соціальної політики. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 584-588.

127. Рудкевич І.В. Етапи становлення та розвитку державної політики соціального захисту населення України. *Інвестиції: практика та досвід*. Механізми державного управління. 2011. № 4. С. 99-102

128. Рудницька Р., Сидорчук О. Сутність і зміст механізмів державного управління та принципів їх регулювання. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 50–60.

129. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 111–120.
130. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25 (1). С. 188–195.
131. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. Київ: ППК ДСЗУ, 2013. 318 с.
132. Саєнко О.С. Удосконалення інституціональної системи у контексті зміцнення економічної безпеки України. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. Чернівці. 2011. Вип. 1. С. 113–119.
133. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Випуск 6, частина 3. С. 39-42.
134. Смелянцев А.П. Проблема загроз інтересам безпеки України (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук :09.00.03. Харків. 2001. 18 с.
135. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л.А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 205-212.
136. Соціальна держава: український вибір: монографія / за ред. : В.А. Гошовської, Л.І. Ільчука. Київ : ЦПСД, 2007. 335 с.
137. Стадник В.К., Єлькіна Г.С., Панцир С.І., Чернинська Т.О. Реформа соціального захисту: результати громадського моніторингу. Київ : Фонд суспільної безпеки (ФСБ), Міжнародний фонд «Відродження», 2012. 116 с.
138. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.
139. Стефанишин О.В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації. *Наукові записки Української академії*

друкарства. 2011. №3. С. 7-11.

140. Стефанишин О В., Пиц В. Особливості змісту категорії «людський потенціал» в умовах розвитку інноваційної економіки України. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С.161-169.

141. Тиха О. І. Держава в системі соціальної безпеки в Україні: інституційний аспект. *Міжнародний науковий журнал «World Science»*. RS Global. 2019. № 7 (47). Р. 4-9.

142. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: досвід України та Казахстану. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9-10 листопада 2018 року)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 103-105

143. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: переваги і слабини. *Молодий вчений*. 2018. №11. С. 494-500

144. Тиха О. І. Економічна безпека індивіда в системі економічної безпеки держави: сутність та принципи взаємодії. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Економічні науки". 2019. №12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-12-5499>

145. Тиха О. І. Коронавірус та сфера соціального захисту населення: ризики та наслідки для України та суспільства. Аналітичний центр «Нова Економіка» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності» (м. Київ, 27 червня 2020 р.). Київ, 2020. С. 66 – 70

146. Тиха О. І. Механізми регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення економічної безпеки України. *VI Міжнародний літній науковий симпозиум «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика»*, м. Одеса, 28-29 липня 2023 р.

147. Тиха О. І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2018. Випуск 55. С. 228-236.

148. Тиха О. І. Соціальний захист населення: досвід Франції. International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings, Part II, November 23, 2018. Le Mans, France. P. 62-64.

149. Тиха О. І. Соціальний захист населення як основний інструмент соціальної держави. Реалізація концепції сталого розвитку: взаємодія держави та бізнесу: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 20 жовтня 2018р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2018. С. 82-85

150. Тиха О. І. Стан соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки України. IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку» 28-29 квітня 2023 р.

151. Тиха О. І. Сучасні тенденції впливу трансформації на формування соціального захисту населення України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-17>

152. Тиха О. І. Сфера соціального захисту в ОТГ та підприємництво. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С. 280-289.

153. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2013. № 2. С. 30–37.

154. Топішко Н. П. Теоретичні засади соціального захисту населення. *Наукові записки*. Серія «Економіка». 2010. Випуск 15, С. 288 – 296.

155. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія. Київ : ПІК ДСЗУ, 2010. 178 с.

156. Указ Президента України «Про стратегію подолання бідності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

157. Урба С.І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 26(1). С. 22-25.

158. Факторний, дискримінантний і кластерний аналіз / Пер. з англ.; Дж.-

О. Кім, Ч.У. Мюллер, У.Р. Клекк та ін.; За ред. І.С. Єнюкова. – М.: Фінанси і статистика, 1989. – 215 с.

159. Федорук О.В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2013. № 4. С. 31-37.

160. Філіпчук В.Р. Соціальний захист населення: зміст категорії та відповідність викликам глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Випуск 20, частина 3, С. 106 – 110.

161. Центр громадської експертизи. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. Київ : Програма «Верховенство права» Міжнародного фонду Відродження», 2009. 108 с.

162. Центр Разумкова. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ : Видавництво “Заповіт”, 2020. 274 с.

163. Цікановська Н.А. Інтерпретація понять «виклик», «небезпека», «загроза» та «ризик» у теорії фінансової безпеки. *Фінансовий простір*. 2013. № 3 (11). С. 110-114.

164. Чвертко Л. А. Інноваційна модель розвитку: тенденції та перспективи економічної трансформації : колективна монографія / за ред. В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка. Умань : ФОП Жовтий ОО. 2014, С. 90-94.

165. Чубукова О.Ю., Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 03.04.2021).

166. Шифр «Надія Маріуполю». Розвиток соціальної сфери України на шляху євроінтеграції. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/b9ad27be2dc9ed49644581f48c60abe8.pdf>. (дата звернення: 09.06.2022).

167. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

168. Шостак Я. В., Дубич К. В., Опанащук П., Левчук І. О., Красівський Д. О., Масик З. С., Куліков Г. Т., Карнаухова М. Д. Децентралізація надання соціальних послуг у сфері зайнятості населення: зарубіжний досвід : колективна монографія / за наук. ред. канд. істор. наук П. В. Опанащука. Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, Київ, 2022. 164 с.

169. Юрчик, Г. М., Н. М. Самолюк. "Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти." *Демографія та соціальна економіка*. 2016. №3 .С.133-144.

170. Alderman H. and Yemtsov R. How can safety nets contribute to economic growth?, *World Bank Economic Review*, 2014, Vol. 28/1, Oxford University Press, Oxford, England, pp. 1-20.

171. Atkinson A.B. and Hills J. Social Security in Developed Countries: Are There Lessons for Developing Countries?, in Ehtisham Ahmad and others (eds), *Social Security in Developing Countries* (Oxford, 1991; online edn, Oxford Academic, 22 Sept. 2011). URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198233008.003.0003>, (accessed 23 Nov. 2022).

172. Ballesteros M.M. Assessment of the Sustainable Livelihood Program - Employment Facilitation Process. Philippine Institute for Development Studies, Quezon City, Philippines, 2016. URL: <https://www.econbiz.de/Record/assessment-of-the-sustainable-livelihood-program-employment-facilitation-process-magno-ballesteros-marife/10011535458> (accessed 23 Apr. 2022).

173. Bierbaum M. Innovations in extending social protection to rural populations: Perspectives for a common FAO and ILO approach. *Socialprotection*. URL: <https://socialprotection.org/discover/blog/innovations-extending-social-protection-rural-populations-perspectives-common-fao-and> (accessed 23 Nov. 2022).

174. Cecchini S. and Martinez R. Inclusive Social Protection in Latin America: A Comprehensive Rights-based Approach. ECLAC, Santiago, Chile, 2012. URL: <https://repositorio.cepal.org/handle/11362/2596> (accessed 23 Nov. 2022).

175. Chapter 1. An Introduction to Social Problems, Social Welfare Organizations, and the Profession of Social Work. URL:

https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/38141_book_item_38141.pdf

(accessed 13 Nov. 2021).

176. Council of Europe. The Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version> (accessed 23 Nov. 2022).

177. Curry F.A. Linking Social Protection with Productive Inclusion. Innovative approaches and enabling factors for inter-sectoral coordination. Bonn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2015. 64 p.

178. Development Pathways. Investments in social protection and their impacts on economic growth. Brussel: ITUC, 2018. 32 p.

179. Devereux S. and Sabates-Wheeler R. Transformative Social Protection. IDS Working Paper 232. Brighton: Institute of Development Studies, 2004. 30 p.

180. DfID. Realising Human Rights for Poor People. Department for International Development, 2000. URL: <https://gsdrc.org/document-library/realising-human-rights-for-poor-people> (accessed 13 Apr. 2022).

181. Fernandez L. Design and Implementation Features of the National Household Targeting System in the Philippines. World Bank, 2012. URL: <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/70149.html> (accessed 23 Nov. 2022).

182. Fultz E. and Ruck M. Pension Reform in Central and Eastern Europe: An Update on the Restructuring of National Pension Schemes in Selected Countries. Central and Eastern European Team. Report No. 25. Geneva, Switzerland: International Labour Office, 2019. 68 p.

183. Graham C. From Safety Nets to Social Policy: Lessons from the Developing Countries for the Transition Economies. The Brookings Institution, 1997. Washington, DC. URL: <https://www.brookings.edu/articles/from-safety-nets-to-social-policy-lessons-from-the-developing-countries-for-the-transition-economies> (accessed 17 Sep. 2022).

184. Guven M., Himanshi J. (2021). Innovations to address the social protection needs of the informal economy - an operational perspective. World Bank. URL: <https://blogs.worldbank.org/africacan/innovations-address-social-protection-needs->

[informal-economy-operational-perspective](#) (accessed 17 Sep. 2022).

185. ILO and FAO. Extending social protection to rural populations: Perspectives for a common FAO and ILO approach. International Labour Organization and Food and Agriculture Organization of the United Nations. Geneva, 2021. 38 p.

186. ILO. Innovative approaches for ensuring universal social protection for the future of work. ILO future of work research paper series. Geneva: ILO, 2018. 36 p.

187. ILO. Social Protection Floor for a Fair and Inclusive Globalization, International Labour Organization, Geneva, Switzerland, 2011. URL: <http://www.ilo.org/global/publications> (accessed 24 Jan. 2023).

188. ILO. Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3065524 (accessed 24 Jan. 2023).

189. ILO (2020). Social protection (social security) interventions: What works and why? Lessons learned from a synthesis review, 2012–2018. Geneva, International Labour Ofce. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_mas/eval/documents/publication/wcms_754108.pdf (accessed 24 Jan. 2023).

190. ILO. World Social Protection Data Dashboards. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=13> (accessed 24 Jan. 2023).

191. ILO. World Social Protection Report 2017-19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_604882.pdf (accessed 24 Jan. 2023).

192. IMF. World economic outlook databases. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending> (accessed 24 Jan. 2023).

193. IMF. World economic outlook databases. GDP. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021> (accessed 23 Jan. 2023).

194. IOM. World Migration Report 2022. URL:

<https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (accessed 24 Jan. 2023).

195. Keller C. and Heller P. S. (2001). Social Sector Reform in Transition Countries. Finance and Development. A quarterly magazine of the IMF. Vol. 38, № 3. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/keller.htm> (accessed 24 Jan. 2023).

196. Kidd A. State, society and the poor in nineteenth-century England. New York: St. Martin's Press, 1999. 210 p.

197. Kritzer B.E. Social Security Reform in Central and Eastern Europe: Variations on a Latin American Theme. Social Security Bulletin, 2020, Vol. 64, No. 4. pp. 48-63.

198. Le Grand J. and Winter D. The Middle Classes and the Defence of the British Welfare State, in R. E. Goodin and J. Le Grand (eds.), Not Only the Poor. London: Allen and Unwin, 2011. 296 p.

199. Lomeli E.V. Rodriguez D.F. and Weber D.T. Social Protection Systems in Latin America and the Caribbean. Mexico, ECLAC, Santiago, Chile, 2012. 50 p.

200. Macarov D. Social welfare: structure and practice. London: Thousand Oaks, 1995. 330 p.

201. Merrien F.-X. Social Protection as Development Policy: A New International Agenda for Action. International Development Policy. Revue internationale de politique de développement [Online], 2013, 4.2. URL: <http://journals.openedition.org/poldev/1525> (accessed 23 Nov. 2022).

202. Mkrtchyan T.M. State Economic Security System and Its Components. 4th Int'l Conference on Research in Humanities, Sociology & Corporate Social Responsibility (RHSCSR'15), 2015, Sept. 25-26, Penang (Malaysia). Pp. 10-12.

203. Mouton P. State of the Reforms in Central and Eastern Europe. In International Social Security Association, Evaluating Social Security Reforms. European Series, No. 26. Geneva, Switzerland: ISSA, 2008. 42 p.

204. OECD. A new OECD Tool: the Social Protection System Review (SPSR). URL: <https://www.oecd.org/social/inclusivesocietiesanddevelopment/social->

[protection-system-review-spsr.htm](#) (accessed 23 Nov. 2022).

205. OECD. In It Together: Why Less Inequality Benefits All. Paris: OECD Publishing, 2015. Retrieved from <https://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en>.

206. OECD. Measuring the impact of social protection on inclusive growth. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/a43dc9c3-en.pdf?expires=1658731005&id=id&accname=guest&checksum=A3BCF1E8E3B95DA290825FCD8E506A0B> (accessed 23 Nov. 2022).

207. Ono T. and Uchida Y. Pensions, education, and growth: A positive analysis. Amsterdam: Elsevier Inc, 2016. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jmacro.2016.03.005> (accessed 13 Oct. 2021).

208. Reynolds L.G. Gunnar Myrdal's Contribution to Economics, 1940-1970. The Swedish Journal of Economics, 1974, Vol. 76, No. 4, pp. 479-497.

209. Schmidt J.-O., Schramm B., Hohmann J. Linking up social protection systems in developing countries. Overview of some experiences and approaches. Bonn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2005. 50 p.

210. Shalal A. World Bank says Ukraine has tenfold increase in poverty due to war. Reuters, 2022, 15 October. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15> (accessed 13 Oct. 2021).

211. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_IL_O_CODE:C102 (accessed 23 Nov. 2022).

212. Social Security. The Committee on Economic Security (CES). Reports & Studies. URL: <https://www.ssa.gov/history/reports/ces/cesbasic.html#:~:text=The%20President's%20Committee%20on%20Economic,he%20expected%20the%20CES%20to> (accessed 23 Nov. 2022).

213. Statista. Global gross domestic product (GDP) at current prices from 1985 to 2026. URL: <https://www.statista.com/statistics/268750/global-gross-domestic->

product-gdp (accessed 13 Nov. 2022).

214. The United Nations. 17 Sustainable Development Goals (SDGs). URL: <https://sdgs.un.org/ru/goals> (accessed 23 Nov. 2022).

215. The United Nations. Social protection and social progress. 2018. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2018/07/Chapter-ISocial-protection-and-social-progress.pdf> (accessed 29 Oct. 2021).

216. The United Nations. Synthesis of National Reports for RIO+20, UN DESA/UNDP, 2012. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20/nationalreports> (accessed 29 Oct. 2021).

217. The World Bank. The World Bank In Social Protection. 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotection/overview> (accessed 13 Sep. 2023).

218. U LEAD. Планування та організація надання соціальних послуг. Матеріали тренінгу, Київ, 2019, 78 с. URL: https://issuu.com/p4ecua/docs/training_2_materialsparticipants (accessed 23 Nov. 2022).

219. UN. International economic security : resolution / adopted by the General Assembly. General Assembly (40th sess. : 1985-1986). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/109472?ln=en> (accessed 19 Oct. 2022).

220. UNICEF. Annual Report 2021. URL: <https://www.unicef.org/reports/unicef-annual-report-2021> (accessed 23 Nov. 2022).

221. United Nation Development Group. ILO. UNDG: Coordinating the design and implementation of nationally-defined social protection floors. URL: https://www.ilo.org/global/topics/dw4sd/WCMS_568699/lang--en/index.htm (accessed 13 Sep. 2023).

222. Wilson D., The Welfare State in America, in R. Ford and M. Chakrabarti (eds.), Welfare Abroad. Edinburgh: Scottish Academic Press, 2007. 312 p.

223. World Bank. Strengthening social protection. World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. URL:

https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1596/978-1-4648-1328-3_ch6 (accessed 13 Sep. 2023).

224. World Bank. The Social Welfare Development and Reform Project. 2019. URL: <https://www.worldbank.org/en/results/2017/12/19/philippines-social-welfare-development-and-reform-project> (accessed 13 Sep. 2023).

225. Worldometer. Coronavirus Cases/Deaths/Recovered. Ukraine. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/ukraine> (accessed 13 Sep. 2023).

226. Worldometer. Countries in the world by population. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country> (accessed 13 Sep. 2023).

227. Zachosova N., Melnychuk D., Kobets A. Principles of personnel security management and counterfeiting of social risks for achieving economic security of the enterprise. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Економічні науки*. Черкаси. 2020. №4. С. 26-34.

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1

Історичні аспекти розвитку соціального захисту та його взаємозв'язку з економічними системами різних рівнів

Історичний період	Розвиток соціального захисту	Розвиток економіки	Взаємозв'язок СЗ та економіки
Перші держави – розпад Римської імперії (IX століття до н.е. – V століття н.е.)	Перші форми та інструменти, переважно на солідарній основі	Рабовласницька економіка з елементами демократії	Соціальний захист залежить від економічного розвитку держави та доходів багатих громадян
Середні віки (V століття н.е. – кінець XV століття н.е.)	Релігійна основа соціального захисту з незначним залученням держави	Феодальна економіка	Соціальний захист залежить від економічного розвитку церкви та доходів феодалів
Початок капіталізму (кінець XV століття – середина XIX століття)	Релігійна та благодійна основи. Хаотичність форм та інструментів	Капіталістичні відносини	Протидія розвитку соціального захисту зі сторони власників підприємств за підтримки держави
Розвиток капіталізму (середина XIX століття – 20-ті роки XX століття)	Релігійна, благодійна та економічна основа за участі держави.	Розвиток капіталізму з загостренням конкуренції та економічних криз	Боротьба за соціальні права між громадянами та підприємцями.
Період трансформації ринкових відносин (20-ті роки XX століття – 1946 рік)	Економічна та благодійна основи за зростання ролі держави. Регламентація СЗ.	Кризовий розвиток ринкової економіки в межах Великої економічної депресії та Другої Світової війни	Зростання ролі держави та залежність соціального захисту від розвитку економіки
Початок та розвиток глобалізації і формування нового капіталізму (1946 рік – 70-ті роки XX століття)	Поява наднаціональних інститутів та регламентація процесів соціального захисту на світовому та міжнародному рівнях	Зростання розмежування між бідними та багатими країнами. Формування нових форм економічних відносин.	Переважає роль держави та зростання ролі міжнародних організацій. Залежність СЗ від розвитку економіки країни.
Формування ринкових відносин у соціально-орієнтованих державах (80-ті роки XX століття – початок XXI століття)	Зростання обсягів та ускладнення структури соціального захисту.	Прискорення глобалізаційних процесів та загострення міжнародної конкуренції	Збільшення частки соціального захисту у світовій, міжнародних та національних економічних системах.
Постіндустріальний розвиток економічних систем (початок XXI століття)	Охоплення соціальним захистом значної кількості населення світу. Інклюзія та боротьба за ефективність	Пошук нових шляхів розвитку економічних систем на основі надання послуг та використання інформації	Симбіоз економіки та СЗ, де розвиток одного елемента залежить від розвитку іншого елемента.

Джерело: систематизовано автором за даними [68, с. 11-12; 155, с. 60-63; 200, с.3].

Продовження додатку А

Таблиця А.2

Дефініції терміну «соціальний захист»

Вчений/Міжнародна організація	Визначення терміну
Гунар Мюрдаль	Соціальний захист - це сукупність гарантій економічного, соціального, психологічного та правового характеру відносно забезпечення рівних умов на отримання достатнього доходу для працездатного населення та непрацездатних громадян.
Д. П'єтерс	Соціальний захист – це солідарна відповідальність суспільства та допомога особам, що втратили заробіток або понесли великі витрати.
Н.П. Борецька	Соціальний захист – формується державою в межах соціальної політики для забезпечення достатнього життєвого рівня людини за рахунок системи соціальних і економічних прав і гарантій.
М. Даніліна	Соціальний захист – це функція держави, яка направлена на забезпечення гідного життя людини за рахунок реалізації системи відповідних заходів (правові, соціальні, економічні, організаційні).
П.П. Антонюк та І.М. Михайловська	Соціальний захист – це система управління соціальними ризиками, в яку вбудовані механізми компенсації та мінімізації збитків.
Л.М. Клівіденко	Соціальний захист - це можливість захисту соціально вразливих верст населення в умовах економічних проблем за рахунок надання правової, фінансової та матеріальної допомоги.
Міжнародна організація праці	Соціальний захист – це сукупність заходів, що зменшують нестабільність доходів та зменшують вразливість до соціальних проблем громадян (домашніх господарств).
Організація економічного співробітництва та розвитку	Соціальний захист – це всі заходи щодо надання допомоги у грошовій або натуральній формі з метою формування гарантованого доходу та доступу до медичного обслуговування.
Світовий банк	Соціальний захист покликаний допомогти окремим особам та сім'ям, особливо бідним та вразливим, впоратись з кризами та потрясіннями, шукати роботу, підвищувати продуктивність, інвестувати у здоров'я та освіту своїх дітей та захищати населення, що старіє.
ЮНІСЕФ	Соціальний захист включає в себе сукупність відповідних інститутів та заходів відносно забезпечення соціального страхування і надання соціальної допомоги населенню (пенсії, тимчасова втрата працездатності, вагітність, безробіття).

Джерело: систематизовано автором за даними [5, с. 114; 14, с. 84; 28, с. 26; 61, с.6; 110, с. 11; 178, с. 12; 205; 208, с. 491; 217; 220].

Продовження додатку А
Таблиця А.3

Складові системи економічної безпеки держави та їх характеристика

Складова СЕБД	Характеристика складової СЕБД
Зовнішньоекономічна безпека	Мінімізація негативного впливу зовнішньоекономічних факторів та активізація участі у світовій та міжнародних економічних системах.
Макроекономічна безпека	Збалансованість структури та пропорційний розвиток економічної системи.
Фінансова безпека	Раціональне та ефективне використання фінансових ресурсів для забезпечення довгострокового зростання соціально-економічної системи країни.
Інвестиційна безпека	Рівень національних та іноземних інвестицій, що забезпечить зростання конкурентоспроможності економіки країни, її складових елементів та збільшення інноваційної активності.
Соціальна безпека	Забезпечення достатнього рівня соціального захисту при зростанні ефективності та результативності взаємодії між суб'єктами та об'єктами соціального захисту.
Науково-технологічна безпека	Формування та реалізація науково-технічного потенціалу, що забезпечить довгострокове зростання економіки, збільшення конкурентоспроможності та інноваційної активності економічної системи країни.
Енергетична безпека	Захищеність національних інтересів у енергетичній сфері та недопущення негативного впливу кризи енергетичних ресурсів на розвиток економічної система та соціальної сфери.
Демографічна безпека	Стабілізація чисельності населення, зростання кількості дітей та молоді, формування позитивних процесів трудової міграції і еміграції, зростання тривалості життя.
Продовольча безпека	Рівень забезпечення продовольством населення, що гарантує політичну та соціальну стабільність і довгострокове зростання економічної системи.
Інформаційна безпека	Формування інформаційної інфраструктури підтримки національної економічної системи та протидії інформаційним загрозам в межах захисту інформаційного простору країни.
Виробнича безпека	Забезпечення ефективного використання виробничих потужностей, їх нарощування, модернізація та оновлення в межах забезпечення довгострокового зростання економічної системи.
Екологічна безпека	Своєчасне та ефективне вирішення проблем і протиріч між суспільством, суб'єктами підприємницької діяльності та навколишнім середовищем.
Сировинно-ресурсна безпека	Забезпечення достатнім обсягом необхідної сукупності ресурсів суб'єктів підприємницької діяльності та домашніх господарств, пошук і реалізація ефективних шляхів використання ресурсів у економічній системі.

Джерело: систематизовано автором за даними [11, с. 30-31; 23, с. 71; 22, с. 96-97; 62, с. 26-27; 72, с. 163; 75].

Додаток Б
Таблиця Б.1

Аналіз ВВП, витрат на соціальний захист та частки витрат на соціальний захист
у ВВП України за 2008-2022 роки

Рік	ВВП країни, млрд грн	Витрати на соціальний захист, млрд грн	Частка витрат на соціальний захист у ВВП країни, %
2008	948	241	25,47
2009	913	242	26,54
Абс. ланцюговий приріст	-35	1	1,07
Відносний ланцюговий темп росту, %	96,31	100,35	104,20
2010	1083	288	26,6
Абс. ланцюговий приріст	170	46	0,06
Відносний ланцюговий темп росту, %	118,62	118,89	100,23
2011	1317	281	21,32
Абс. ланцюговий приріст	234	-7	-5,28
Відносний ланцюговий темп росту, %	121,61	97,47	80,15
2012	1409	367	26,04
Абс. ланцюговий приріст	92	86	4,72
Відносний ланцюговий темп росту, %	106,99	130,67	122,14
2013	1455	387	26,58
Абс. ланцюговий приріст	46	20	0,54
Відносний ланцюговий темп росту, %	103,26	105,41	102,07
2014	1567	460	29,38
Абс. ланцюговий приріст	112	74	2,8
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,70	119,04	110,53
2015	1980	446	22,51
Абс. ланцюговий приріст	413	-15	-6,87
Відносний ланцюговий темп росту, %	126,36	96,81	76,62
2016	2383	495	20,77
Абс. ланцюговий приріст	403	49	-1,74
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,35	111,05	92,27
2017	2983	558	18,69
Абс. ланцюговий приріст	600	63	-2,08
Відносний ланцюговий темп росту, %	125,18	112,64	89,99
2018	3559	672	18,89
Абс. ланцюговий приріст	576	115	0,2
Відносний ланцюговий темп росту, %	119,31	120,59	101,07
2019	3975	761	19,15
Абс. ланцюговий приріст	416	89	0,26
Відносний ланцюговий темп росту, %	111,69	113,23	101,38
2020	4194	811	19,33
Абс. ланцюговий приріст	219	49	0,18
Відносний ланцюговий темп росту, %	105,51	106,50	100,94
2021	5460	1243	22,77
Абс. ланцюговий приріст	1266	433	3,44
Відносний ланцюговий темп росту, %	130,19	153,35	117,80
2022	5191	1425	27,45
Абс. ланцюговий приріст	-269	182	4,68
Відносний ланцюговий темп росту, %	95,07	114,64	120,55
Абс. базисний приріст	4243	1184	1,98
Відносний базисний темп росту, %	547,57	591,29	107,77

Джерело: систематизовано автором за даними [33; 89; 190; 193].

Продовження додатку Б
Таблиця Б.2

Аналіз ВВП, витрат на соціальний захист та витрат на соціальний захист на одну особу в Україні (дол. США) за 2008-2022 роки

Рік	ВВП країни, млрд дол. США.	Витрати на соціальний захист, млрд дол. США	Витрати на соціальний захист на одну особу, дол. США
2008	180	46	988
2009	117	31	674
Абс. ланцюговий приріст	-63	-15	-314
Відносний ланцюговий темп росту, %	65,00	67,39	68,22
2010	136	36	786
Абс. ланцюговий приріст	19	5	112
Відносний ланцюговий темп росту, %	116,24	116,13	116,62
2011	163	35	759
Абс. ланцюговий приріст	27	-1	-27
Відносний ланцюговий темп росту, %	119,85	97,22	96,56
2012	176	46	1005
Абс. ланцюговий приріст	13	11	246
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,98	131,43	132,41
2013	183	49	1067
Абс. ланцюговий приріст	7	3	62
Відносний ланцюговий темп росту, %	103,98	106,52	106,17
2014	132	39	854
Абс. ланцюговий приріст	-51	-10	-213
Відносний ланцюговий темп росту, %	72,13	79,59	80,04
2015	91	20	477
Абс. ланцюговий приріст	-41	-19	-377
Відносний ланцюговий темп росту, %	68,94	51,28	55,85
2016	93	19	451
Абс. ланцюговий приріст	2	-1	-26
Відносний ланцюговий темп росту, %	102,20	95,00	94,55
2017	112	21	491
Абс. ланцюговий приріст	19	2	40
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,43	110,53	108,87
2018	131	25	584
Абс. ланцюговий приріст	19	4	93
Відносний ланцюговий темп росту, %	116,96	119,05	118,94
2019	154	29	699
Абс. ланцюговий приріст	23	4	115
Відносний ланцюговий темп росту, %	117,56	116,00	119,69
2020	156	30	720
Абс. ланцюговий приріст	2	1	21
Відносний ланцюговий темп росту, %	101,30	103,45	103,00
2021	200	46	1105
Абс. ланцюговий приріст	44	16	385
Відносний ланцюговий темп росту, %	128,21	153,33	153,47
2022	142	39	1147
Абс. ланцюговий приріст	-58	-7	42
Відносний ланцюговий темп росту, %	71,00	84,78	103,80
Абс. базисний приріст	-38	-7	159
Відносний базисний темп росту, %	78,89	84,78	116,09

Джерело: систематизовано автором за даними [34; 88; 89; 93; 190;].

Продовження додатку Б
Таблиця Б.3

Аналіз динаміки середньої, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму за 2008-2022 роки

Рік	Середня ЗП, грн	Мінімальна ЗП, грн	Прожитковий мінімум, грн
2008	1806	605	629
2009	1906	744	701
Абс. ланцюговий приріст	100	139	72
Відносний ланцюговий темп росту, %	105,54	122,98	111,45
2010	2250	922	875
Абс. ланцюговий приріст	344	178	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	118,05	123,92	124,82
2011	2648	1004	953
Абс. ланцюговий приріст	398	82	78
Відносний ланцюговий темп росту, %	117,69	108,89	108,91
2012	3041	1134	1095
Абс. ланцюговий приріст	393	130	142
Відносний ланцюговий темп росту, %	114,84	112,95	114,90
2013	3282	1218	1176
Абс. ланцюговий приріст	241	84	81
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,93	107,41	107,40
2014	3480	1218	1176
Абс. ланцюговий приріст	198	0	0
Відносний ланцюговий темп росту, %	106,03	100,00	100,00
2015	4195	1378	1330
Абс. ланцюговий приріст	715	160	154
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,55	113,14	113,10
2016	5183	1600	1544
Абс. ланцюговий приріст	988	222	214
Відносний ланцюговий темп росту, %	123,55	116,11	116,09
2017	7104	3200	1700
Абс. ланцюговий приріст	1921	1600	156
Відносний ланцюговий темп росту, %	137,06	200,00	110,10
2018	8865	3723	1853
Абс. ланцюговий приріст	1761	523	153
Відносний ланцюговий темп росту, %	124,79	116,34	109,00
2019	10497	4173	2027
Абс. ланцюговий приріст	1632	450	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	118,41	112,09	109,39
2020	11591	5000	2393
Абс. ланцюговий приріст	1094	827	366
Відносний ланцюговий темп росту, %	110,42	119,82	118,06
2021	14014	6500	2481
Абс. ланцюговий приріст	2423	1500	88
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,90	130,00	103,68
2022	14859	6700	2589
Абс. ланцюговий приріст	845	200	108
Відносний ланцюговий темп росту, %	106,03	103,08	104,35
Абс. базисний приріст	13053	6095	1960
Відносний базисний темп росту, %	822,76	1107,44	411,61

Джерело: систематизовано автором за даними [30; 31; 38].

Продовження додатку Б
Таблиця Б.4

Аналіз динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму за
2008-2022 роки

Рік	Середня пенсія, грн	Мінімальна пенсія, грн	Прожитковий мінімум, грн
2008	776	544	629
2009	934	573	701
Абс. ланцюговий приріст	158	29	72
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,36	105,33	111,45
2010	1033	734	875
Абс. ланцюговий приріст	99	161	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	110,60	128,10	124,82
2011	1152	800	953
Абс. ланцюговий приріст	119	66	78
Відносний ланцюговий темп росту, %	111,52	108,99	108,91
2012	1252	822	1095
Абс. ланцюговий приріст	100	22	142
Відносний ланцюговий темп росту, %	108,68	102,75	114,90
2013	1471	949	1176
Абс. ланцюговий приріст	219	127	81
Відносний ланцюговий темп росту, %	117,49	115,45	107,40
2014	1526	949	1176
Абс. ланцюговий приріст	55	0	0
Відносний ланцюговий темп росту, %	103,74	100,00	100,00
2015	1581	949	1330
Абс. ланцюговий приріст	55	0	154
Відносний ланцюговий темп росту, %	103,60	100,00	113,10
2016	1700	1247	1544
Абс. ланцюговий приріст	119	298	214
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,53	131,40	116,09
2017	1828	1452	1700
Абс. ланцюговий приріст	128	205	156
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,53	116,44	110,10
2018	2479	1497	1853
Абс. ланцюговий приріст	651	45	153
Відносний ланцюговий темп росту, %	135,61	103,10	109,00
2019	3083	1638	2027
Абс. ланцюговий приріст	604	141	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	124,36	109,42	109,39
2020	3411	1769	2393
Абс. ланцюговий приріст	328	131	366
Відносний ланцюговий темп росту, %	110,64	108,00	118,06
2021	3508	1934	2481
Абс. ланцюговий приріст	97	165	88
Відносний ланцюговий темп росту, %	102,84	109,33	103,68
2022	4539	2093	2589
Абс. ланцюговий приріст	1031	159	108
Відносний ланцюговий темп росту, %	129,39	108,22	104,35
Абс. базисний приріст	3763	1549	1960
Відносний базисний темп росту, %	584,92	384,74	411,61

Джерело: систематизовано автором за даними [31; 37; 106].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.5

Аналіз частки витрат на соціальний захист у ВВП країн світу у 2008-2021 роках

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка витрат у ВВП, %	25,5	22,5	-3,0	88,24	22,8	0,3	101,33	-2,7	89,41
США									
Частка витрат у ВВП, %	30,5	32	1,5	104,92	32,8	0,8	102,50	2,3	107,54
Німеччина									
Частка витрат у ВВП, %	25,9	24,9	-1,0	96,14	28,5	3,6	114,46	2,6	110,04
Австралія									
Частка витрат у ВВП, %	16,6	18,54	1,9	111,69	19,1	0,6	103,02	2,5	115,06
Японія									
Частка витрат у ВВП, %	21,3	21,9	0,6	102,82	25,6	3,7	116,89	4,3	120,19
Казахстан									
Частка витрат у ВВП, %	16,3	16,4	0,1	100,61	15	-1,4	91,46	-1,3	92,02
Індія									
Частка витрат у ВВП, %	0,9	2,1	1,2	233,33	2,7	0,6	128,57	1,8	300,00
Китай									
Частка витрат у ВВП, %	7,6	10	2,4	131,58	10,4	0,4	104,00	2,8	136,84
Польща									
Частка витрат у ВВП, %	20,8	20,3	-0,5	97,60	21,7	1,4	106,90	0,9	104,33
Чехія									
Частка витрат у ВВП, %	19,8	19,4	-0,4	97,98	17,9	-1,5	92,27	-1,9	90,40
Болгарія									
Частка витрат у ВВП, %	16,9	17,4	0,5	102,96	16,8	-0,6	96,55	-0,1	99,41
Туніс									
Частка витрат у ВВП, %	11,1	11,2	0,1	100,90	11,9	0,7	106,25	0,8	107,21
Аргентина									
Частка витрат у ВВП, %	16,2	17,6	1,4	108,64	18,1	0,5	102,84	1,9	111,73
Саудівська Аравія									
Частка витрат у ВВП, %	7,6	9,4	1,8	123,68	8,9	-0,5	94,68	1,3	117,11
Нігерія									
Частка витрат у ВВП, %	1,0	1,2	0,2	120,00	1,3	0,1	108,33	0,3	130,00
Колумбія									
Частка витрат у ВВП, %	13,4	13	-0,4	97,01	14,1	1,1	108,46	0,7	105,22
Куба									
Частка витрат у ВВП, %	16,1	18	1,9	111,80	16,8	-1,2	93,33	0,7	104,35

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 193].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.6

Аналіз витрат на соціальний захист на одну особу країн світу у 2008-2021 роках

(дол. США)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Витрати на СЗ на одну особу	988	477	-511	48,28	1105	628	231,66	117	111,84
США									
Витрати на СЗ на одну особу	9315	10738	1423	115,28	17529	6791	163,24	8214	188,18
Німеччина									
Частка витрат у ВВП, %	11766	10231	-1535	86,95	13659	3428	133,51	1893	116,09
Австралія									
Частка витрат у ВВП, %	8234	10523	2289	127,80	10660	137	101,30	2426	129,46
Японія									
Частка витрат у ВВП, %	8379	7561	-818	90,24	11453	3892	151,47	3074	136,69
Казахстан									
Частка витрат у ВВП, %	1379	1724	345	125,02	1604	-120	93,04	225	116,32
Індія									
Частка витрат у ВВП, %	9	34	25	377,78	72	38	211,76	63	800,00
Китай									
Частка витрат у ВВП, %	339	786	447	231,86	1033	247	131,42	694	304,72
Польща									
Частка витрат у ВВП, %	2605	2579	-26	99,00	3237	658	125,51	632	124,26
Чехія									
Частка витрат у ВВП, %	4515	3459	-1056	76,61	4245	786	122,72	-270	94,02
Болгарія									
Частка витрат у ВВП, %	1228	1228	0	100,00	2257	1029	183,79	1029	183,79
Туніс									
Частка витрат у ВВП, %	478	433	-45	90,59	407	-26	94,00	-71	85,15
Аргентина									
Частка витрат у ВВП, %	1461	2427	966	166,12	1546	-881	63,70	85	105,82
Саудівська Аравія									
Частка витрат у ВВП, %	1526	1939	413	127,06	1879	-60	96,91	353	123,13
Нігерія									
Частка витрат у ВВП, %	22	32	10	145,45	29	-3	90,63	7	131,82
Колумбія									
Частка витрат у ВВП, %	733	803	70	109,55	780	-23	97,14	47	106,41
Куба									
Частка витрат у ВВП, %	871	1385	514	159,01	1697	312	122,53	826	194,83

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 192; 193; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.7

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що скористалися соціальним захистом у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	75,7	71,1	-4,6	93,92	72,7	1,6	102,25	-3	96,04
США									
Частка населення	66,1	72,9	6,8	110,29	78,1	5,2	107,13	12	118,15
Німеччина									
Частка населення	97,8	98,1	0,3	100,31	99,5	1,4	101,43	1,7	101,74
Австралія									
Частка населення	99,4	99,8	0,4	100,40	99,9	0,1	100,10	0,5	100,50
Японія									
Частка населення	97,5	97,6	0,1	100,10	98,0	0,4	100,41	0,5	100,51
Казахстан									
Частка населення	78,3	77,7	-0,6	99,23	79,2	1,5	101,93	0,9	101,15
Індія									
Частка населення	18,6	21	2,4	112,90	24,4	3,4	116,19	5,8	131,18
Китай									
Частка населення	51,5	60,9	9,4	118,25	70,8	9,9	116,26	19,3	137,48
Польща									
Частка населення	80,2	82,1	1,9	102,37	84	1,9	102,31	3,8	104,74
Чехія									
Частка населення	89,4	89,2	-0,2	99,78	88,8	-0,4	99,55	-0,6	99,33
Болгарія									
Частка населення	88,2	88,1	-0,1	99,89	88,3	0,2	100,23	0,1	100,11
Туніс									
Частка населення	53,1	52,4	-0,7	98,68	50,2	-2,2	95,80	-2,9	94,54
Аргентина									
Частка населення	58,4	60,7	2,3	103,94	63,8	3,1	105,11	5,4	109,25
Саудівська Аравія									
Частка населення	70,5	72,6	2,1	102,98	77,8	5,2	107,16	7,3	110,35
Нігерія									
Частка населення	5,2	7,6	2,4	146,15	11,0	3,4	144,74	5,8	211,54
Колумбія									
Частка населення	47,4	49	1,6	103,38	52,5	3,5	107,14	5,1	110,76
Куба									
Частка населення	48,9	48,5	-0,4	99,18	48,7	0,2	100,41	-0,2	99,59

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.8

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту дитинства та сім'ї у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
США									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Японія									
Частка населення	85,3	85,2	-0,1	99,88	85,4	0,2	100,24	0,1	100,12
Казахстан									
Частка населення	57,2	56,1	-1,1	98,08	57,4	1,3	102,32	0,2	100,35
Індія									
Частка населення	15,2	18,3	3,1	120,40	24,1	5,8	131,69	8,9	158,55
Китай									
Частка населення	1,5	2,2	0,7	146,67	3,0	0,8	136,36	1,5	200,00
Польща									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Чехія									
Частка населення	9,5	9,7	0,2	102,11	10,8	1,1	111,34	1,3	113,68
Болгарія									
Частка населення	45,9	47,7	1,8	103,92	48,6	0,9	101,89	2,7	105,88
Туніс									
Частка населення	29,8	29,0	-0,8	97,32	28,6	-0,4	98,62	-1,2	95,97
Аргентина									
Частка населення	76,3	78,1	1,8	102,36	79,6	1,5	101,92	3,3	104,33
Саудівська Аравія									
Частка населення	4,4	5,3	0,9	120,46	6,0	0,7	113,21	1,6	136,36
Нігерія									
Частка населення	3,7	5,9	2,2	159,46	12,0	6,1	203,39	8,3	324,32
Колумбія									
Частка населення	30,5	33,1	2,6	108,53	36,0	2,9	108,76	5,5	118,03
Куба									
Частка населення	0,1	0,1	0,0	100,00	0,2	0,1	200,00	0,1	200,00

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.9

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту по вагітності (материнства) у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
США									
Частка населення	74,8	75,3	0,5	100,67	77,7	2,4	103,19	2,9	103,89
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Японія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Казахстан									
Частка населення	43,5	43,7	0,2	100,46	44,2	0,5	101,14	0,7	101,61
Індія									
Частка населення	35,4	39,6	4,2	111,86	41,5	1,9	104,80	6,1	117,23
Китай									
Частка населення	55,8	62,1	6,3	112,9	69,0	6,9	111,11	13,2	123,66
Польща									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Чехія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Болгарія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Туніс									
Частка населення	26,9	26,1	-0,8	97,03	25,3	-0,8	96,94	-1,6	94,05
Аргентина									
Частка населення	30,0	30,5	0,5	101,67	31,7	1,2	103,93	1,7	105,67
Саудівська Аравія									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,0	0	100,00	0	100,00
Нігерія									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,1	0,1	-	0,1	-
Колумбія									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,0	0	100,00	0	100,00
Куба									
Частка населення	40,2	40,7	0,5	101,24	42,7	2,0	104,91	2,5	106,22

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.10

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту на випадок безробіття у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	82,6	85,9	3,3	104,00	84,3	-1,6	98,14	1,7	102,06
США									
Частка населення	24,0	25,6	1,6	106,67	27,9	2,3	108,98	3,9	116,25
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	51,9	51,8	-0,1	99,81	52,7	0,9	101,74	0,8	101,54
Японія									
Частка населення	19,8	20,6	0,8	104,04	22,4	1,8	108,74	2,6	113,13
Казахстан									
Частка населення	7,7	9,1	1,4	118,18	8,9	-0,2	97,80	1,2	115,58
Індія									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,0	0	100,00	0	100,00
Китай									
Частка населення	19,0	22,9	3,9	120,53	24,1	1,2	105,24	5,1	126,84
Польща									
Частка населення	16,9	15,6	-1,3	92,31	16,5	0,9	105,77	-0,4	97,63
Чехія									
Частка населення	46,9	42,3	-4,6	90,19	45,7	3,4	108,04	-1,2	97,44
Болгарія									
Частка населення	33,0	33,3	0,3	100,91	35,4	2,1	106,31	2,4	107,27
Туніс									
Частка населення	3,0	3,2	0,2	106,67	3,0	-0,2	93,75	0,00	100,00
Аргентина									
Частка населення	6,8	9,1	2,3	133,82	10,8	1,7	118,68	4,0	158,82
Саудівська Аравія									
Частка населення	5,0	5,6	0,6	112,00	6,4	0,8	114,29	1,4	128,00
Нігерія									
Частка населення	2,2	3,8	1,6	172,73	7,0	3,2	184,21	4,8	318,18
Колумбія									
Частка населення	2,7	4,0	1,3	148,15	4,6	0,6	115,00	1,9	170,37
Куба									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,0	0	100,00	0	100,00

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.11

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту на випадок тимчасової непрацевдатності у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	59,1	57,2	-1,9	96,79	56,7	-0,5	99,13	-2,4	95,94
США									
Частка населення	80,9	81,3	0,4	100,49	84,8	3,5	104,31	3,9	104,82
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	71,0	71,4	0,4	100,56	72,0	0,6	100,84	1,0	101,41
Японія									
Частка населення	80,4	81,2	0,8	101,00	83,6	2,4	102,96	3,2	103,98
Казахстан									
Частка населення	74,6	73,2	-1,4	98,12	75,4	2,2	103,01	0,8	101,07
Індія									
Частка населення	1,3	1,8	0,5	138,46	3,7	1,9	205,56	2,4	284,62
Китай									
Частка населення	21,7	26,5	4,8	122,12	31,8	5,3	120,00	10,1	146,54
Польща									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Чехія									
Частка населення	67,2	65,8	-1,4	97,92	66,2	0,4	100,61	-1,0	98,51
Болгарія									
Частка населення	82,0	85,8	3,8	104,63	86,8	1,0	101,17	4,8	105,85
Туніс									
Частка населення	29,7	29,1	-0,6	97,98	28,9	-0,2	99,31	-0,8	97,31
Аргентина									
Частка населення	43,1	45,6	2,5	105,80	47,4	1,8	103,95	4,3	109,98
Саудівська Аравія									
Частка населення	70,7	72,1	1,4	101,98	74,7	2,6	103,61	4,0	105,66
Нігерія									
Частка населення	20,6	27,9	7,3	135,44	32,8	4,9	117,56	12,2	159,22
Колумбія									
Частка населення	32,8	35,2	2,4	107,32	37,7	2,5	107,10	4,9	114,94
Куба									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.12

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту людей похилого віку, у тому числі пенсійним забезпеченням у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	97,1	96,4	-0,7	99,28	97,2	0,8	100,83	0,1	100,10
США									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Японія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Казахстан									
Частка населення	99,3	99,5	0,2	100,20	99,6	0,1	100,10	0,3	100,30
Індія									
Частка населення	36,9	38,1	1,2	103,25	43,5	5,4	114,17	6,6	117,89
Китай									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Польща									
Частка населення	81,9	83,2	1,3	101,59	83,6	0,4	100,48	1,7	102,08
Чехія									
Частка населення	93,6	92,4	-1,2	98,72	91,3	-1,1	98,81	-2,3	97,54
Болгарія									
Частка населення	93,1	93,2	0,1	100,11	94,0	0,8	100,86	0,9	100,97
Туніс									
Частка населення	87,3	85,2	-2,1	97,60	85,4	0,2	100,24	-1,9	97,82
Аргентина									
Частка населення	88,2	88,8	0,6	100,68	89,8	1,0	101,13	1,6	101,81
Саудівська Аравія									
Частка населення	25,4	30,3	4,9	119,29	33,2	2,9	109,57	7,8	130,71
Нігерія									
Частка населення	4,7	8,8	4,1	187,23	11,0	2,2	125,00	6,3	234,04
Колумбія									
Частка населення	42,3	47,1	4,8	111,35	50,6	3,5	107,43	8,3	119,62
Куба									
Частка населення	2,5	2,3	-0,2	92,00	2,7	0,4	117,39	0,2	108,00

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.13

Аналіз частки населення у різних країнах світу, що мали доступ до соціального захисту людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів) у 2008-2021 роках (%)

Країна	2008 рік	2015 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	2021 рік	Абс. ланцюговий приріст	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
США									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Німеччина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Австралія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Японія									
Частка населення	54,9	55,8	0,9	101,64	56,1	0,3	100,54	1,2	102,19
Казахстан									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Індія									
Частка населення	1,5	3,2	1,7	213,33	5,6	2,4	175,00	4,1	373,33
Китай									
Частка населення	25,2	27,3	2,1	108,33	32,6	5,3	119,41	7,4	129,37
Польща									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Чехія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Болгарія									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Туніс									
Частка населення	5,4	5,2	-0,2	96,30	5,0	-0,2	96,15	-0,4	92,59
Аргентина									
Частка населення	100	100	0	100,00	100	0	100,00	0	100,00
Саудівська Аравія									
Частка населення	5,1	7,7	2,6	150,98	9,4	1,7	122,08	4,3	184,31
Нігерія									
Частка населення	0,0	0,0	0	100,00	0,1	0,1	-	0,1	-
Колумбія									
Частка населення	3,1	5,0	1,9	161,29	8,6	3,6	172,00	5,5	277,42
Куба									
Частка населення	0,00	0,00	0	100,00	0,00	0	100,00	0	100,00

Джерело: систематизовано автором за даними [190; 226].

Додаток В
Таблиця В.1

Нормативно-правові документи, що регламентують соціальний захист в Україні

Рівень сфери СЗ	Законодавчо-нормативні документи
Національний	<p>Міжнародні нормативні акти, до яких приєдналась Україна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - В рамках ООН: Загальна декларація про права людини; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи; Конвенція про права дитини; Декларація про права інвалідів; Декларація про права розумово відсталих осіб; Декларація соціального прогресу і розвитку; Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів». - В рамках МОП: Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156; Конвенція про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, № 131; Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159. - Міжнародні договори в рамках Ради Європи: Європейська соціальна хартія; Європейська конвенція про здійснення прав дітей. - Угоди з ЄС: Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та її державами членами. <p>Двосторонні договори з іншими державами: Угоди про соціальне забезпечення громадян з урядами: Королівства Іспанії; Естонської Республіки; Латвійської Республіки; Литовської Республіки; Словацької Республіки; Республіки Болгарія; Чеської Республіки та ін.</p> <p>Ключові законодавчі акти в Україні: Конституція України, Закон України «Про соціальні послуги».</p> <p>Основні законодавчі акти за різними видами СЗ: «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».</p> <p>Додаткові законодавчі акти: Кодекси України: Бюджетний, Господарський, Податковий, Цивільний, Сімейний, Кримінальний, Житловий, Кодекс законів про працю; Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про громадські об'єднання», «Про здійснення державних закупівель», «Про звернення громадян» та ін.</p> <p>Нормативні акти у сфері СЗ: Накази Міністерства соціальної політики України: «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг», «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах»; Указ Президента України «Про деякі заходи щодо соціального захисту ветеранів війни, сімей загиблих, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України»; Постанова Верховної Ради України «Про заходи, спрямовані на соціальний захист населення, у зв'язку з підвищенням цін (тарифів) на житлово-комунальні послуги»; Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів», «Про затвердження критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей» та ін.</p>
Регіональний	Нормативні акти органів місцевого самоврядування, підрозділів державних інститутів зі сфери СЗ; судові постанови у сфері СЗ.
Місцевий	Нормативні акти органів місцевого самоврядування, підрозділів державних інститутів зі сфери СЗ; судові постанови у сфері СЗ.
Корпоративний	Нормативні документи суб'єктів підприємництва у сфері СЗ; нормативні документи організацій (приватних та державних, іноземних та національних), які здійснюють СЗ; судові постанови у сфері СЗ.
Індивідуальний	Судові постанови у сфері СЗ, у тому числі міжнародних інстанцій.

Джерело: систематизовано автором за даними [43, с. 120; 64; 113; 162, с. 9; 218, с. 5-6].

Продовження Додатку В

Таблиця В.2

Індикатори соціального захисту

№ З/П	Назва індикатора	№ З/П	Назва індикатора
Індикатори оцінки СЗ			
1	Частка сімей з соціальними проблемами	2	Частка малозабезпечених
3	Частка людей, що звернулись за СЗ	4	Частка людей, що отримала СЗ
Індикатори оцінки соціальних проблем у сфері СЗ сім'ї та дитинства			
1	Частка сімей з дітьми з соціальними проблемами	2	Кількість відмов від новонароджених дітей
3	Рівень народження дітей неповнолітніми жінками	4	Рівень смертності новонароджених
5	Рівень смертності дітей	6	Частка дітей, які виховуються не у рідній сім'ї
7	Рівень доступу дітей до дошкільної освіти	8	Рівень доступу дітей до шкільної освіти
9	Рівень сирітства	10	Рівень інтеграції сиріт у сімейні форми
11	Рівень забезпечення житлом дітей-сиріт		Рівень зайнятості дітей-сиріт (18-23 роки)
Індикатори оцінки СЗ людей похилого віку			
1	Частка осіб похилого віку, що мають соціальні проблеми	2	Рівень забезпечення осіб похилого віку СЗ
3	Рівень забезпечення осіб похилого віку соціальними послугами	4	Частка малозабезпечених серед осіб похилого віку
5	Рівень осіб похилого віку, що знаходяться у спеціалізованих закладах з догляду	6	Рівень забезпечення обслуговуванням на дому осіб похилого віку
Індикатори оцінки СЗ осіб з обмеженими фізичними можливостями			
1	Частка осіб з обмеженими фізичними можливостями	2	Частка малозабезпечених серед осіб з обмеженими фізичними можливостями
3	Рівень дитячої інвалідності	4	Рівень забезпечення інклюзивної освіти
5	Рівень працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями	6	Рівень забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями СЗ
Індикатори оцінки соціальних проблем у суспільстві			
1	Рівень безробіття	2	Рівень бездомності
3	Рівень вживання алкоголю та наркотичних речовин	4	Рівень дорослої злочинності
5	Рівень дитячої злочинності	6	Рівень домашнього насильства
7	Рівень домашнього насильства щодо дітей	8	Рівень дитячої смертності від побутового травматизму та внаслідок ДТП

Джерело: систематизовано автором за даними [39; 78;218].

Продовження Додатку В

Таблиця В.3

Статистична інформація щодо соціального захисту

№ 3/п	Статистичні дані	№ 3/п	Статистичні дані	№ 3/п	Статистичні дані
1	2	3	4	5	6
Загальні статистичні дані					
1	Чисельність населення	2	Чисельність дітей (0-17 років)	3	Кількість новонароджених
4	Чисельність дітей першого року життя	5	Чисельність дітей з року до п'яти років (дошкільний вік)	6	Чисельність дітей, що навчаються у початковій школі
7	Чисельність дітей середнього шкільного віку (11-15 років)	8	Чисельність дітей старшого шкільного віку (16-17 років)	9	Чисельність молоді (18-35 років)
10	Чисельність людей середнього віку (з 35 років до виходу на пенсію)	11	Чисельність пенсіонерів	12	Чисельність працездатних осіб
13	З них працюючих	14	З них безробітних	15	Кількість домогосподарств
16	Кількість домогосподарств з дітьми				
Статистичні дані щодо осіб, які можуть потребувати СЗ					
1	Багатодітні сім'ї	2	Діти у багатодітних сім'ях	3	Неповні сім'ї
4	Діти у неповних сім'ях	5	Малозабезпечені сім'ї	6	Діти у малозабезпечених сім'ях
7	Сім'ї з дітьми з обмеженою життєдіяльністю	8	Діти з обмеженою життєдіяльністю	9	Сім'ї де батьки (один з батьків) мають обмеження життєдіяльності
10	Діти з сімей де батьки (один з батьків) мають обмеження життєдіяльності	11	Вимушено переміщені сім'ї	12	Діти з вимушено переміщених сімей
13	Сім'ї, що мають соціальні проблеми	14	Діти з сімей, що мають соціальні проблеми	15	Кількість випадків відмов від новонароджених
16	Кількість дітей, народжених неповнолітніми жінками	17	Кількість померлих дітей	18	У тому числі у віці до 1 року

Продовження Додатку В

Продовження табл. В.3

1	2	3	4	5	6
19	Кількість дітей у яких одного або обох батьків було позбавлено батьківських прав	20	Кількість дітей, які перебувають у інтернатних закладах	21	Кількість дітей, які перебувають у нових сім'ях
Дані щодо осіб, які потребують соціальної допомоги або надання соціальних послуг					
1	Діти сироти	2	Діти позбавлені батьківського піклування	3	Діти, що перебувають у інтернатах
4	Діти, що перебувають у нових сім'ях	5	Одинокі та одиноко проживаючі особи	6	Особи пенсійного віку
7	Малозабезпечені	8	Люди з обмеженими фізичними можливостями	9	Інші категорії осіб, що мають соціальні проблеми
Статистичні дані, щодо осіб з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів)					
1	Повнолітні особи з інвалідністю	2	3 них 1 групи	3	3 них 2 групи
4	3 них 3 групи	5	Працюючі особи з інвалідністю	6	3 них 1 групи
7	3 них 2 групи	8	3 них 3 групи	9	Кількість дітей з інвалідністю, що перебувають у інтернатах
10	Кількість дітей з інвалідністю дошкільного віку	11	Кількість дітей з інвалідністю шкільного віку	12	Кількість дітей з інвалідністю, що потребують інклюзивної освіти
Статистичні дані щодо осіб, у складних життєвих обставинах					
1	Особи без постійного місця проживання	2	Особи, які повернулись з місць позбавлення волі	3	Особи, які мають алкогольну або наркотичну залежність
4	Діти, які мають алкогольну або наркотичну залежність	5	Особи, що скоїли злочини	6	Діти, що скоїли злочини
7	Випадки домашнього насильства	8	Випадки домашнього насильства щодо дітей	9	Діти, що загинули в наслідок побутових травм або ДТП

Джерело: систематизовано автором за даними [39; 78;218].

Додаток Г

Таблиця Г.1

Інноваційні інструменти залучення працівників з неформальною зайнятістю до сфери соціального захисту населення країни

Сфери реформування СЗ населення	Інструменти залучення
Правова	Внесення змін у законодавство відносно формування добровільних (короткострокових, середньострокових та довгострокових) вкладів неформально зайнятих у СЗ, а також можливість управляти розмірами вкладів зі сторони неформально зайнятих. Регламентація системи стимулів щодо залучення неформально зайнятих у національну сферу СЗ з врахуванням імплементації закордонного досвіду.
Організаційна	Формування гнучких, у тому числі цифрових, інструментів щодо надання внесків у СЗ від неформально зайнятих, а також отримання СЗ. Гнучкість повинна мати вираження у: добровільності внесків; виборі строків та розмірів внесків; можливості вибору виду, розмірів та надавачів СЗ.
Фіскальна	Формування фіскальних стимулів щодо залучення неформально зайнятих до СЗ: податкові знижки; податкова амністія для неформально зайнятих; податковий контроль доходів громадян; штрафні санкції для тих, хто не приймає участь у СЗ.
Інформаційна	Формування інформаційної підсистеми у інформаційній системі соціального захисту країни для неформально зайнятих з простим і зрозумілим поясненням можливостей використання інструментів СЗ, а також можливістю отримати консультацію з приводу участі у сфері СЗ або її складових.
Цифрова	Формування цифрових інструментів СЗ для неформально зайнятих та включення їх у інтегровану платформу соціального захисту в Україні (рис. 3.4).

Джерело: власні дослідження.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Аналіз динаміки виконання соціальних програм (соціальних стандартів) в
Україні за 2013-2020 роки

Рік	ДН, тис. ос.	ДН, млн грн	ДДД, тис. ос.	ДДД, млн грн	ДОМ, тис. ос.	ДОМ, млн грн	ДУД, тис. ос.	ДУД, млн грн
2013	532,7	21989,9	1558,2	11878,2	253,3	86,7	1,7	32,1
2014	500,7	20668,9	749,6	7735,9	208,9	75	1,4	27,6
Абс. ланцюговий приріст	-32	-1321	-808,6	-4142,3	-44,4	-11,7	-0,3	-4,5
Відн. ланц-вий темп росту, %	93,99	93,99	48,11	65,13	82,47	86,51	82,35	85,98
2015	470,5	19422,2	234,1	2416	188,5	69,2	1,3	27,5
Абс. ланцюговий приріст	-30,2	-1246,7	-515,5	-5319,9	-20,4	-5,8	-0,1	-0,1
Відн. ланц-вий темп росту, %	93,97	93,97	31,23	31,23	90,23	92,27	92,86	99,64
2016	392,6	16207,1	155,1	1600,6	368,6	315,1	1,2	46
Абс. ланцюговий приріст	-77,9	-3215,1	-79	-815,4	180,1	245,9	-0,1	18,5
Відн. ланц-вий темп росту, %	83,44	83,45	66,25	66,25	195,54	455,35	92,31	167,27
2017	374,2	15447	21	216,7	355,1	368,7	1,4	79,4
Абс. ланцюговий приріст	-18,4	-760,1	-134,1	-1383,9	-13,5	53,6	0,2	33,4
Відн. ланц-вий темп росту, %	95,31	95,31	13,54	13,54	96,34	117,01	116,67	172,61
2018	313,2	12928,9	-	-	326,3	394,3	1,2	56,8
Абс. ланцюговий приріст	-61	-2518,1	-	-	-28,8	25,6	-0,2	-22,6
Відн. ланц-вий темп росту, %	83,70	83,70	-	-	91,89	106,94	85,71	71,54
2019	272,5	11248,1	-	-	314,9	419,6	1,2	103,2
Абс. ланцюговий приріст	-40,7	-1680,8	-	-	-11,4	25,3	0	46,4
Відн. ланц-вий темп росту, %	87,01	87,00	-	-	96,51	106,42	100,00	181,69
2020	234,4	9676	-	-	265,2	385,3	0,8	78,4
Абс. ланцюговий приріст	-38,1	-1572,1	-	-	-49,7	-34,3	-0,4	-24,8
Відн. ланц-вий темп росту, %	86,02	86,02	-	-	84,22	91,83	66,67	75,97
Абс. базисний приріст	-298,3	-12313,9	-	-	11,9	298,6	-0,9	46,3
Відн. базисний темп росту, %	44,00	44,00	-	-	104,70	444,41	47,06	244,24
Рік	ДО, тис. ос.	ДО, млн грн	ДСДМ, тис. ос.	ДСДМ, млн грн	ДСДІ, тис. ос.	ДДСДІ, млн грн	ЖС, тис. ос.	ЖС, млн грн
2013	95,8	192,6	453,4	771,8	404,5	435,1	1734,9	487,1
2014	81,9	175,5	564	1084,2	378,8	430	1510,1	552,5
Абс. ланцюговий приріст	-13,9	-17,1	110,6	312,4	-25,7	-5,1	-224,8	65,4
Відн. ланц-вий темп росту, %	85,49	91,12	124,39	140,48	93,65	98,83	87,04	113,43
2015	78,8	170	826,1	1720,5	393,7	469,2	5285,4	2538,6
Абс. ланцюговий приріст	-3,1	-5,5	262,1	636,3	14,9	39,2	3775,3	1986,1
Відн. ланц-вий темп росту, %	96,21	96,87	146,47	158,69	103,93	109,12	350,00	459,48
2016	44,4	158,3	994	2210,2	405	681,8	7505,3	7284,2
Абс. ланцюговий приріст	-34,4	-11,7	167,9	489,7	11,3	212,6	2219,9	4745,6
Відн. ланц-вий темп росту, %	56,35	93,12	120,32	128,46	102,87	145,31	142,00	286,94
2017	42,6	182,1	898,3	2263,2	417	823	8616,1	9192,7
Абс. ланцюговий приріст	-1,8	23,8	-95,7	53	12	141,2	1110,8	1908,5
Відн. ланц-вий темп росту, %	95,95	115,03	90,37	102,40	102,96	120,71	114,80	126,20
2018	41,6	179,9	796,4	2188,5	424	901	6537,7	6578,8
Абс. ланцюговий приріст	-1	-2,2	-101,9	-74,7	7	78	-2078,4	-2613,9
Відн. ланц-вий темп росту, %	97,65	98,79	88,66	96,70	101,68	109,48	75,88	71,57
2019	39,7	141,1	663,5	2003,1	436,6	1011,2	5487,9	4203,6
Абс. ланцюговий приріст	-1,9	-38,8	-132,9	-185,4	12,6	110,2	-1049,8	-2375,2
Відн. ланц-вий темп росту, %	95,43	78,43	83,31	91,53	102,97	112,23	83,94	63,90
2020	44	190,5	636,8	2200,1	446,7	11207,8	3045,3	5031,4
Абс. ланцюговий приріст	4,3	49,4	-26,7	197	10,1	10196,6	-2442,6	827,8
Відн. ланц-вий темп росту, %	110,83	135,01	95,98	109,83	102,31	1108,37	55,49	119,69
Абс. базисний приріст	-51,8	-2,1	183,4	1428,3	42,2	10772,7	1310,4	4544,3
Відн. базисний темп росту, %	45,93	98,91	140,45	285,06	110,43	2575,91	175,53	1032,93

Джерело: складено автором за даними [82; 83; 84; 85; 86; 87; 88].

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Змінні, що використовувались у статистичному аналізі даних

Рік	Рівень економічної безпеки (%)	Чисельність населення (тис.ос.)	Валовий внутрішній продукт (млрд грн)	Валовий внутрішній продукт на одну особу (грн)	Витрати соціального захисту (млрд грн)	Витрати соціального захисту на одну особу (грн)	Частка витрат соціального захисту у ВВП (%)	Середня пенсія (грн)	Мінімальна пенсія (грн)	Прожитковий мінімум (грн)	Середня заробітна плата (грн)	Мінімальна заробітна плата (грн)
	REB	Nasel	VVP	VVP_1	VSZ	VSZ_1	VSZ_VVP	SP	MP	PrM	SZP	MZP
2008		46240	948	20502,8	241	5211,9	25,47	776	544	629	1806	605
2009		46044	913	19836,3	242	5255,8	26,54	934	573	701	1906	744
2010	46	45865	1083	23603,6	288	6279,3	26,6	1033	734	875	2250	922
2011	49	45693	1317	28813,9	281	6149,7	21,32	1152	800	953	2648	1004
2012	46	45577	1409	30912,5	367	8052,3	26,04	1252	822	1095	3041	1134
2013	47	45483	1455	31988,7	387	8508,7	26,58	1471	949	1176	3282	1218
2014	45	43722	1567	35834	460	10521	29,38	1526	949	1176	3480	1218
2015	43	42836	1980	46210,2	446	10411,8	22,51	1581	949	1330	4195	1378
2016	48	42668	2383	55853,5	495	11601,2	20,77	1700	1247	1544	5183	1600
2017	47	42477	2983	70224,3	558	13136,5	18,69	1828	1452	1700	7104	3200
2018	48	42269	3559	84192	672	15898,2	18,89	2479	1497	1853	8865	3723
2019	49	42019	3975	94589,8	761	18110,9	19,15	3083	1638	2027	10497	4173
2020	48	41760	4194	100432,5	811	19420,5	19,33	3411	1769	2393	11591	5000
2021	47	41389	5460	131907,2	1243	30032,1	22,77	3508	1934	2481	14014	6500
2022		41149	5191	126152,3	1425	34630,2	27,45	4539	2093	2589	14859	6700

Джерело: систематизовано автором за даними [76; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88].

Продовження Додатку Ж

Таблиця Ж.2

Результати факторного аналізу даних

Factor Method: Principal Factors

Covariance Analysis: Ordinary Correlation

Sample (adjusted): 2010 2021

Included observations: 12 after adjustments

Balanced sample (listwise missing value deletion)

Number of factors: Minimum average partial

Prior communalities: Squared multiple correlation

Note: Calculations employ generalized inverse of covariance matrix

	Unrotated Loadings		Communality	Uniqueness
	F1	F2		
DMP	0.362129	0.405254	0.295368	0.704632
DMZP	0.776926	-0.150926	0.626392	0.373608
DPRM	0.417528	0.512886	0.437381	0.562619
DSP	0.494635	0.492613	0.487331	0.512669
DSZP	0.915467	-0.044819	0.840088	0.159912
MP	0.998050	-0.004113	0.996120	0.003880
MZP	0.985993	-0.128686	0.988741	0.011259
NASEL	-0.891133	0.102500	0.804623	0.195377
PRM	0.992153	-0.050444	0.986912	0.013088
REB	0.419953	0.676842	0.634475	0.365525
SP	0.964710	-0.063070	0.934642	0.065358
SZP	0.995818	-0.078465	0.997810	0.002190
VSZ	0.941395	-0.306122	0.979936	0.020064
VSZ_1	0.946473	-0.303131	0.987700	0.012300
VSZ_VVP	-0.676496	-0.555783	0.766542	0.233458
VVP	0.824778	-0.041872	0.682011	0.317989
VVP_1	0.967457	-0.088395	0.943788	0.056212

Factor	Variance	Cumulative	Difference	Proportion	Cumulative
F1	11.69319	11.69319	9.996511	0.873287	0.873287
F2	1.696675	13.38986	---	0.126713	1.000000
Total	13.38986	13.38986		1.000000	

	Model	Independence	Saturated
Discrepancy	0.920908	65.66847	0.000000
Parameters	50	17	153
Degrees-of-freedom	103	136	---

Джерело: розраховано автором

Продовження Додатку Ж

Таблиця Ж.3

Результати побудови регресійної моделі

Dependent Variable: REB

Method: Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)

Sample (adjusted): 2010 2021

Included observations: 12 after adjustments

$$\text{REB} = \text{C}(1) \cdot \text{NASEL} + \text{C}(2) \cdot \text{VVP}_1 + \text{C}(3) \cdot \text{VSZ}_1 + \text{C}(4) \cdot \text{DMP} + \text{C}(5) \cdot \text{DPRM} + \text{C}(6) \cdot \text{DSZP}$$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.001038	1.52E-05	68.15765	0.0000
C(2)	0.000363	5.80E-05	6.249014	0.0008
C(3)	-0.001233	0.000220	-5.612252	0.0014
C(4)	0.011802	0.002998	3.937069	0.0077
C(5)	-0.016474	0.004462	-3.691682	0.0102
C(6)	-0.003015	0.000918	-3.282344	0.0168
R-squared	0.906391	Mean dependent var		46.91667
Adjusted R-squared	0.828383	S.D. dependent var		1.729862
S.E. of regression	0.716625	Akaike info criterion		2.478324
Sum squared resid	3.081307	Schwarz criterion		2.720777
Log likelihood	-8.869945	Hannan-Quinn criter.		2.388559
Durbin-Watson stat	3.199839			

Джерело: розраховано автором

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Тиха О. І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2018. № 55. С. 228–236.
2. Тиха О. І. Економічна безпека індивіда в системі економічної безпеки держави: сутність та принципи взаємодії. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2019. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-12-5499>.
3. Тиха О. І. Сфера соціального захисту в ОТГ та підприємництво. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. № 35. С. 280–289.
4. Тиха О. І. Сучасні тенденції впливу трансформації на формування соціального захисту населення України. Економіка та суспільство. 2023. № 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-17>

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації, матеріали конференцій

5. Тиха О. І. Соціальний захист населення: досвід Франції. Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings : International Scientific Conference, м. Le Mans, 23 Nov. 2018. Le Mans, 2018. С. 62–64.
6. Тиха О. І. Соціальний захист населення як основний інструмент соціальної держави. Реалізація концепції сталого розвитку: взаємодія держави та бізнесу : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 20 жовт. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 82–85.

Продовження Додатку К

7. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: досвід України та Казахстану. Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств. : Матеріали II Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 9–10 листоп. 2018 р. Херсон, 2018. С. 103–105.
8. Тиха О. І. Коронавірус та сфера соціального захисту населення: ризики та наслідки для України та суспільства. «Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності» : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 27 черв. 2020 р. Київ, 2020. С. 66–70.
9. Тиха О. І. Стан соціального захисту населення у контексті зміцнення економічної безпеки України. IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку» : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 28–29 квіт. 2023 р. Запоріжжя, 2023. С. 80–83.
10. Тиха О. І. Механізми регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення економічної безпеки України. VI Міжнародний літній науковий симпозиум «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика» : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 28–29 лип. 2023 р. Запоріжжя, 2023. С. 40–42.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Тиха О. І. Державне регулювання сфери соціального захисту: переваги і слабини. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 494–500.
2. Тиха О. І. Держава в системі соціальної безпеки в Україні: інституційний аспект. *Міжнародний науковий журнал World Science*. 2019. Т. 2, № 7(47). С. 4–9. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31072019/6592

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція «State, Region, Enterprise: Conference Proceedings» (Le Mans, France, 23 листопада 2018 року, дистанційна форма участі).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація концепції сталого розвитку: взаємодія держави та бізнесу» (м. Дніпро, 20 жовтня 2018 року, дистанційна форма участі).
3. II Міжнародна науково-практична конференція «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств» (м. Одеса, 9-10 листопада 2018 року, дистанційна форма участі).
4. Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності» (м. Київ, 27 червня 2020 року, дистанційна форма участі).
5. IV Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку» (м. Київ, 28-29 квітня 2023 року, дистанційна форма участі).
6. VI Міжнародний літній науковий симпозіум «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика» (м. Одеса, 28-29 липня 2023 року, дистанційна форма участі).

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
 вул. Митрополита Андрея, 10, м. Львів, 79016, тел.(032) 255-37-70, факс (032) 255-46-50,
 e-mail: dszn.loda@gmail.com, Код ЄДРПОУ 25254902

15.08.2023 № 02-616

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Тихої Ольги Іванівни на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
 спеціальністю 051 «Економіка»
 (тема «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України»)

Видана Тихій Ользі Іванівні про те, що результати дисертаційної роботи на тему: « Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України», зокрема, запропонований дисертанткою обґрунтований науковий підхід до розробки і запровадження стратегії реформування сфери соціального захисту в Україні, що передбачає застосування інновацій на основі цифрових та інформаційних технологій відповідно до сучасних викликів в умовах воєнного стану та значної кількості внутрішньо переміщених осіб було успішно застосовано у практиці діяльності департаменту соціального захисту населення для підготовки розпорядчих документів щодо врегулювання найбільш проблемних питань.

Матеріали дисертаційної роботи є актуальними, мають вагомe теоретичне та практичне значення у процесі провадження державної соціальної політики.

Т.в.о. директора департаменту

Роман АНДРЕС

УКРАЇНА
 ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
 ЄДРПОУ 38557560, 79008, м. Львів, вул. В. Винниченка, 18 тел. 261-21-55, факс 235-60-80
 E-mail: deploda@loda.gov.ua

08.09.2023 № А-52/479 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Тихої Ольги Іванівни на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
 спеціальністю 051 «Економіка»
 (тема «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки
 України»)**

Видана Тихій Ользі Іванівні про те, що результати дисертаційної роботи на тему: «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України», зокрема, запропоновані дисертанткою напрями реформування соціального захисту населення для зміцнення економічної безпеки України, в умовах воєнного стану, що базуються на імplementації нових підходів в організації соціального захисту населення та проведення оцінки механізмів взаємодії сфери соціального захисту населення та системи економічної безпеки України були успішно використані в практичній роботі департаменту. Зокрема, у вирішенні проблемних питань щодо провадження та забезпечення реалізації державної інноваційної політики на території Львівської області.

Результати дисертаційного дослідження О.І. Тихої мають важливе практичне значення для удосконалення державного регулювання сфери соціального захисту населення в теперішніх умовах.

Директор

Степан КУЙБИДА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02

http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02070987 Державна Казначейська служба України

МФО 820172, р.р. UA 468201720343101002200001061

№ свідоцтва 17701483, ін. код № 020709813029

Валютний рахунок UA 118201720343661002300001061,

UA 058201720343691001300001061 в Укресімбанку

м. Львова МФО 322313

№ 2525-Н від 03.10.2023

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine

Phone/Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02

http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Code EDRPOU 02070987 State Treasury Service of Ukraine

MFC 820172, Settlement Acc. UA 468201720343101002200001061

Certificate No. 17701483 Tax IN 020709813029

Foreign Currency Acc.No. UA 118201720343661002300001061,

UA 058201720343691001300001061

in Lviv Branch of Ukreximbank MFO 322313

на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Тихої Ольги Іванівни

на тему «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 051 «Економіка»

Видана Тихій Ользі Іванівни про те, що окремі положення дисертаційної роботи на тему: «Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України» використано в освітньому процесі під час викладання дисципліни «Аналітична економіка» на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Дослідження Тихої Ольги Іванівни є актуальним в умовах реформування сфери соціального захисту населення в Україні. Доповнення змісту курсу дисципліни «Аналітична економіка» новими матеріалами сприяло кращому практичному розумінню щодо причин циклічних коливань в економіці, державного регулювання сфери соціального захисту населення, державної політики зайнятості населення та наслідки безробіття.

Матеріали дослідження використовувались на лекційних та практичних заняттях. Викладачі та студенти позитивно оцінюють матеріали роботи, оскільки в процесі навчання було представлено багато сучасної аналітичної інформації у вигляді таблиць, графіків та ілюстрацій, що сприяло кращому засвоєнню інформації.

Упровадження розробок і рекомендацій Ольги Тихої дало змогу урізноманітнити навчання студентів, сприяло поглибленню та розширенню знань про організацію сфери соціального захисту населення в сучасних умовах, що свідчить про високу теоретичну і практичну цінність представленої наукової роботи.

Проректор з наукової роботи
 академік НАН України, професор

Погоджено:

Завідувачка кафедри економіки України
 докторка економічних наук, професор

